

Univerzita Hradec Králové

Pedagogická fakulta

Ústav sociálních studií

**Vzdělávání seniorů ve venkovských oblastech
(se zaměřením na Jihomoravský kraj)**

Bakalářská práce

Autor: Jitka Holíková
Studijní program: B 7507 Specializace v pedagogice
Studijní obor: Sociální komunikace v neziskovém prostoru
Vedoucí práce: doc. PhDr. Iva Jedličková, CSc.
Oponent práce: Mgr. Martin Knytl, MCS

Zadání bakalářské práce

Autor: Jitka Holíková

Studium: P18K0245

Studijní program: B7507 Specializace v pedagogice

Studijní obor: Sociální komunikace v neziskovém sektoru

Název bakalářské práce: **Vzdělávání seniorů ve venkovských oblastech (se zaměřením na Jihomoravský kraj)**

Název bakalářské práce AJ: Education of seniors in rural areas (focused on the South Moravian Region)

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Předmětem bakalářské práce je rozbor současné situace vzdělávání seniorů ve venkovských oblastech, s konkrétním zaměřením na Jihomoravský kraj. Východiskem práce je charakteristika obyvatel vesnic v seniorském věku, s ohledem na možnosti jejich vzdělávání a sebevzdělávání a trávení volného času. Součástí práce je vlastní empirické šetření menšího rozsahu ve formě kvantitativního průzkumu, zaměřené na to, zda mají senioři na vesnicích o vzdělávání zájem, a jaké jsou jejich motivace a bariéry ve vzdělávání. Práce odpovídá na otázky, jaké jsou nejčastější volnočasové aktivity seniorů na venkově, jaké formy vzdělávacích aktivit využívají, zda existuje dostatečná nabídka vzdělávacích aktivit a informovanost o nich.

MAJEROVÁ, Věra a Jaroslav ČMEJREK. *Český venkov 2005: rozvoj venkovské společnosti*. V Praze: Česká zemědělská univerzita, Provozně ekonomická fakulta, 2005. 163 s. ISBN 80-213-1274-2

ONDRÁKOVÁ, Jana a kol. *Vzdělávání seniorů a jeho specifika*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2012. 168 s. ISBN 978-80-7465-038-3

RABUŠICOVÁ, Milada a Ladislav RABUŠIČ. *Učíme se po celý život?: o vzdělávání dospělých v České republice*. Brno: Masarykova univerzita, 2008. 339 s. ISBN 978-80-210-4779-2

SAK, Petr a Karolína KOLESÁROVÁ. *Sociologie stáří a seniorů*. Praha: Grada, 2012. 226. ISBN 978-80-247-3850-5

ŠPATENKOVÁ, Naděžda a Lucie SMÉKALOVÁ. *Edukace seniorů: geragogika a gerontodidaktika*. Praha: GRADA, 2015. 232 s. ISBN 978-80-247-544-8

Garantující pracoviště: Ústav sociálních studií,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: doc. PhDr. Iva Jedličková, CSc.

Oponent: Mgr. Martin Knytl, MCS

Datum zadání závěrečné práce: 20.2.2020

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala pod vedením vedoucí práce doc. PhDr. Ivy Jedličkové, CSc. samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne

Jitka Holíková

Poděkování

Děkuji vedoucí mé bakalářské práce doc. PhDr. Ivě Jedličkové, CSc., za odbornou pomoc, vedení a cenné rady, které mi poskytovala při zpracování mé bakalářské práce.

Anotace

HOLÍKOVÁ, Jitka. *Vzdělávání seniorů ve venkovských oblastech (se zaměřením na Jihomoravský kraj)*. Hradec Králové. Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2021. 96 s. Bakalářská práce.

Bakalářská práce se zabývá vzděláváním seniorů ve venkovských oblastech, s konkrétním zaměřením na Jihomoravský kraj. Vzdělávání seniorů je v současné době již neoddělitelnou součástí vzdělávání dospělých. Myšlenka celoživotního učení je v našich podmínkách u seniorů uplatňována zejména prostřednictvím univerzit třetího věku. V menších městech toto poslání naplňují především virtuální univerzita třetího věku a knihovny. Součástí práce je vymezení teoretických východisek, kterými se zabývá – tedy definice stáří, vzdělávání seniorů z pohledu praxe a z pohledu národních strategických dokumentů a vymezení venkova. Samostatnou kapitolou je potom vzdělávání seniorů ve venkovských oblastech Jihomoravského kraje včetně uvedení příkladů dobré praxe. Bakalářská práce obsahuje i vlastní empirické šetření provedené kvantitativní metodou, které zjišťuje skutečný zájem obyvatel venkova v seniorském věku o další vzdělávání a zároveň nám podává informaci o současném stavu vzdělávání seniorů na venkově.

Klíčová slova: vzdělávání, senior, stáří, venkov, vesnice, volnočasové aktivity

Annotation:

HOLÍKOVÁ, Jitka. *Education of seniors in rural areas (focused on the South Moravian Region)*. Hradec Králové: Faculty of Education. University of Hradec Králové, 2021. 96 pp. Bachelor Thesis.

The bachelor thesis is focused on education of seniors in rural areas with a specific focus on the South Moravian Region. Senior's education is currently an integral part of adult education. In our conditions the idea of lifelong learning is applied to seniors mainly through universities of the third age. In smaller cities, this mission is fulfilled mainly by the virtual university of the third age and the libraries. Part of the thesis is the definition of the theoretical basis, which deals with - the definition of age, education of seniors from the perspective of practice and from the perspective of national strategic documents and the definition of rural areas. A separate chapter is the education of seniors in rural areas of the South Moravian Region, including examples of good practice. The bachelor's thesis also contains our own empirical survey conducted by a quantitative method, which determines the real interest of the rural population in senior age in further education and also provides us with information about the current state of education of seniors in rural areas.

Keywords: education, senior, elderly, rural areas, countryside, freetime's activities

Prohlášení

Prohlašuji, že bakalářská práce je uložena v souladu s rektorským výnosem č. 13/2017 (Řád pro nakládání s bakalářskými, diplomovými, rigorózními, disertačními a habilitačními pracemi na UHK).

Datum: _____

Podpis studenta: _____

Obsah

Úvod	9
1. Stáří a stárnutí české společnosti - teoretická východiska.....	10
1.1 Definice pojmů stáří a senior	11
1.2 Stáří z pohledu vybraných vědeckých disciplín	13
1.3 Problematika stárnutí české společnosti	16
2 Edukace seniorů a její místo ve vzdělávání dospělých v České republice	19
2.1 Současná situace vzdělávání seniorů v České republice	20
2.2 Vzdělávání seniorů jako součást národních strategických dokumentů	24
3 Vzdělávání seniorů ve venkovských oblastech Jihomoravského kraje	27
3.1 Demografická charakteristika Jihomoravského kraje.....	27
3.2 Strategie Jihomoravského kraje ve vztahu k seniorské problematice.....	29
3.3 Definice venkova	32
3.4 Seniori jako cílová skupina vzdělávání na venkově	34
3.4.1 Možnosti vzdělávání a trávení volného času seniorů na venkově	36
3.4.2 Příklady dobré praxe	42
4 Vlastní výzkumné šetření.....	46
4.1 Formulace výzkumného problému, cíle výzkumného šetření a hypotéz...	47
4.2 Způsob výzkumného šetření, cílová skupina a technika sběru dat	49
4.3 Interpretace výsledků	51
4.4 Analýza výsledků šetření	71
4.5 Závěrečná diskuze.....	76
Závěr	85
Seznam použitých zdrojů	88
Seznam obrázků	93
Seznam grafů.....	94
Seznam příloh.....	96

Úvod

Přestože se myšlenkou celoživotního vzdělávání ve svém díle zabýval už Jan Amos Komenský (učení se od kolébky až po hrob), její praktické uplatnění si na svoji realizaci muselo počkat ještě mnoho desítek let. Pojmy celoživotní vzdělávání a celoživotní učení byly fakticky vymezeny až ve druhé polovině 20. století, kdy byly definovány v rámci nadnárodních dokumentů UNESCO a OECD.

Na základě těchto nadnárodních i národních strategických dokumentů a přijatých mezinárodních dohod se Česká republika připojila k pojetí celoživotního vzdělávání, ve smyslu vzdělávání pro všechny, v každém věku. Dnes již neoddelitelnou součástí problematiky vzdělávání dospělých se tak stalo i vzdělávání seniorů. Významným počínem v tomto směru byl vznik univerzit třetího věku, které dnes můžeme najít na většině vysokých škol, které ovšem sídlí v krajských či okresních městech. Velká část obyvatel České republiky nicméně obývá menší města a vesnice, respektive venkov. V této souvislosti se nabízí otázka, zda i mimo velká města je součástí dobré praxe naplňování myšlenky celoživotního učení, a to s konkrétním zaměřením na seniory.

Cílem této bakalářské práce je nalezení odpovědí na otázky, zda mají senioři, kteří žijí na vesnicích, o další vzdělávání zájem a pokud ano, o jaké konkrétně, zda je nabídka vzdělávacích aktivit pro ně dostatečná a zda jsou o nich dostatečně informováni, ale také to, jaké jsou nejčastější motivace a bariery ve vzdělávání seniorů na venkově. Důvodem hledání odpovědí na tyto otázky je především fakt, že neexistují souhrnná data o vzdělávacích možnostech seniorů na venkově a zdá se, že v této oblasti český venkov za městy poněkud zaostává. V souvislosti s touto problematikou se nabízí také otázka, které instituce by měly být nositeli vzdělávacích a volnočasových aktivit pro seniory na venkově. Zda je to závazek pro místní samosprávu, místní akční skupiny nebo osoby, pracující na bázi dobrovolnictví.

Jelikož sama pracuji v oblasti vzdělávání seniorů v neziskové organizaci v Brně a zároveň žiji v obci do 2000 obyvatel, mám vlastní praktické zkušenosti a srovnání se vzděláváním seniorů na vesnici i ve městě. Rozhodla jsem se nicméně pomocí dotazníkového šetření toto své poznání doložit reálnými daty. Jelikož se jedná o poměrně rozsáhlou problematiku, svoje výzkumné šetření jsem zacílila na Jihomoravský kraj, místo, odkud pocházím a kde žiji.

1. Stáří a stárnutí české společnosti - teoretická východiska

Pokud se chceme zamýšlet nad možnostmi vzdělávání seniorů ve vesnických oblastech, je nutné seznámit se v úvodu nejprve s teoretickými východisky tématu. Předmětem našeho zájmu je senior a jeho vzdělávání. Tyto pojmy budou podrobně přiblíženy v následujících kapitolách. Ve třetí kapitole bude blíže charakterizován jihomoravský venkov s přihlédnutím k problematice vzdělávání osob v seniorském věku. V empirické části tyto poznatky dále rozšíří výsledky kvantitativního dotazníkového šetření, provedeného na vzorku seniorů, žijících ve vesnických oblastech Jihomoravského kraje.

Tematika vzdělávání seniorů je velice široká a pestrá, už jen z pohledu časového úseku, kterému se věnuje. Seniozem může být osoba, která právě ukončila produktivní část svého života a odešla do důchodu, ale také osoba ve věku 90+. V každém případě tu hovoříme o časovém rozmezí minimálně třiceti let. Třicet let v životě člověka je prakticky třetina jeho délky. Za tu dobu člověk běžně vystuduje, vychovává děti a je na vrcholu své pracovní kariéry. A v tomto časovém úseku se pohybujeme a pracujeme s naprosto nestejnorodou skupinou obyvatel, pocházejících z různých prostředí, se vzděláním základním, středním, či univerzitním, s ženami či s muži, s odlišnými životními postoji a zkušenostmi. Už z tohoto výčtu je zřejmé, že není prakticky možné najít jeden univerzální recept, jak uspokojit požadavky všech. Zaměříme se nyní na konkrétní skupinu obyvatel seniorského věku, a sice na seniory žijící v oblasti jižní Moravy, konkrétně v její venkovské zástavbě.

V tomto prostředí jsme se pokusili prostřednictvím dotazníkového šetření zjistit, jaký je život typického seniora, účastníciho se dalšího vzdělávání. V závěru této práce nalezneme odpovědi na otázky, co takový senior potřebuje, jaká má očekávání a jaké jsou jeho bariéry, které ho případně limitují ve vzdělávání.

Na začátku je nezbytné definovat některé pojmy, díky nimž pochopíme další souvislosti, především, co se týče bio-psycho-sociálně-spirituálních potřeb osoby ve zralém věku, ale také například, jaká jsou demografická specifika dané lokality. Komplexní shromáždění všech zmíněných informací odhalí současný stav vzdělávání seniorů na jihomoravském venkově, což je také jedním z cílů této práce.

1.1 Definice pojmů stáří a senior

Specifikace pojmu stáří není jednoznačná a různí autoři se přiklánějí k různým definicím. Je zcela jasné, že stáří nelze definovat jenom a pouze číslem, tedy věkem, ale že je nutné přihlídnout k tomuto období z různých úhlů pohledu. Stejně jako mají jednotliví autoři rozličné náhledy, tak i jednotlivé obory a vědecké disciplíny dělí životní etapy člověka, tedy i fáze stáří různě.

Samotné slovo stáří definují Sak a Kolesárová jako „*životní fázi člověka, ohraničenou dvěma časovými body. Horní věková hranice stáří je ostře vymezená smrtí. Spodní věková hranice je rozmazána tím, že jevy a procesy, které tvoří stáří, do života člověka vstupují postupně. Teprve úhrn těchto jevů a procesů tvoří stáří. Každý z jevů a procesů tvořících stáří má svůj vlastní čas a věk, v němž začne v životě člověka působit. Tato individuálnost je provázena a posilována jedinečností každého jedince. Stejně jevy a procesy nastupují u konkrétního člověka sice v určitém limitovaném věkovém rozpětí, ale v jiném individuálním věku. Časová diferenciacie nástupu jevů a procesů tvořících stáří vzniká na základě genetické zvláštnosti jedince, jeho životní historie, ale také v důsledku společenských a kulturních faktorů*“ (2012, s. 14).

Jandourek ve svém Sociologickém slovníku vymezuje stáří jako „*fázi životního cyklu, jež nastane převážně po skončení aktivní ekonomické činnosti a je doprovázena fyzickými a duševními změnami. Není definovatelná pouze věkem, protože individuální rozdíly mezi jedinci jsou velmi výrazné*“ (2001, s. 237).

Stáří je především poslední fází života, a jedná se o poměrně široké časové rozmezí. Ani odborná veřejnost se jednoznačně neshoduje v tom, od kterého okamžiku stáří začíná. Existuje tedy několik možných členění závěrečné části života. Nejčastějším měřítkem je chronologický věk. Podle WHO (World Health Organization, Světová zdravotnická organizace) se stáří dělí následovně:

- 60 – 74 - senescence, časné stáří;
- 75 – 89 - kmetství, sénium, vlastní stáří;
- 90 a více - patriarchium, dlouhověkost (in Múhlpachr, 2004, s. 21).

Múhlpachr sám potom používá poněkud odlišné dělení:

- 65 – 74 - mladí senioři;
- 75 – 84 - staří senioři;
- 85 a více - velmi staří senioři (2004, s. 21).

Vágnerová je ve své Vývojové psychologii ještě úspornější a dělí stáří pouze na dva úseky:

- období raného stáří - 60 - 75 let;
- období pravého stáří - 75 a více let (2007, s. 299 a s. 398).

V kontextu s výše uvedenými definicemi je vhodné uvést ještě definici mnohem starší, ale o to hodnotnější, pocházející z pera Jana Amose Komenského, který stáří rozděluje na **statné**, **obtěžené** a **sešlé**, přičemž každému z nich náleží vykonávat něco jiného a jiným způsobem. „*Úkolem stáří statného je například těžit ze zkušeností, z prožitého života, a to způsobem ohlížení se na minulost – z toho, co bylo učiněno správně, se radovat, a u toho, co bylo vykonáno špatně, přemýšlet nad nápravou. V období stáří je podstatné radovat se ze současnosti, nejde jen o zaplňování prázdného času*“ (Komenský, 1948).

V běžném životě se však víceméně opíráme o obvyklou praxi, že za starého člověka je považován každý, kdo dosáhl penzijního věku. I přes rozdíly penzijních systémů mezi jednotlivými státy je jím většinou 65letý občan.

Haškovcová dodává, že „*v poslední době se v odborné literatuře můžeme setkat s označením pro mladé seniory (65-74 let) young old nebo jen old, zatímco termín old old je rezervován pro „staré staré“, tedy pro osoby starší 75 resp. 80 let. Ti, kteří překročili 85. rok věku, jsou označováni jako very old old, tedy „velmi staří staří“, neboli dlouhověcí*“ (2010, s. 21).

Stále častěji se můžeme také setkat s pojmy třetí a čtvrtý věk. Ačkoli ani jeden z nich nelze jednoznačně chronologicky vymezit, tak období třetího věku bývá označováno „*jako doba, kdy již jedinec není povinen docházet do placeného zaměstnání, nemá již povinnosti ke svým dětem a věnuje se dobrovolným aktivitám, které mu přinášejí uspokojení.*“ (Siegel, 1990, online). Jedná se tedy o vyjádření pozitivních aspektů stáří, kdy jsou senioři plnohodnotnými a aktivními členy společnosti. Čtvrtý věk je potom definován jako závěrečná fáze života, končící smrtí a počínající fází špatného zdravotního stavu, neschopností postarat se sám o sebe a celkovou závislostí na druhé osobě.

Pro potřeby této práce se budeme zabývat především aktivním seniorem, kterého vystihuje definice třetího věku. Tento pojem je ostatně využíván také širokou veřejností ve vztahu ke vzdělávání (např. univerzity či akademie třetího věku). Z hlediska edukace seniorů

koncept třetího věku představuje aktivní fázi života, která se vyznačuje jako období příležitostí a možností k dalšímu vzdělávání.

Jelikož v textu i v samotném názvu práce je poměrně frekventováno slovo senior, považujeme za vhodné alespoň krátce definovat i tento pojem. Senior není v naší legislativě ani v odborné literatuře jednoznačně vymezen. Je užíván jako synonymum pro označení starého člověka, respektive poživatele starobního důchodu, to ale není zcela přesné. Dle Špatenkové a Smékalové se jedná o označení člověka v průběhu celého období sénia. Tento pojem nahradil dříve oficiálně používaný pojem důchodce, který je čím dál tím častěji vnímán jako nekorektní (2015, s. 48).

1.2 Stáří z pohledu vybraných vědeckých disciplín

Stáří jako jedna z životních etap člověka je definováno a mnoha autory popisováno v rámci mnoha vědních disciplín. Považujeme za důležité zmínit alespoň ty nejzásadnější z nich, neboť prosté vymezení stáří věkem by nebylo dostačující. Každý člověk prochází životem různými fázemi, a stáří je jednou z nich. Pokusme se tuto životní etapu definovat ještě z pohledu bio-psycho-socio-spirituálního, neboť se domníváme, že tato kombinace vytváří komplexní lidskou osobnost.

Gerontologie a geriatrie

Obor, který se zabývá studiem poznatků o stárnutí a stáří, se nazývá gerontologie. Pojem je etymologicky odvozen od řeckého gerón, – ntos = stařec.

Gerontologie jako přírodní věda zkoumá zákonitosti, příčiny, mechanismy a projevy stárnutí a vypracovává vědecké podklady pro zdravé stárnutí a stáří a pro komplexní péči o staré občany. Rozsah problémů zahrnuje mimo jiné biologické, lékařské, sociální a demografické aspekty procesu stárnutí (Mühlpachr, 2008, s. 7).

Geriatric je potom například dle Kalvacha v širším slova smyslu klinická gerontologie, v užším slova smyslu samostatný specializační lékařský obor, vycházející z vnitřního lékařství a zabývající se kromě všeobecně interní problematiky i problémy rehabilitačními, neurologickými, psychiatrickými, ošetrovatelskými a propojením s primární péčí i sociálními službami (1997, s. 25).

Stárnutí je především přirozený celoživotní proces, který je u každého člověka individuální, každý stárneme svým tempem. U každého jednotlivce probíhá jinak, v souvislosti se zatěžováním organismu, záleží také na naší (ne)aktivitě a na vlivu biologických dispozic.

Čeledová, Kalvach a Čeleda dělí věk na biologický, sociální a kalendářní:

- **biologický věk** je věk hodnocený biologickými parametry tělesného a/nebo psychického rozvoje, zrání, opotřebování – z dílčího aspektu se hodnotí např. zubní věk, kostní věk atd.;
- **sociální věk** je dán sociálními zkušenostmi, sociálním statutem, a jak se stále více ukazuje, též generační příslušností. Sociální stáří je tak charakterizováno především ekonomicky penzionováním či alespoň dosažením věku opravňujícího k odchodu do důchodu, méně přijetím role starého člověka – sebepojetím a sebe prezentací jako seniora, osamostatněním dětí a zvláště rolí prarodiče, stažením z aktivit středního věku, často ovdověním atd.;
- **kalendářní věk** je nejjednoznačnější, individuálně však může být v podstatném rozporu s věkem biologickým i sociálním. Kalendářní hranice stáří je typický prvek sociálního konstrukt (2016, s. 14).

Psychologie

Psychologie jako nauka o lidském chování a jednání, přináší nejen o životě seniorů množství poznatků. I když osobnostní rysy člověka se nepochybně formují po celý jeho život, ve stáří mají svoje specifika a mění se. Cílem stáří by snad mělo být dosažení pravdivosti sama k sobě, smíření se s blížícím koncem života a jeho pochopení jakožto nedílné součásti generační posloupnosti. Je třeba vlastní život přijmout takový jaký byl, už proto, že jiné řešení by nemělo smysl.

Jak shrnuje Vágnerová: „*Ve stáří také dochází k proměně většiny kognitivních funkcí, i když jejich zhoršení nebývá rovnoměrné. Typickým signálem stárnutí je zpomalení psychických funkcí, snižování kvality percepce, zhoršování pozornosti a paměti. V průběhu stárnutí dochází i k nerovnoměrnému úbytku rozumových schopností, největší pokles je zřejmý v oblasti fluidní inteligence, zatímco naučené funkce přetrvávají déle. Pro staršího člověka je důležitá míra kognitivní resilience, která se projevuje odoláváním různým potížím a jejich zvládnutím. Změny kognitivních funkcí nejsou jenom biologicky podmíněné, ale mohou je ovlivnit i psychosociální faktory*“ (2007, s. 333).

Rozsáhlou kapitolou, o které by mohla být sepsána samostatná práce, je změna emočního prožívání seniorů, kdy se může objevit např. přecitlivělost či strach z blížící se smrti. Mezi zlomová období patří odchod do důchodu a ukončení produktivního období, ztráta partnera (ovdovění), později sociální izolace v důsledku zdravotních potíží či ztráta

soběstačnosti. Je tedy více než jasné, že období stáří pokrývá celé spektrum situací a změn, které zcela zásadním způsobem působí na psychiku jedince.

Sociologie

Díky vědnímu oboru sociologie a její aplikované disciplíně – sociologii stáří, můžeme také objevovat mnoho skutečností, nezbytných k pochopení fenoménu stáří. Jak konstatují Sak a Kolesárová, sociologie se totiž tradičně zabývá životními fázemi a skupinami populace, které jsou obsahem těchto životních fází. V každé životní fázi dochází k určité proměně, modifikaci generace a k přenosu jejího potenciálu na společnost (2012, s. 15).

Člověk jako sociální tvor prožívá celý svůj život v rámci množství sociálních skupin. Senioři své stáří převážně žijí v rámci tří nejvýznamnějších skupin – rodina, přátelé a známí, případně společenství obyvatel určité instituce. Rodina hraje v tomto případě zásadní roli, ať už se týká soužití s partnerem, či vztahy s dětmi či se sourozenci. Aktuálním tématem dneška je především mezigenerační spolupráce, kdy se i senioři mohou stát jedním z účastníků tzv. sendvičové generace a starat se tak v jeden časový úsek jak o své rodiče, tak o vnoučata. Přátelé a známí potom představují především možnost dalších sociálních kontaktů a možnost aktivního trávení volného času v jejich přítomnosti. S těmito sociálními kontakty úzce souvisí také vzdělávání seniorů, jako hlavní obsah této práce. Kategorie obyvatel určité instituce se vztahuje především na domovy pro seniory, kde si může senior také vybudovat hlubší sociální vazby.

Mezi nejdiskutovanější a nejpalcivější otázky dneška patří osamělost seniorů a její extrémní forma – sociální izolace. Tato problematika se týká patrně jen určité části osob v seniorském věku, ale právě tím, jak je prakticky nezachytitelná, je také její řešení obzvláště komplikované a stává se tak významným sociálním problémem současnosti.

Spiritualita

Ačkoli jsme si vědomi, že se v tomto případě nejedná o samostatnou vědeckou disciplínu, rozhodli jsme se do tohoto výčtu zařadit i spiritualitu, tj. duchovní rozměr, který hraje v životě člověka, a seniora obzvláště, specifickou roli. Křesťanský pohled na stáří totiž předkládá ještě jednu perspektivu starého člověka – naději v život věčný.

Podle Jana Pavla II. je život v každém svém období přípravou na věčnost, nicméně úkolem starších lidí je stávat se v této přípravě vzorem pro sociální skupinu, v níž žijí. S přihlédnutím k této skutečnosti bychom mohli stárnutí definovat jako proces aktivního dozrávání k věčnosti a samotné stáří jako období, jež nemůže být pokládáno za období poklesu, nýbrž za období, v němž starší lidé mají rozvíjet svoje schopnosti ve prospěch druhých (Čepelková, 2016, s. 11).

Důvodem volby křesťanství a římskokatolické církve jako reprezentantů seniorské spirituality je fakt, že naše výzkumné šetření probíhá mezi seniory, žijícími ve venkovských oblastech Jihomoravského kraje, kde má křesťanství hlubokou tradici a víra zde hraje důležitou roli v životě nejen seniorů. Církev a její aktivity se tak zde mohou stát pro seniory nejen významnou součástí trávení jejich volného času, ale také nositelem vzdělávacích akcí v rámci křesťanských společenství.

Dle údajů Českého statistického úřadu jsou senioři nejpočetnější skupinou, hlásící se k římskokatolické církvi, přičemž tento fakt je zvláště viditelný od věkové hranice šedesáti let (Čepelková, 2016, s. 16).

1.3 Problematika stárnutí české společnosti

V následující kapitole se zaměříme především na demografický vývoj v České republice, s ohledem na stárnutí společnosti, jako nezpochybnitelnou realitu budoucnosti. Tomeš zahrnuje stárnutí obyvatelstva mezi nejzásadnější společenské změny vůbec: „*Ve 21. století nás čekají velké, ba dokonce revoluční společenské změny, srovnatelné se společenskými změnami v 19. století – v době industrializace. Vyvolají významné změny v sociálním prostředí. Jedná se především o digitální revoluci, stárnutí obyvatelstva, migrační invazi a makroekonomické posuny*“ (2017, s. 214).

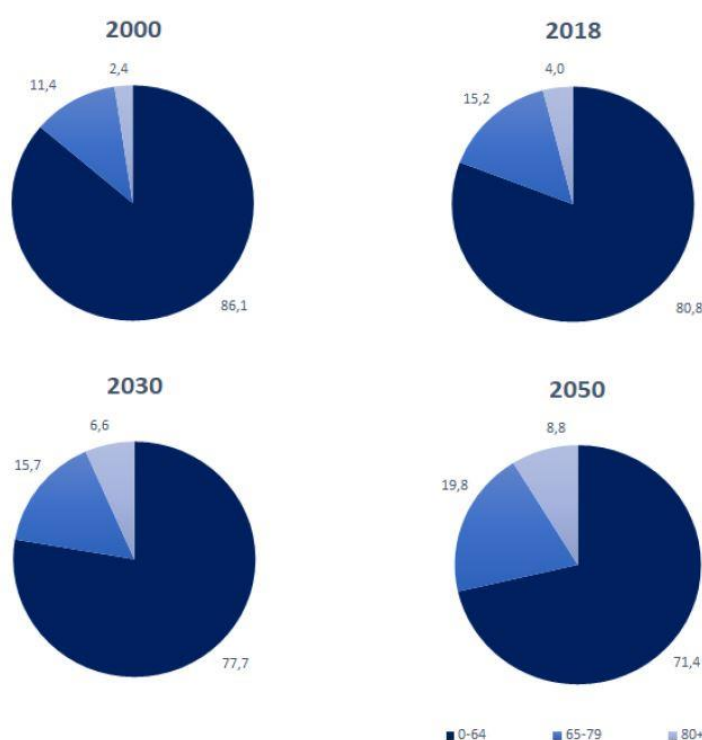
Stárnutí populace je jedním z hlavních znaků současné doby na celém světě. Česká republika v tomto směru není výjimkou. Každý rok v naší společnosti narůstá podíl seniorů, klesá podíl dětí a mládeže a zvedá se průměrný věk. Stárnutí obyvatelstva je dlouhodobě spojeno především s poklesem plodnosti a úmrtnosti, s redukcí kojenecké úmrtnosti a s nárůstem naděje na dožití.

V současné době jsou v ČR 2 miliony seniorů nad 65 let věku, z toho 877 tisíc mužů a 1,2 milionu žen. V roce 2030 to bude již 2,4 milionu obyvatel, tedy přibližně čtvrtina, a v roce 2050 dokonce 3 miliony. Za patnáct let bude každý čtvrtý obyvatel ČR starší 65

let, přibližně za třicet let to bude každý třetí Čech (Strategie přípravy na stárnutí společnosti 2019-2025, 2021, online).

Petrová Kafková uvádí, že na základě dlouhodobých prognóz očekávaného vývoje věkové stavby obyvatelstva bude v roce 2050 v České republice podíl osob ve věku 65 a více let činit 31 %. Do budoucna se dále promění i skladba staršího obyvatelstva, bude narůstat zvláště podíl jedinců ve věku 80 let a více. Nárůst počtu seniorů je provázen stoupající nadějí dožití. Ta je v České republice 81 let pro ženy a 75 let pro muže. Prognóza Českého statistického úřadu předpokládá její postupný nárůst, takže v roce 2060 by naděje dožití žen mohla být 90 let a 86 let u mužů (2013, s. 15).

Dle Strategie přípravy na stárnutí společnosti byl v roce 2018 v ČR podíl věkové kategorie 80+ 4 procenta, v roce 2030 to bude 6,6 procent a v roce 2050 8,8 procent. Z toho plyne, že zatímco v roce 2018 je ve věku 80 a více každý 25. obyvatel ČR, v roce 2050 to bude každý jedenáctý (95 tis. z 10,7 milionu obyvatel). V roce 2000 byl tento podíl 2,4 %. Znamená to, že za posledních patnáct let se podíl lidí starších 80 let zvýšil o dvě třetiny (2021, s. 5, online).

Graf 1– Projekce vývoje obyvatelstva ČR ve věkových kategoriích 0-64, 65-79, 80+ v % (2000-2050) (Strategie přípravy na stárnutí společnosti 2019-2025, s. 5, 2021, online)

Stárnutí obyvatelstva a s ním související vyšší podíl seniorů v populaci s sebou přináší několik skutečností. Za prvé: naše životní úroveň i zdravotnictví jsou v dobré kondici, neboť délka a kvalita lidského života se neustále prodlužují a „mohli bychom“ se těšit na spokojené, respektive delší stáří. Za druhé ale současně nastává hrozba, kterou Vidovičová nazývá demografickou panikou, která spojuje stárnutí s ohrožením prosperity společnosti. Empirické údaje naznačují, že česká společnost má tendenci této panice podléhat. Jedná se o veřejně artikulovanou obavu z budoucího vývoje společnosti vzhledem k proměně její demografické struktury. Populační stárnutí se tak stalo obětním beránkem racionalizace státních výdajů. Před veřejností je tato racionalizace legitimizována představou stáří jako velmi nákladné socio-ekonomické položky neúměrně zatěžující státní rozpočet (2008, s. 26).

Vzrůstající počet stárnoucích osob v populaci je především výzvou, jakým způsobem se na tuto novou generaci seniorů připravit. Totiž těch seniorů, kteří se již narodili a žijí zatím svoje produktivní životy. Již dnes můžeme tušit, že i v postproduktivním věku budou mít zájem o efektivní trávení svého volného času. Jednou z možností by mohlo být jejich další vzdělávání.

2 Edukace seniorů a její místo ve vzdělávání dospělých v České republice

Součástí konceptu celoživotního učení je i vzdělávání dospělých, do kterého řadíme také vzdělávání seniorů. To má v současné době v našich podmínkách již pevné místo a tradici. Nikoho dnes již nepřekvapí účast seniorů na programech univerzit třetího věku či podobných institucí. Senior jako účastník celoživotního vzdělávání je dnes již standardem, i když systematické vzdělávání seniorů nemá dlouhou historii.

Jak uvádějí Špatenková a Smékalová, samotná edukace seniorů začala vznikat z potřeb společenské praxe jako nový výchovně-vzdělávací fenomén v sedmdesátých letech minulého století. Na mezinárodních gerontologických kongresech se začalo hovořit o učení a paměti ve stáří, výchovně-vzdělávací přípravě na odchod do důchodu i o vzdělávacích kurzech pro seniory. Zároveň se začíná objevovat i apel na gerontologickou přípravu pracovníků, kteří při výkonu svého povolání přicházejí do kontaktu se seniory (2015, s. 27).

Důvodů, proč mají senioři touhu se vzdělávat, je celá řada, a na tuto problematiku je zaměřeno také výzkumné šetření, které je součástí této práce. Jistě jsou to osobní pohnutky a cíle, obecně zvýšené sebevědomí seniorů, snaha o aktivní a smysluplné naplnění času, možnost získávat nové znalosti i kontakty. To vše ve výsledku přispívá k vyšší kvalitě života seniorů.

Špatenková a Smékalová edukaci seniorů rozdělují do tří velkých celků:

- **edukace seniorů jako příprava na stáří** – „začít včas investovat do svého já“ tak, aby člověk – až ho dostihnou problémy stáří – měl možnosti a zdroje potřebné k tomu, aby jim dokázal čelit (zdravý způsob života, přijetí stáří jakožto nedílné součásti života, udržování vztahů v rámci rodiny i společnosti);
- **edukace seniorů jako druhý životní program** – účast ve vzdělávacích aktivitách může být efektivním prostředkem k eliminaci pocitů izolace a prevencí osamělosti a sociální deprivace;
- **edukace seniorů jako cesta ke kvalitě života ve stáří** – naplnění životních potřeb, životního stylu, životní úrovně i zdravotního hlediska a spokojenosti seniora. Dále o snahu o udržení rovnoprávného postavení seniorů vůči ostatním věkovým skupinám, podporu aktivity seniorů a snahu pomoci jejich začlenění do společnosti (2015, s. 41-44).

Ačkoli je vzdělávání seniorů nedílnou součástí vzdělávání dospělých, má některá svá specifika. Velmi výrazným a možná jedním z nejzásadnějších znaků, je jeho dobrovolnost. Senioři se vzdělávat nemusejí a činí tak výlučně dobrovolně, což nemusí platit u dospělých v produktivním věku, neboť ti se častokrát vzdělávat musejí povinně (především v oblasti své profese). Pro mnoho seniorů je účast na vzdělávacích aktivitách především naplněním potřeby sociálních kontaktů a setkávání s ostatními vrstevníky. Sociální dopad je významnou a nedílnou součástí problematiky edukace seniorů.

Je tedy velkým úkolem a výzvou pro poskytovatele vzdělávacích akcí pro seniory, namotivovat seniora tak, aby se rozhodl pořádaných aktivit zúčastnit. Z tohoto důvodu je nutné znát jeho potřeby, požadavky, touhy a také jeho možnosti. Tyto ukazatele jsou samozřejmě silně individuální, a v konkrétních prostředích také specifické. Například vzdělávací potřeby seniora na venkově se mohou lišit od vzdělávacích potřeb seniora ve městě.

Jakým způsobem je dnes realizováno vzdělávání seniorů v České republice, pomineme-li veškeré vzdělávací aktivity pro širokou veřejnost, kterých se mohou účastnit také senioři a zaměříme se výhradně na instituce, zacílené na seniory, přiblížíme v následující kapitole.

2.1 Současná situace vzdělávání seniorů v České republice

Abychom se mohli blíže seznámit s možnostmi vzdělávání seniorů na venkově, je nutné udělat si obrázek o aktuálním vzdělávání seniorů v České republice obecně. U nás nejznámější vzdělávací instituce pro seniory – univerzity třetího věku (U3V) mají své výukové prostory převážně na půdách univerzit a vysokých škol, tedy ve větších městech.

Snahou U3V je pokrýt kapacitně i menší města, přičemž neaktivnější je v tomto smyslu tzv. virtuální univerzita třetího věku (VU3V), která cílí především na obce s nižším počtem obyvatel.

Na tomto místě uvádíme stručný přehled institucí, které má možnost využívat současný český senior ke svému vzdělávání:

Univerzity třetího věku (U3V) jsou pravděpodobně nejznámější vzdělávací institucí pro seniory u nás. V současné době už mohou na U3V studovat senioři na téměř všech vysokých školách. Vzdělávání zde probíhá formou přednášek, seminářů či laboratorních cvičení na vysoké úrovni. Univerzitní prostředí, ve kterém výuka probíhá, působí na účastníky prokazatelně motivačně.

Jak uvádějí Špatenková a Smékalová, první univerzita třetího věku vznikla v roce 1986 v Olomouci a o rok později v Praze. U3V se sdružují do Asociace univerzit třetího věku (AU3V), která je členem AIUTA (Mezinárodní organizace univerzit třetího věku) (2015, s. 90).

Akademie třetího věku (A3V) je vzdělávací instituce, která by měla být seniorům dostupná i v místech, kde se nenachází vysoká škola. Špatenková a Smékalová doplňují: „*A3V bývají organizovány pod záštitou různých institucí (kulturní domy, střední školy, knihovny apod.) Výhodou je, že obsah vzdělávání je možno přizpůsobit místním potřebám či podmínkám. Obsahové zaměření akademií třetího věku se netýká jen samotného studia, ale i doplňujících aktivit zájmových a pohybových, jako jsou například turistika, exkurze či kultura a umění, čímž je umožněno vzdělávání na všeobecné úrovni*“ (2015, s. 94).

Akademie třetího věku ve smyslu popisu výše se nachází například v Brně, kde se zaměřuje především na vzdělávání související s problematikou zdraví a dále nabízí množství přednášek pod souhrnným názvem Spirituální dimenze člověka (Akademie třetího věku v Brně, 2014-2019, online).

Virtuální univerzita třetího věku (VU3V) má jako hlavní poslání, jak již bylo řečeno v úvodu kapitoly, vzdělávání seniorů v regionech prostřednictvím tzv. konzultačních středisek. Cílem Virtuální U3V je umožnit všem posluchačům v rámci České republiky zájmové studium U3V bez ohledu na vzdálenost od sídel vysokých škol a univerzit, ve kterých probíhá prezenční seniorské vzdělávání, jehož se z různých důvodů (vzdálenost, zdravotní a časové důvody, finanční náročnost na dopravu apod.) nemohou zúčastňovat. Dílčím cílem je též vytvořit prostředí pro sociální kontakt posluchačů v daných lokalitách (E-senior - b, 2021, online).

Distanční vzdělávání na U3V je novinkou úzce související s pandemií Covid-19. Některé univerzity třetího věku operativně zareagovaly a zahájily distanční formu vzdělávání tím, že nabídly seniorům možnost online výuky. Nespornou výhodou tohoto vzdělávání je to, že se ho mohou účastnit i ti senioři, kteří by se prezenční formy vzdělávání nemohli zúčastnit z důvodu příliš velké vzdálenosti školy od domova. Na druhou stranu vylučuje z účasti ty, kteří nedisponují technickými znalostmi či vybavením. Do budoucna se ovšem jedná zcela nepochybně o variantu, jejíž trend bude spíše narůstat, neboť další generace seniorů je většinou již počítačově gramotná. Otázkou zůstává sociální aspekt výuky, který je jedním z nejdůležitějších motivačních faktorů seniorů k účasti na dalším vzdělávání.

Kluby seniorů jsou v našich podmínkách pravděpodobně nejrozšířenější formou možného setkávání seniorů. Jejich činnost má široký záběr a také různou úroveň kvality. Jejich neoddiskutovatelným přínosem je skutečnost, že nabízí setkávání vrstevníků v seniorském věku v prostředí, které je pro ně známé a čitelné, a nachází se v blízkosti jejich bydliště. Nabízí kromě setkávání a různých forem vzdělávacích aktivit také volnočasové aktivity, jako např. cvičení, pořádání výletů či zájezdů.

Jak již bylo řečeno dříve, jejich kvalitativní přínos může mít na různých místech různou úroveň, a vůbec přitom nemusí platit pravidlo, že klub seniorů na malém městě či vesnici je horší než klub ve velkém městě. Mnohdy opak může být pravdou. Důležitým faktorem je to, kdo je zřizovatelem takového klubu, a především hraje velkou roli osobnost vedoucího klubu seniorů (také lektor, animátor atd.), přičemž může jít o zaměstnance nebo o dobrovolníka. Možnou variantou je potom dobrovolník z řad seniorů, jehož motivací není jen samotné vytváření programu pro ostatní, ale především pocit užitečnosti a smysluplně využitého času v postproduktivním věku.

V našich podmínkách není vytvořena jednotná metodika toho, jak by měla vypadat činnost klubu seniorů, konkrétní náplň si určují sami zřizovatelé na základě poptávky účastníků, ale samozřejmě také finančních možností. Na jiném místě této práce, konkrétně v kapitole Příklady dobré praxe, uvádíme organizaci, která v rámci Jihomoravského kraje systematicky buduje síť klubů aktivních seniorů, jejíž činnost je založena na originálním know-how, vedoucí jednotlivých klubů jsou pravidelně metodicky školeni a využívají edukační nástroje typu supervize, metodické pracovní listy atd. Mohla by to být inspirace především pro menší města či vesnice a jejich samosprávy, kde nemají dostatek zkušeností se založením takového klubu.

Knihovny jsou v současné době nejen místem, kde je možné si vypůjčit knihu, ale především kulturním a vzdělávacím centrem téměř každé větší či menší obce. Naše země se dostala na čelo evropské knihovní špičky díky zákonu č. 430/1919 Sb. o veřejných knihovnách obecních, který nařizoval zřízení knihovny v každé obci (100 let knihovního zákona, 2018-2021, online). Především z tohoto důvodu, a sice díky velkému potenciálu kontaktních míst po celé České republice, se jeví zařazení knihoven jako center vzdělávání pro třetí věk zásadní. Jedním z předpokladů by mohlo být i to, že typický senior hledá pro své aktivity konkrétní místo, ve smyslu skutečného prostoru a s ním souvisejícího sociálního kontaktu s jinými lidmi. Ostatně také v Konceptu rozvoje knihoven v České republice na léta 2017 – 2020, vydaném Ministerstvem kultury České republiky je ve SWOT analýze v části Příležitosti uvedeno např.:

- zapojení knihoven do systémů školního a mimoškolního vzdělávání, včetně celoživotního vzdělávání dospělých, rozvoje občanského vzdělávání a digitální gramotnosti celé populace;

- prodlužování lidského věku, nárůst objemu volného času, osamocení a potřeba kontaktu;

- rozvoj občanské společnosti, využití dobrovolníků a občanů vykonávajících veřejně-prospěšné práce (Koncepte rozvoje knihoven v České republice, 2018-2021, s. 18, online).

Kromě výše uvedených institucí existuje také široká nabídka volnočasových aktivit, jejichž organizátory mohou být rozličné organizace v rámci ziskového i neziskového sektoru, stejně jako mohou být jejich zřizovateli i obce či městské části.

Tyto **volnočasové aktivity** pro seniory jsou nejrůznější kurzy širokého tematického záběru od jazykových, po taneční, výtvarné, počítačové, kurzy kritického myšlení, fotografování, tvůrčího psaní atd. s jediným pojítkem - jsou určeny výhradně pro seniory. Někteří senioři totiž kvitují možnost absolvovat kurz ve společnosti svých vrstevníků, neboť tím z nich odpadá stud a zábrany z případných neúspěchů. Ve společnosti lidí, kteří jsou na podobné nebo stejné úrovni, mizí strach typu - to nezvládnou, to se nikdy nenaučím, na to už jsem starý. Naopak dochází ke vzájemné motivaci a podpoře a také k navazování nových sociálních kontaktů.

Za všechny jmenujme například **kurzy trénování paměti**, které jsou u nás v poslední době populární a známou edukační aktivitou, vhodnou pro seniory. Nejvýznamnější osobností v tomto oboru je u nás Ing. Danuše Steinová, zakladatelka a předsedkyně České společnosti pro trénování paměti a mozkový jogging. Tato společnost vznikla v roce 1998 s cílem dostat trénování paměti jako efektivní nástroj proti mentální deterioraci u stárnoucí populace do povědomí veřejnosti, pořádat kurzy pro veřejnost a školit trenéry paměti pro veřejnost a zejména pro ústavní zařízení (Trénování paměti, 2021, online).

Do volnočasových aktivit řadíme také veškeré **pohybové aktivity**, které jsou svým významem důležitou součástí života seniorů, jednak z důvodu smysluplného trávení volného času, ale také z důvodu prodloužení aktivity vlivem fyzického pohybu, který má prokazatelně dobrý vliv pro všechny věkové kategorie. Senioři mají možnost vybírat si ze široké škály organizací, zaměřených na cvičení. Za všechny uvádíme dvě, a sice především z toho důvodu, že jejich působišti jsou také menší města či vesnice.

První z nich je organizace **Sokol**, založená již v roce 1862. Česká obec sokolská definuje univerzální hodnotu Sokola jako všestrannost tělesného, duševního a sociálního rozvoje osobnosti člověka, založenou na antickém principu kalokagathie. Již od samého počátku činnosti Sokola byl kladen důraz také na bohatý společenský a kulturní život. Sokol pořádal vzdělávací přednášky, hudební, divadelní a loutková představení, koncerty, plesy a zábavy (Historie Sokola, 2021, online).

Druhou, křesťanskou sportovní organizací, která bezpochyby potřebuje být uvedena, je **Orel**. První křesťansko-sociální tělocvičný odbor byl ustanoven na schůzce svých členů v roce 1902 při Katolické jednotě sv. Josefa v Líšni u Brna. Základem orelských aktivit je sportovní činnost, kromě sportu se ale Orel, podobně jako Sokol věnuje také kultuře. Činnost Orela je založena na křesťanských hodnotách (Orel, 2009-2012, online).

Do výčtu vzdělávacích aktivit je možno dále zařadit působení masmédií, nakladatelství, která vydávají specializované edukační publikace určené seniorům, ale i různé formy poradenství, zacílené výhradně na seniory. Kromě toho se senioři mohou věnovat celé řadě aktivit, které nejsou zaměřené výlučně na seniory, nicméně nevylučují jejich účast.

2.2 Vzdělávání seniorů jako součást národních strategických dokumentů

Kromě nadnárodních iniciativ, které reagují na problematiku stáří a stárnutí ve světě (především dokumenty OSN ke stárnoucí populaci, dokumenty WHO ke stáří a iniciativy EU), vznikají v České republice také národní strategie na podporu zdravého stárnutí a kvality života ve stáří. Za všechny uvádíme dva poslední dokumenty s podrobnějším zaměřením na tu jejich část, která se zabývá celoživotním učením a vzděláváním seniorů.

Národní akční plán podporující pozitivní stárnutí pro období let 2013-2017 je prvním ze zmíněných dokumentů, jehož základním rámcem je zajištění dodržování a ochrany lidských práv seniorů. Záměrem je komplexní přístup k řešení problematiky stárnutí populace, koordinace a propojování jednotlivých strategií resortů v oblasti přístupů ke stárnutí a vytvoření společných priorit všech přijatých opatření (Národní akční plán podporující pozitivní stárnutí, 2019, s. 5, online).

V kontextu našeho zájmu stojí za zmínku zejména kapitola Celoživotní učení, kde je konkrétně vyjádřena podpora vzdělávacích aktivit pro seniory, které významně přispívají k prodlužování plnohodnotného života a mají pozitivní dopad na jejich celkové zdraví a tím i zvyšování jejich nezávislosti. Mezi strategické cíle bylo zařazeno v oblasti vzdělávání mj. i zvýšení podílu seniorů zapojených do vzdělávání zejména prostřednictvím U3V a VU3V, a to s ohledem na místní dostupnost, či umožnění seniorům využití mezinárodních zkušeností a zapojení se do projektů mezinárodní spolupráce s jinou organizací (např. podpora seniorských organizací při zapojování se do aktivit programu Erasmus+).

Konkrétně dokument uvádí, že: *„nabídka vzdělávacích kurzů pro seniory by se měla odvíjet od aktuálních požadavků, které měnící se společnost klade na všechny občany. V následujícím období by proto bylo vhodné stimulovat vytváření nabídky kurzů, které se zaměří na rozvoj znalostí, dovedností a schopností v oblasti informačních a komunikačních technologií, na podporu rozvoje finanční gramotnosti a na posilování bezpečnosti seniorů“* (Národní akční plán podporující pozitivní stárnutí, 2019, s. 15, online).

Strategie přípravy na stárnutí společnosti 2019 – 2025 je druhým z dokumentů, který je aktuálně platný a kromě témat přípravy na stáří, prevence sociální izolace, podpory mezigeneračních vztahů atd., obsahuje také kapitolu Zaměstnanost a celoživotní učení. Součástí této kapitoly je konstatování úspěšné činnosti U3V, A3V a VU3V jako nejdůležitějších nositelů vzdělání pro seniory v ČR, zároveň se zde ale také uvádí, že: *„V České republice bohužel není zcela rozvinut systém celoživotního učení ve smyslu podpory základních občanských či informačních kompetencí, které jsou zásadní právě pro udržení autonomie ve vyšším věku.“* (Strategie přípravy na stárnutí, 2021, online).

V oblasti vzdělávání seniorů si Strategie přípravy na stárnutí do budoucna klade mimo jiné tyto cíle:

- opatření na podporu poradenských aktivit a služeb primární prevence pro osoby starší 50 let;
- zahrnutí podpory pozitivního stárnutí do připravované koncepce rozvoje dobrovolnictví;
- opatření v oblasti prevence kriminality zaměřené na seniory a mezigenerační soužití
- zvyšování informovanosti seniorů o lidských a spotřebitelských právech a posilování jejich odolnosti proti nekalým obchodním praktikám a dezinformacím;
- opatření zaměřená na podporu budoucího uplatnění na trhu práce i ve vyšším věku;

- rozvoj celoživotního vzdělávání;
- opatření v podobě realizace osvětových a mediálních kampaní (2021, online).

Podpora vzdělávání seniorů je v kompetencích ministerstev MPSV a MŠMT a jeho financování vychází mimo jiné ze stávajících zdrojů obou resortů. Již nyní je více než jasné, že díky pandemii Covid-19 bude zdrojů významně méně, než bylo v době vzniku strategie zamýšleno. Cílem všech strategických dokumentů je především rozvoj společnosti jako celku v různých oblastech. To, zda jsou jednotlivé cíle naplňovány, či naplněny, ukáže vždy čas a příklady dobré praxe. V některých případech se to daří více, v některých méně. V současné chvíli je již otázka celoživotního vzdělávání natolik veřejně diskutována, že není pochyb o dobré vůli jeho cíle naplňovat.

Přesto nebo právě proto zakončíme tuto kapitolu úvahou Špatenkové a Smékalové o tom, jaký je rozdíl mezi edukací seniorů jako prostředkem a jako cílem, a také o tom, jaký někdy může být rozdíl mezi teorií a praxí: „ *Edukace seniorů může být sama o sobě považována za prostředek a/nebo cíl. (...) Ať už je vzdělávání prostředkem nebo cílem, není všeobecně přijímaným konceptem nebo dokonce samozřejmostí. Důvodů je pravděpodobně více, můžeme zmínit např. žádnou, případně malou podporu této věkové kategorie ze strany státu či samosprávy a komunity (např. ve formě grantových či dotačních pobídek). Nicméně „zisky“ takové aktivity jsou spíše nemateriální povahy (např. sociální odpovědnost firmy, aktivita pro komunitu, pocit smysluplnosti a užitečnosti). Sociální potřebnost celoživotního učení a rozvoje celoživotního vzdělávání je sice všeobecně uznávána, nicméně toto uznání má v praxi spíše podporu deklarativní („Ano, dobře to děláte, dělejte to dál“), než podobu konkrétní finanční podpory – pobídky, dotace či grantu“ (2015, s. 40).*

3 Vzdělávání seniorů ve venkovských oblastech Jihomoravského kraje

Tématem této práce je vzdělávání seniorů ve venkovských oblastech, se zaměřením na Jihomoravský kraj. Abychom mohli efektivně vyhodnotit cíle našeho šetření, je potřeba zorientovat se v tom, jaké jsou demografické charakteristiky tohoto kraje. V následující kapitole uvádíme základní demografické údaje o Jihomoravském kraji a dále některé bližší údaje s přihlédnutím k rozdílu mezi městem a venkovem. Zároveň je vybráno několik statistických ukazatelů, které jsou konkrétně zaměřeny na seniory.

3.1 Demografická charakteristika Jihomoravského kraje

Jihomoravský kraj se rozkládá v jihovýchodní části České republiky při hranicích s Rakouskem a Slovenskem a sousedí s dalšími pěti kraji ČR. Svou rozlohou 7 188 km² zaujímá zhruba 9 % území České republiky a řadí se tak na 4. místo mezi kraji. Území kraje se dále dělí na sedm okresů (Blansko, Brno-město, Brno-venkov, Břeclav, Hodonín, Vyškov a Znojmo), na 21 správních obvodů obcí s rozšířenou působností a 34 obvodů obcí s pověřeným obecním úřadem. Celkem se v kraji nachází 673 obcí, přičemž 50 má status města (z toho Brno je městem statutárním) a 39 status městyse. Vojevský újezd Březina má zvláštní status (Jihomoravský kraj, 2020, online).

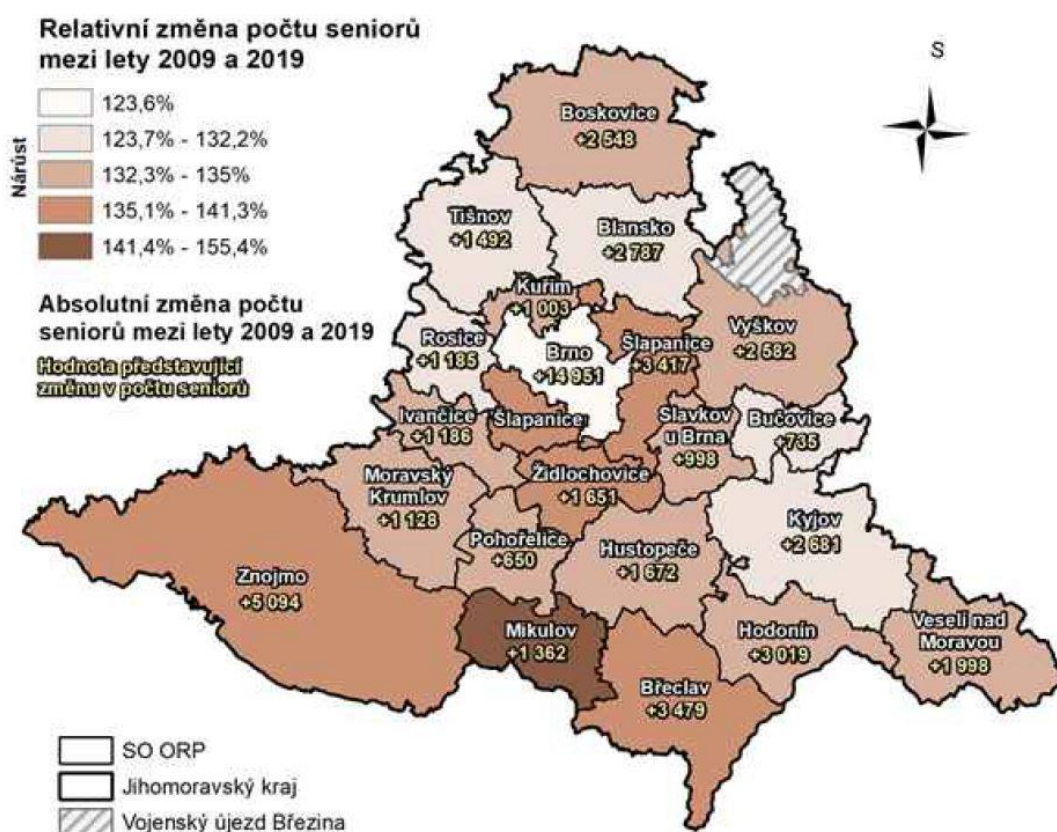
Obr. 1 – Správní členění JMK (Geoportál JMK, 2021, online)

Charakteristika obyvatelstva s bližším zaměřením na seniory

Ke konci roku 2019 měl Jihomoravský kraj celkem 1 191 989 obyvatel (Jihomoravský kraj, 2020, online). Je zde čtvrtý nejvyšší počet seniorů ze všech krajů, z toho druhý nejvyšší podíl seniorů starších 85 let na celkovém počtu seniorů (po hlavním městě Praze) (Seniři v krajích, 2020, online).

Také v Jihomoravském kraji dochází k navyšování naděje dožití. Muž narozený v Jihomoravském kraji v roce 2019 se pravděpodobně dožije věku 76,8 let, což je mezi kraji čtvrtá nejvyšší hodnota, u žen pak dosahuje střední délka života 83,0 let, což je mezi kraji druhá nejvyšší hodnota. Prognóza ČSÚ z roku 2019 předpokládá, že v roce 2030 se muž narozený v Jihomoravském kraji dožije 79,1 let a žena 84,8 let (Konceptce rodinné politiky, 2013, s. 61, online).

Ve většině obcí Jihomoravského kraje byl mezi lety 2009 a 2019 zaznamenán nárůst seniorů, někdy i o více než 100 %, počet seniorů se tedy v těchto obcích od roku 2009 více než zdvojnásobil (Konceptce rodinné politiky, 2013, s. 66, online).

Obr. 2 – Relativní změna počtu seniorů mezi lety 2009 a 2019 (Konceptce rodinné politiky pro všechny generace, 2013-2020, s. 64, online)

Porovnání rozmístění obyvatelstva ve městě a na venkově

Podíl městského obyvatelstva Jihomoravského kraje tvoří 61,6 % (734 184 obyvatel.). 92,4 % obcí Jihomoravského kraje má méně než 3 000 obyvatel. Lze tedy konstatovat, že Jihomoravský kraj patří mezi kraje s rozdrobenější sídelní strukturou, s menším počtem významných center a dominantní pozicí města Brna (Konceptce rodinné politiky, 2013, s. 41, online). Jinými slovy, obce venkovského prostoru tvoří naprostou většinu obcí Jihomoravského kraje, žije v nich však „pouze“ 38,4 % obyvatel.

Tabulka 1 – Struktura počtu obcí Jihomoravského kraje dle velikostní kategorie

Velikostní kategorie	Počet	Podíl
Méně než 500 obyvatel	300	44,6 %
500-999 obyvatel	178	26,5 %
1 000-2 999 obyvatel	143	21,3 %
3 000-9 999 obyvatel	41	6,1 %
10 000 a více obyvatel	10	1,5 %
Celkem	672	100,0 %

Zdroj: Konceptce rodinné politiky pro všechny generace, 2013, s. 41, online

Obecně lze konstatovat, že problematika stárnutí populace je v rámci Jihomoravského kraje srovnatelná s celorepublikovou situací. Specifikum Jihomoravského kraje je v rozmístění obyvatelstva. Ačkoli převážná část obyvatel žije ve městech (s významným zastoupením krajského města Brna), poměrně vysoké procento jich žije v obcích do 3 000 obyvatel. V této skupině obyvatel se nachází i námi zvolená cílová skupina seniorů, které se týká naše výzkumné šetření.

3.2 Strategie Jihomoravského kraje ve vztahu k seniorské problematice

Jihomoravský kraj dlouhodobě deklaruje podporu všech proseniorských aktivit, tedy i těch, které souvisí se vzděláváním seniorů. Brno jako univerzitní město tradičně podporuje veškeré aktivity univerzit třetího věku a aktivně se podílí na podpoře seniorské politiky. Jedním z výstupů je provozování internetového portálu seniorskapolitikajmk.cz, kde zveřejňuje JMK svoje aktuální iniciativy a projekty. Představuje zde například projekt **Senioři v krajích – Implementace politiky stárnutí na krajskou úroveň**.

Iniciátorem tohoto projektu je Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR. Projekt vznikl z důvodu podpory a rozšíření politiky přípravy na stárnutí napříč ČR, 2017–2020. Cílem projektu je začlenit agendu přípravy na stárnutí do stávajících strategických a rozvojových dokumentů krajů a zároveň napomáhat jejich plnění (Senioři v krajích, 2020, online).

V rámci projektu Implementace politiky stárnutí na krajskou úroveň, uspořádal JMK on-line kulatý stůl s názvem Plánování seniorské politiky na úrovni obcí – proč je důležité plánovat a jak na to?, kterého jsem se sama 18. 3. 2021 zúčastnila. Na této konferenci vystoupila řada odborníků z praxe, kteří přednesli své příspěvky z oblasti plánování a realizace seniorské politiky.

Vzhledem k tématu této práce je přínosný příspěvek Mgr. Bořivoje Sekaniny, referenta pro rodinnou politiku z Krajského úřadu Jihomoravského kraje, který vystoupil se svou prezentací na téma „Činnost koordinátorů rodinné politiky při městských či obecních úřadech.“ V krátkém exkurzu do historie nejprve připomněl, že v roce 2008 byla schválena první koncepce rodinné politiky, jako první krajská koncepce v rámci celé České republiky. V návaznosti na tuto koncepci byla zřízena pracovní pozice koordinátora pro rodinnou politiku. Zdůraznil, že pro Jihomoravský kraj je důležitá také podpora menších obcí a vesnic v kraji.

V této souvislosti Sekanina uvedl, že malé obce nemají kapacitu na vytvoření speciálního dokumentu pro seniorskou politiku. Podle jeho slov není nutné, aby každá obec měla svůj vlastní strategický dokument, neboť existují i jiné nástroje, které mohou pomoci, například audit Family friendly community (o tomto auditu více na jiném místě této práce, v příkladech dobré praxe). V současné době probíhají pravidelná setkávání koordinátorů rodinné politiky obcí Jihomoravského kraje, jejichž součástí je vzájemné sdílení zkušeností, další vzdělávání a informovanost o aktuálních projektech v rámci rodinné a seniorské politiky v kraji. Koordinátoři zde vzájemně sdílí příklady z dobré praxe a také se účastní seminářů. Jedním z nich byl např. seminář „Umění prosadit správnou věc“, který vznikl na základě zpětné vazby koordinátorů, podle které mají mnohdy dobré nápady, ale často není vůle tyto nápady v obcích uskutečňovat (Sekanina, 2021, přednáška).

Dalším dlouhodobým projektem JMK je projekt **Podpora aktivního stárnutí**. Tento projekt je výstupem agendy rodinné politiky Jihomoravského kraje. Cílem projektu je podpora všech prarodinných, tedy i seniorských aktivit. V dokumentu, který k této problematice JMK vytvořil, najdeme úspěšné projekty, organizace i příklady dobré praxe, související se seniorskou tematikou. Za všechny uvádíme jen tři z nich, o dalších příkladech dobré praxe se zmíníme na jiném místě této práce:

- **Senior pasy** – jedná se o unikátní projekt, poskytující registrovaným členům zejména slevové nabídky na výrobky, služby, kulturu atd., dále komentované procházky, elektronický newsletter a další akce.
- **Senior pointy** – kontaktní místa přátelská k seniorům, kromě informačního servisu a pořádání přednášek poskytují např. právní a spotřebitelské poradenství, poradenství v sociální oblasti, přístup k počítači s internetem, volnočasové aktivity.
- **Projekt Trojlístek sblížení tří generací[®]** - propojení tří generací – dětí, rodičů a náhradních babiček, podpora mezigeneračních aktivit, zlepšení kvality života všem zúčastněným stranám (Podpora aktivního stárnutí 2021, online).

Koncepce rodinné politiky pro všechny generace 2020/2030 je dalším rozsáhlým dokumentem a počinem Jihomoravského kraje, který je také zajímavý z hlediska zájmu o seniorskou problematiku. Oproti předchozím letům je totiž tato koncepce významně rozšířena zejména o seniorskou problematiku a politiku stárnutí.

Dokument je zpracován na období 2020-2030 a navazuje na Koncepci rodinné politiky Jihomoravského kraje na období 2015-2019. Vychází z Metodiky rodinné politiky na krajské a místní úrovni (MPSV) z roku 2020 a Koncepce rodinné politiky České republiky (MPSV) aktualizované v roce 2019. Cílem dokumentu je systematicky rozvíjet prarodinné a proseniorské aktivity Jihomoravského kraje, které jsou vykonávány nad rámec zákonných povinností. Samotnému zpracování dokumentu předcházely průzkum zaměřený na obce a na prarodinné organizace za účelem zjištění potřebnosti a cílů rodinné politiky Jihomoravského kraje a je zahrnutý v analytické části dokumentu (Koncepce rodinné politiky pro všechny generace, 2013-2020, online).

Výstupem tohoto dokumentu je návrh priorit a opatření v konkrétních oblastech rodinné politiky a implementace postupů, kterými dojde k naplňování vytyčených cílů. V oblasti přípravy na stáří a kvality života seniorů na podporu well-being (duševní pohody) vzešly z tohoto dokumentu tři návrhy podpory:

- podpora kvalitně prožitého života seniorů - realizace vzdělávacích a preventivních programů, podpora rehabilitačního cvičení;
- podpora zvládání změn - osvětová kampaň na podporu prevence syndromu vyhoření u seniorů, podpora realizace seminářů pro seniory se zaměřením na zvládání změn, nácvik relaxačních technik apod., podpora technické, počítačové a finanční gramotnosti;
- podpora aktivního způsobu života seniorů - podpora organizací a klubů pro seniory s aktivizační náplní, podpora obcí, které zajišťují programy s aktivizační náplní, podpora mezigeneračních aktivit, podpora vzdělávání pro seniory, rozšíření studijních, oborů univerzit třetího věku (Koncepce rodinné politiky pro všechny generace, 2013-2020, s. 113, online).

Z průzkumu v obcích Jihomoravského kraje, který předcházal vzniku Koncepce, jsou zajímavé zejména výstupy s ohledem na menší obce. V dělení na venkovskou a městskou oblast hodnotí potřebnost navrhovaných cílů seniorské politiky a mezigenerační solidarity významněji respondenti působící v městských oblastech, důraz kladou na aktivizaci přínosu seniorů pro společnost, podporu společenského přijetí stárnutí, jako přirozené součásti života a podporu mezigenerační solidarity. Jako stěžejní ve venkovských oblastech je vnímána především podpora zajištění zdravotně-sociální péče pro seniory a osoby se zdravotním omezením. Ze strany koordinátorů padl návrh také na zajištění pracovního úvazku v rámci úřadu na aktivizaci seniorů a práci s nimi (Koncepce rodinné politiky pro všechny generace, 2013-2020, s. 85, online).

3.3 Definice venkova

Pro účely naší práce je nutné definovat územní prostor, kterého se týká naše výzkumné šetření. V tomto případě se jedná o venkovské oblasti Jihomoravského kraje. Z tohoto důvodu definujeme nejprve obecné poznatky k vymezení venkova obecně, a poté se zaměříme na venkovské oblasti Jihomoravského kraje.

Hned na počátku zkoumání venkova narážíme na zásadní a obtížně řešitelný problém: nalezení hranice mezi venkovem a městem. Navzdory zřetelnému vnímání odlišností neexistuje jasná hranice mezi tím, co je ještě město, a tím, co je již venkov; neexistuje totiž ani jednoznačná definice těchto dvou pojmů. (...) Charakter venkova je rozdílný i na úrovni jednotlivých regionů, kde se z mnoha důvodů (včetně historických)

vyvinula často velmi odlišná venkovská osídlení se svým nezaměnitelným rázem. Například středočeský venkov je zcela odlišný od venkova slezského či jihomoravského (ČSÚ, 2009, s. 11).

Jedinou všeobecně uznávanou mezinárodní definicí je vymezení OECD, které je založeno na podílu obyvatelstva, jež žije na území s hustotou zalidnění menší než 150 obyvatel na km². Podle této metodiky je na úrovni lokální venkov definován jakožto sídlo s hustotou menší než 150 obyvatel na km² (ČSÚ, 2009, s. 11). Nejednoznačnost definice venkova potvrzují i Majerová a Herová: „*V odborné literatuře můžeme najít různé varianty této definice, ve kterých je vzhledem k účelu vymezení použito různých kritérií. Z hlediska demografického lze venkov vymezit nízkým počtem a hustotou obyvatel, z hlediska urbanistického specifickým typem zástavby, z hlediska sociologa například jiným způsobem života.*“ (2008, s. 15).

Velký sociologický slovník (Linhart, Vodáková, Klener, 1996, s. 1380) uvádí například tuto definici venkova: „*Venkov je obydlený prostor mimo městské lokality, tradičně charakterizovaný orientací na zemědělství a menší hustotou obyvatel, ale i jiným způsobem života, většinou propojeným s přírodou, a také s jinou sociální strukturou ve srovnání s městem.*“

„*Venkovské sídlo, venkovská obec či jednoduše vesnice je označení pro sídlištní jednotku ve venkovském prostoru. Z historického hlediska je to typické seskupení obytných a hospodářských stavení, plnicích různé funkce*“, uvádí Majerová a Herová, zároveň však dodávají, že uvedená definice již není zcela přesná (2005, s. 16).

Pro účely porovnání jednotlivých krajů v ČR z hlediska statistiky, byl český venkov nakonec vymezen pro potřeby Českého statistického úřadu následující definicí: **Venkovským prostorem jsou všechny obce s velikostí do 2000 obyvatel a dále obce s velikostí do 3 000 obyvatel, které mají hustotu zalidnění menší než 150 obyvatel/km², pokud nejsou sídlem alespoň správního obvodu obce s rozšířenou působností nebo vyššího územního celku** (ČSÚ, 2009, s. 15). Z této definice vychází také naše výzkumné šetření, probíhající mezi seniory, trvale žijícími ve venkovských oblastech. V rámci tohoto šetření posuzujeme tedy obyvatele obcí s počtem do 2 000 obyvatel.

Pokud se zaměříme na charakteristiku jihomoravského venkova, udává Strategie rozvoje Jihomoravského kraje pro definici venkova stejný údaj jako ČSÚ, a sice hranici 2000 obyvatel (tj. obce mající méně než 2000 obyvatel, jsou považovány za venkovské).

V Jihomoravském kraji se nachází 593 venkovských obcí, použijeme-li hranici 2 000 obyvatel podle Národního strategického plánu rozvoje venkova. Z celkového počtu obcí činí jejich podíl 88 %, na počtu obyvatel se podílejí necelými 30 % (Strategie rozvoje Jihomoravského kraje, 2012, online).

Co se týče hodnocení prostoru Jihomoravského kraje z hlediska hustoty zalidnění, s ohledem na výše uvedenou definici OECD, 8 obvodů vykazuje nižší hustotu zalidnění, než je 100 obyvatel na km². Do vyšší hranice 150 obyvatel na km² se vejde dalších 10 obvodů. Okresy Blansko, Břeclav, Hodonín a Vyškov lze podílem venkovského obyvatelstva zařadit mezi významně venkovské. Okres Brno-město je městský, Brno – venkov a zejména Znojmo jsou převážně venkovské. „Venkovskost“ jednotlivých regionů při takto nastavených kritériích je silně ovlivněna sídelní strukturou (Strategie rozvoje Jihomoravského kraje, 2012, online).

Na základě výše uvedených definic jsme blíže specifikovali námi zkoumanou cílovou skupinu obyvatel z hlediska místa pobytu. V rámci Jihomoravského kraje se jedná o osoby v seniorském věku, žijící v obcích do 2000 osob. Konkrétně naše výzkumné šetření proběhlo v okresech Brno – venkov, Blansko, Vyškov a Břeclav.

3.4 Senioři jako cílová skupina vzdělávání na venkově

Dosud formulovaná teoretická východiska nám poskytla informace o tom, kdo je senior a jakým způsobem definujeme venkov. Představili jsme současnou situaci v oblasti vzdělávání seniorů, a sice z pohledu celorepublikového, ale také z pohledu strategických dokumentů Jihomoravského kraje. Z výše uvedeného můžeme tedy konstatovat, že víme, kdo je naší cílovou skupinou, která nás zajímá pro účely našeho výzkumného šetření, víme, v jakém prostoru se pohybujeme, a víme, co je předmětem našeho šetření, tedy vzdělávání seniorů.

Kdo je tedy cílem našeho zájmu, tedy tím seniorem, žijícím ve vesnické oblasti Jihomoravského kraje, toužícím po dalším vzdělávání? Když bychom si měli představit venkovského seniora z jižní Moravy, pod vlivem stereotypů a předsudků se pravděpodobně většině z nás vybaví dědeček ve vinohradu nebo babička pečící buchty a chovající slepice.

Jen málokdo si asi představí člověka těsně po ukončení produktivního věku, jehož prioritou nejsou vnoučata, ale práce na vlastním sebevzdělávání. Existuje vůbec někdo takový na vesnici? Jsme zatíženi předsudky my, kdo takto smýšlíme, nebo je pro venkovského seniora důležitější zahrádka než docházení na kurzy VU3V? Proniká myšlenka celoživotního učení až do nejzapadlejších vesniček na jižní Moravě?

Můžeme se domnívat, že mentalita venkovského člověka bude pravděpodobně poněkud odlišná od toho městského. V otázce vzdělávání a volnočasových aktivit mají ale jak senioři z vesnice, tak senioři z města jedno společné. Senioři jako cílová skupina vzdělávání jsou skutečně skupinou specifickou. Jak konstatuje Ondráková et al.: „*Lektor zpravidla neví, kdo před ním sedí, jaké má zkušenosti, znalosti a dovednosti. Velice těžko můžeme hodnotit seniora podle úrovně dosaženého vzdělání. (...) Při jakékoli vzdělávací akci pro seniory si musíme uvědomit, že akce se koná jako zájmová činnost nebo volnočasová aktivita pro seniory, jsou tam tedy dobrovolně*“ (2012, s. 33).

Z výše uvedeného by mohlo vyplývat, že nejdůležitějším měřítkem v problematice vzdělávání seniorů na venkově nemusí být dosažené vzdělání, tedy ve smyslu, čím vzdělanější senior, tím větší zájem o další vzdělávání. V případě venkova by se mohlo jednat spíše o otázku nabídky a poptávky, kdo je organizátorem vzdělávací akce a zda je vzdělávací obsah natolik atraktivní, aby dokázal vesnického seniora zaujmout a především nabídnout mu alternativu k již zažitému trávení volného času, který bude pravděpodobně využit trochu jinak než u seniorů ve městě (práce na zahradě, chov hospodářského zvířectva atd.).

Velký vliv hraje jistě i fakt, co vlastně senior na vesnici požaduje za přínosné, jak vyhodnocuje prospěšnost vzdělávací akce, a co vlastně z potencionální nabídky volnočasových aktivit nebo vzdělávacích kurzů různých zaměření je mu nejbližší. To vše ale pouze za předpokladu, že se nějaké druhy vzdělávacích či volnočasových aktivit v dané obci pro seniory vůbec konají. To je především otázka pro koordinátory seniorské politiky, místní akční skupiny a zástupce obcí.

3.4.1 Možnosti vzdělávání a trávení volného času seniorů na venkově

V kapitole Současná situace vzdělávání seniorů v České republice jsme vyjmenovali konkrétní instituce, zabývající se vzděláváním seniorů v České republice. Na tomto místě se pokusíme uvést aktivity, které jsou reálně dosažitelné pro seniora, žijícího na vesnici a doplníme je dalšími volnočasovými aktivitami, které zde mohou senioři využívat. V názvu kapitoly je záměrně formulováno spojení trávení volného času, neboť jakékoli vzdělávání seniorů, jak již bylo zmíněno dříve, je aktivitou zcela dobrovolnou, a je jen na vzdělávaném, jak se svým volným časem naloží. Volný čas u seniora je ve svém důsledku něco zcela jiného, než volný čas u člověka v produktivním věku, tedy střídání aktivity a odpočinku, práce a právě volnočasových aktivit. S trochou nadsázky by se dalo říct, že veškerý čas je pro seniory „volný“.

Pojem volný čas seniora na vesnici je možné popsat také v kontextu politiky aktivního stárnutí. Aktivní stárnutí jako koncept totiž představuje seniora jako člověka, jehož program je naplněn návštěvou volnočasových aktivit, univerzity třetího věku, kroužků, případně dobrovolnictví. Jak konstatuje Vidovičová et al.: *„Počítačové kurzy pro seniory už často nejsou kurzem základního ovládnutí, ale jsou specificky tematicky zaměřené na různé užívání PC, tabletů a smartphonů, digitální fotografie nebo využití sociálních sítí. Z toho, co víme a co si představujeme o „typickém“ životě na venkově, se takové obrazy „aktivního stáří“ zdají míjet, či být dokonce v přímém rozporu s aktivitami, které častěji spojujeme se strukturou příležitostí a nabídek obsahu životního programu ve venkovských oblastech“* (2018, s. 20).

Samozřejmě, že i na vesnici existuje množství volnočasových aktivit, ale pravděpodobně není možné aplikovat „městský“ přístup do venkovských oblastí bez patričních úprav a přizpůsobení lokálním podmínkám. Volný čas seniora na venkově obvykle zahrnuje na rozdíl od seniora z města péči o dům, o zahradu, někdy o domácí zvířectvo, což samo o sobě činí „aktivními“ i ty seniory, kteří se nesdružují v jakýchkoli oficiálních institucích. Ve výsledku mohou být právě tyto činnosti bariérou pro účast na organizovaných aktivitách. Jak uvádí dále Vidovičová et al.: *„Stárnutí na venkově tak můžeme vlastně chápat jako svébytné ztělesnění aktivního stárnutí, což kontrastuje s obvyklým pojmáním venkova jako poklidného místa s pomalu plynoucím časem.(...) Většina z těchto činností je navíc spojena s nutností vyjít ven z domu a právě tato možnost má pro stárnoucí zásadní důležitost“* (2018, s. 49).

Možná právě i z těchto důvodů začala zhruba od roku 2015 WHO nahrazovat dominantní pozici aktivního stárnutí pojmem zdravé stárnutí, jakožto proces rozvoje a udržování funkčních schopností, které umožňují životní spokojenost (well-being) ve vyšším věku. Funkční schopnost znamená mít schopnosti, které všem lidem umožní být těmi a dělat to, co jim připadá smysluplné (Vidovičová et al., 2018, s. 21).

Následuje výčet reálných poskytovatelů vzdělávacích příležitostí na venkově, jejichž cílovou skupinou se může stát senior:

Knihovny

Význam knihoven na venkově je záměrně umístěn na první místo v pomyslném žebříčku vzdělávacích institucí. Knihovny mají totiž obrovský potenciál díky své tradici a především díky plošnému pokrytí. Česká republika je v čele zemí, co se sítí knihoven týká. Jak již bylo řečeno na jiném místě této práce, za takové množství knihoven vděčíme zákonu č. 430/1919 Sb. o veřejných knihovnách obecních, který nařizoval zřízení knihovny v každé obci. I když do současnosti se všechny knihovny nezachovaly, i dnes patříme mezi země s nejvyšším počtem veřejných knihoven, které se řídí Zákonem o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb, který mimo jiné definuje povinné služby, které má knihovna nabízet, a činnosti, jež mají být poskytovány zdarma (Knihovní zákon, 2010, online).

Také podle Koncepce rozvoje knihoven v ČR patří mezi prioritní kroky do budoucnosti mimo jiné podpora knihoven v tom, aby sloužily jako vzdělávací, kulturní a kreativní centra, nabízející řadu aktivit a akcí, budování knihoven jako center celoživotního vzdělávání pro všechny. Mezi další priority patří péče o hustou síť knihoven v regionech, protože dostupná a kvalitní knihovna je důležitou součástí obce či města, a pomoc knihovnám, aby byly otevřené pro všechny bez bariér, ať fyzických nebo socioekonomických, a stejně tak, aby byly schopné nabídnout různé služby různým skupinám uživatelů (2018, online).

Hustá síť knihoven je bezpochyby největší výhodou, která činí z knihoven centra poznání pro osoby v seniorském věku. Svědčí o tom i skutečnost, že především knihovny slouží jako tzv. konzultační střediska Virtuální univerzity třetího věku. Tj. místa, kde probíhá vzdělávání seniorů, především v rámci menších měst, konají se zde přednášky, debaty atd. Pro seniora je také prostor knihovny tradiční, přehledný a bezpečný, který vnímá jako skutečné centrum vzdělávání.

Nestátní neziskové organizace (NNO)

NNO hrají bezpochyby významnou roli v systému zájmového vzdělávání dospělých. Již v dobách národního obrození hrály různé spolky a občanská sdružení důležitou roli v oblasti osvěty a výchovy k občanství. Jak konstatuje Šerák: *„Neziskový sektor v ČR dosud nedosáhl podobného uznání od státních orgánů, jaké je obvyklé ve vyspělých zemích. Jeho význam pro sociální a kulturní oblast je přitom neoddiskutovatelný, a v mnohých případech dokonce supluje úlohu státu (např. oblast lidských práv, diskriminace). Podpora veřejných služeb soukromým neziskovým sektorem se tak jeví jako nezbytná“* (2009, s. 108).

Záběr NNO je nesmírně široký a pro venkovskou realitu zcela zásadní. Můžeme sem zařadit veškerá občanská sdružení a spolky, jejichž tradice je pro venkov typická (nap. spolky dobrovolných hasičů, myslivecká sdružení, Skaut, Junák atd.), dále různá občanská neformální sdružení a komunity, pracující velmi často na bázi dobrovolnictví. V současné době již tato sdružení mají také nemalou podporu ze strany státu, či jiných donátorů a velmi často jsou díky finanční podpoře z různých grantů či lokálních výzev významnými iniciátory proobčansky významných aktivit.

Co se možnosti pohybových aktivit týče, mnoho venkovských obcí disponuje tzv. sokolovnou nebo orlovnou, sloužící ke cvičebním aktivitám pro všechny věkové kategorie. O organizacích Sokol a Orel jsme se zmiňovali již v kapitole Současná situace vzdělávání seniorů v České republice.

Mezi neziskové organizace řadíme i činnost církví a náboženských společností. Jak už bylo uvedeno v kapitole Stáří z pohledu dílčích vědeckých disciplín, spirituální dimenze je pro část seniorů velmi důležitá. Konkrétně na venkově jižní Moravy, kde je hluboce zakotvena tradice římskokatolické víry a „kostel a hospoda“ jsou mnohde jedinými místy sociálního kontaktu, naplňuje církev i funkci vzdělavatele. Církev nabízí seniorům kromě rozhlasového vysílání rádia Proglas a internetové televize Noe také web, zaměřený výhradně na vzdělávání seniorů simeon.cz, kde nabízí účast na besedách, literární soutěže, pořádá zájezdy, duchovní obnovu, či v době pandemie Covid-19 i online akce (Simeon, 2018, online).

Obec jakožto organizátor vzdělávací akce

Samozřejmostí v otázce politiky stárnutí na venkově a tedy i vzdělávání seniorů je podpora vedení obce, tedy samosprávy, v úzké spolupráci s krajem. Problematika strategických dokumentů v rámci České republiky i v rámci kraje byla podrobněji probrána dříve. Obec musí vycházet nejen ze strategických cílů, ale také ze svých možností. Největším problémem je jistě, tak jako téměř ve všech oborech, otázka finanční a v tomto případě také personální. I když bude obec reflektovat veškerá doporučení z kraje, vždy je důležitý konečný klíčový pracovník, který bude tuto práci dělat. V otázce politiky stárnutí, navíc s akcentem venkova, kde se „všichni znají“, seniori citlivě reagují na konkrétní osobu, se kterou jednají. Jak již bylo zmíněno výše, z výsledků dotazníkového šetření pro vznik Koncepce rodinné politiky v Jihomoravském kraji, vzešel ze strany menších obcí návrh na zajištění pracovního úvazku v rámci úřadu na aktivizaci seniorů a práci s nimi. Toto je základ veškeré další práce nejen se seniory – mít dostatek kompetentních a schopných pracovníků.

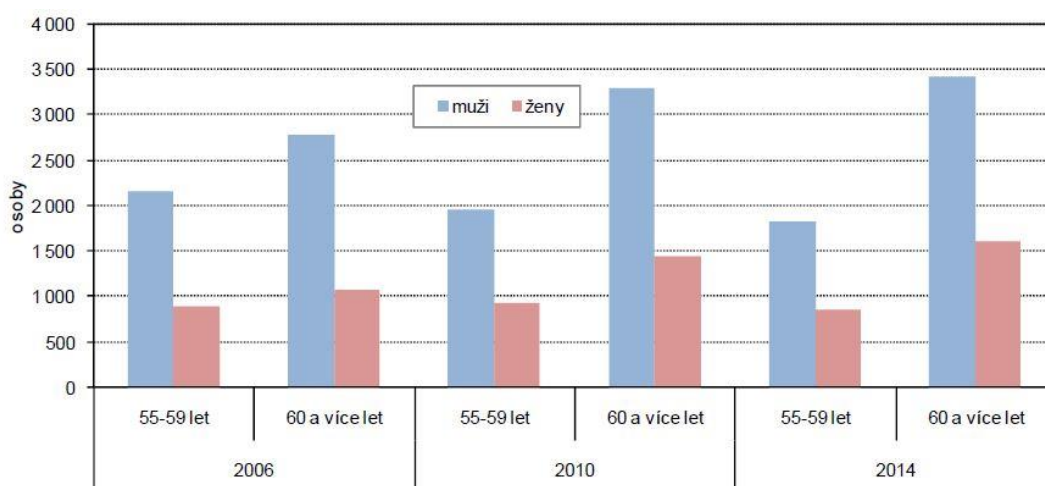
Ačkoli Jihomoravský kraj ve své nové strategii hlásá podporu proseniorských aktivit, jsme v otázce malých obcí v koncepční a efektivní práci se seniory teprve na začátku. Jak uvádí Vidovičová et al.: *„Je symptomatické, že Česká republika ve svých strategických dokumentech z oblasti stárnutí nevěnuje specifickou pozornost různým typům prostředí vlastně vůbec. Venkov „je řešen“ spíše v kontextu podpory subsidiarity a postupné implementace opatření na nižší stupně samosprávy“* (2018, s. 26).

Obce mohou v rámci svých možností a kompetencí pořádat pro seniory různé akce, z těch vzdělávacích jsou to např.: jednorázové vzdělávací aktivity – kurzy, semináře, přednášky (počítačová gramotnost, finanční gramotnost, obrana proti šmejdům, environmentální vzdělávání), výlety, zájezdy, poradenství, provozování klubu seniorů.

Úkolem obcí je potom nejen uspořádat takovou akci, ale především ji dobře zpropagovat různými komunikačními kanály tak, aby se jí mohla zúčastnit co nejširší část seniorské populace, tedy i ti, kteří nedisponují internetovým připojením a chodí málo ven. Z pohledu města je tato depistáž osamělých a izolovaných seniorů na venkově mnohem jednodušší. Lidé se znají osobně, mají k sobě blíž. Variantou by mohl být právě terénní pracovník, vyčleněný pro práci se seniory. Součástí jeho práce by mělo být také zjišťování potřeb seniorů v dané oblasti, tak aby nabídka aktivit byla zaměřena efektivně, na základě aktuálních požadavků.

Účast v komunální politice

Komunální politika je jednou z oblastí, v níž věk při seberealizaci není omezujícím prvkem, dlouhodobá praxe a zkušenost může být i výhodou. Jednou z mnoha aktivit seniorů může být právě zapojení do komunální politiky. I když to zcela jistě souvisí s postupným stárnutím společnosti, na údajích v níže přiložené tabulce z publikace *Senioři v Jihomoravském kraji* (ČSÚ, 2015, s. 73) lze jasně vidět věkový nárůst kandidátů ve volbách do obecních zastupitelstev.

Graf 2 – Kandidáti v Jihomoravském kraji podle věku a pohlaví ve volbách do obecních zastupitelstev v letech 2006, 2010 a 2014 (ČSÚ, 2015, s. 73)

Další možnosti volnočasových aktivit na venkově

Mezi další aktivity trávení volného času s prvky informálního učení by v souladu s jejich „smysluplností“ na venkově zcela jistě patřily následující: zahrádkaření, rybaření, ruční práce, včelařství, chov domácího či hospodářského zvířectva, ruční práce, houbaření, jízda na kole, hra na hudební nástroj, luštění křížovek, sledování televize, práce s internetem, hlídání vnoučat.

Dobrovolnictví seniorů

Samostatnou kapitolou, které by mohl být věnován celý výzkum, je dobrovolnictví seniorů. Dobrovolnictví jako takové je samozřejmě neoddiskutovatelným přínosem pro celou společnost. U seniorů má však ještě přidanou hodnotu. Současně s tím, že dělají nějakou smysluplnou aktivitu, vzniká u nich pocit, že jsou stále užiteční. Předchází tak sociální izolaci a jejich činnost se tak stává přínosem pro více stran – pro seniora samotného, pro organizaci (obec), které senior svou činností vypomáhá a také pro cílovou skupinu, na kterou je pomoc zaměřena.

Jednou z možností uplatnění seniorů jako dobrovolníků je koncept senior jako vedoucí klubu seniorů v obcích. Tento model blíže popisují v kapitole Příklady dobré praxe a dále jako podnět k uplatnění v praxi v rámci seniorské vzdělávací politiky na venkově v závěrečné části této práce.

Jak už bylo uvedeno v úvodu této kapitoly, senior na venkově má poněkud jinou výchozí pozici než senior žijící ve městě. Pro seniory ve městě je typická např. intenzivní účast v centrech pro seniory za účelem uspokojit svoji potřebu sociálního kontaktu, jde tedy obvykle o aktivity organizované, naplňované ve skupině dalších osob. Oproti tomu činnost venkovská se zdá být podle Vidovićové et al. až překážkou účasti na aktivitách určených přímo seniorům.: *„Venkovská činnost, má jinou povahu, je neformalizovaná, neinstitucionalizovaná a není nutně vykonávána společně s dalšími, ale spíše vedle nich nebo s jejich přítomností. Zároveň je pro ni typická nejasná pozice v dualitě produktivní vs. volnočasová aktivita. Práce na zahradě, v hospodářství nebo na údržbě domu není totiž ekonomickou aktivitou, a není tedy podle obvyklého výkladu aktivního stárnutí produktivní činností, zároveň však je samotnými aktéry chápána jako „práce“, nikoliv zábava, a nenaplnuje tak ani chápání aktivního stárnutí jako „užívání si“ či seberozvoje“* (2018, s. 52).

Také z tohoto úhlu pohledu je nutné dívat se na případný „nezájem“ o vzdělávací nabídku ze strany seniorů. Jak již bylo uvedeno dříve, nelze jen implementovat příklady, byť i dobré praxe, ale do prostředí, kde nedávají smysl. Politika stárnutí na venkově musí být plánována zcela individuálně, neboť neexistuje ani jedna homogenní vesnice. Venkov je totiž složitě definovatelný nejen z hlediska obsahu názvosloví, ale i z hlediska toho, jaká je kohorta místního, nejen seniorského obyvatelstva.

3.4.2 Příklady dobré praxe

Na závěr teoretické části práce představíme několik již dobře fungujících příkladů dobré praxe, které svědčí o tom, že vzdělávání seniorů či podpora obcí v oblasti seniorské politiky i v rámci venkovských oblastí již v mnoha případech funguje.

Sít' středisek VU3V v Jihomoravském kraji

Jak již bylo řečeno na jiném místě této práce, virtuální univerzita třetího věku je jednou z fungujících forem vzdělávání seniorů také mimo velká města, v regionech. Jejich cílem je umožnit všem posluchačům v rámci České republiky zájmové studium U3V bez ohledu na vzdálenost od sídel vysokých škol a univerzit, ve kterých probíhá prezenční seniorské vzdělávání, jehož se z různých důvodů (vzdálenost, zdravotní a časové důvody, finanční náročnost na dopravu apod.) nemohou zúčastňovat. Dle portálu E-senior má virtuální U3V v Jihomoravském kraji svoje konzultační střediska v těchto místech:

- Okres Brno - venkov: Dolní Kounice, Hradčany, Ivančice, Kuřim, Lomnička, Modřice, Ořechov, Oslavany, Pohořelice, Střelice, Tišnov, Vranovice, Zastávka, Zbýšov;
- Okres Břeclav - Břeclav, Hustopeče, Lanžhot, Lednice, Mikulov, Valtice;
- Okres Hodonín – Hodonín, Kyjov, Ratíškovice, Rohatec, Veselí nad Moravou;
- Okres Vyškov – Vyškov;
- Okres Znojmo – Hodonice, Miroslav, Suchohrdly u Miroslavi, Višňové.
(E-senior – a, 2021, online)

Sít' KLAS KLUB AKTIVNÍCH SENIORŮ®

Brněnská organizace Spokojený senior - KLAS, z.s. je tvůrcem originálního aktivizačního programu pro seniory KLAS, který je díky svému jedinečnému know-how chráněn ochrannou známkou. Inspiraci našel KLAS v rakouském vzdělávacím programu LIMA (Kvalita života ve stáří), podle vzoru studie SimA (Samostatnost ve stáří), kterou vedl Prof. Dr. Wolf D. Oswald z Univerzity Erlangen-Nürnberg (SimA, 2021, online). V České republice se KLAS rozšířil v roce 2008, rozvíjí se a realizuje dodnes. Jedná se vlastně o kluby seniorů, jejichž setkání nejsou nahodilá, ale mají zpracovaný dvouhodinový program, vedený proškoleným animátorem.

Program je tvořený ze čtyř bloků, které obsahují mj. trénink kognitivních funkcí, psychomotoriky, psychohygieny a vzdělávací část. Organizace Spokojený senior podporuje také rozvoj dobrovolnictví seniorů, jakožto animátorů, kteří jednotlivé KLAS vedou (KLAS KLUB AKTIVNÍCH SENIORŮ, 2020, online).

V současné chvíli funguje v celém Jihomoravském kraji síť těchto klubů, přičemž v samotném městě Brně jich je 8 a mimo Brno se nacházejí v těchto obcích: Blansko, Boskovice, Česká, Holasice, Kobylnice, Lelekovice, Slavkov u Brna, Střelice, Telnice, Velké Opatovice, Znojmo. Založení KLAS je vždy v kompetenci starostů, kteří se rozhodnou mít tento klub seniorů ve své obci. Následně je uzavřena sublicenční smlouva, jejíž součástí je proškolení animátora, pravidelné supervize a neustálá metodická podpora (další pravidelná školení animátorů, metodický čtvrtletník Zrnko atd.).

Projekt Policie ČR Senioři sobě

Na principu dobrovolnictví je postaven také celorepublikový projekt Policie ČR Senioři sobě. Tento projekt je založen na proškolení tzv. „kurýra prevence“, který po absolvování školení oslovuje známé z okruhu seniorů a dalších "ohrožených" osob (osoby důvěřivé, se zdravotním handicapem, osamocené) ve svém okolí. Projekt předpokládá aktivní spolupráci samotných seniorů a dalších aktivních občanů s představiteli obcí, měst a Policie České republiky (Senioři sobě, 2021, online).

Projekt Mobilní centrum pro seniory – MCS

Tento projekt je dílem organizace Moudrá Sovička z. s., která nesídlí v Jihomoravském kraji, ale svým zaměřením pokrývá i jiné kraje ČR a svojí činností může být inspirací pro ostatní. Mobilní centrum je upravený vůz typu tranzit (pojízdná učebna), kde je možné realizovat individuální poradenství nebo vzdělávací kurzy pro seniory, jak správně a bezpečně používat chytrý telefon, tablet, notebook a to buď ve formě individuální pomoci nebo mini setkání až pro 5 seniorů „kdekoliv“ např. na vybrané akci nebo místě dle poptávky. Může tedy přijet do jakékoli, i nejmenší obce, kde pomáhá starším lidem s novými technologiemi (Mobilní centrum pro seniory, 2021, online).

Audit Family friendly community, Jihomoravský kraj

Tento nástroj na podporu nejen rodinné, ale i seniorské politiky v obcích měl na mysli Mgr. Bořivoj Sekanina během své prezentace „Činnost koordinátorů rodinné politiky při městských či obecních úřadech,“ během online kulatého stolu v rámci projektu Implementace politiky stárnutí na krajskou úroveň dne 18. 3. 2021 (citováno na jiném místě této práce).

Cílem auditu **Family friendly community** je podpořit pro-rodinné klima v obci, klima, které je přátelské rodině, které podpoří budování vztahů v rodinách a mezigenerační dialog. Název auditu **Family friendly community** (rodině přívětivá obec) vychází z latinského slova audire (slyšet, naslouchat, konzultovat). Nejedná se tedy o audit v pravém slova smyslu, ale o vzájemné naslouchání mezi občany a zástupci obce.

Obce, které se zapojí do auditu, získávají mj. následující přínosy:

- zpracování přehledu existujících opatření zaměřených na děti, rodiny a starší generaci;
- aktivizaci veřejnosti a systematický rozvoj existujících opatření na základě osvědčeného know-how;
- zapojení všech subjektů a občanů, jež mají zájem o budování pro-rodinného klimatu v obci;
- zavedení takových opatření pro rodiny, která budou odpovídat skutečným potřebám obyvatel a představitelů obce;
- zvýšení atraktivity obce jako místa vhodného pro život rodin, dětí a seniorů;
- podporu vyškoleného poradce, který povede auditní proces v obci na základě praxí osvědčeného licenčního know-how z Rakouska;
- propůjčení certifikátu s právem uvádět k názvu obce ochrannou známku (logo) auditu;
- zpracování přehledu existujících pro-rodinných a mezigeneračních aktivit (Audit Family friendly community, 2021, online).

Soutěž Obec přátelská rodině a seniorům, MPSV

Cílem a účelem této soutěže, kterou každoročně vyhlašuje MPSV a Stálá komise pro rodinu, rovné příležitosti a národnostní menšiny Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR, je podpora prorodinných a proseniorských aktivit a opatření, které mají preventivní a podpůrný charakter, přispívají k bezproblémovému fungování rodin a komunity. V oblasti seniorské problematiky potom podporují aktivní, smysluplný a důstojný život seniorů v jejich vlastním sociálním prostředí a rozvoj pečovatelských kompetencí u všech generací. Kladně je hodnocena rovněž spolupráce obce s nestátními neziskovými organizacemi na podporu rodiny a seniorů.

Soutěž je rozdělena do pěti kategorií podle počtu obyvatel v obci. Vítězná obec získává finanční dotaci (Obec přátelská rodině a seniorům, 2021, online).

V následující části práce navážeme na teoretická východiska, která porovnáme s výsledky výzkumného šetření, zaměřeného na oblast vzdělávání, jež proběhlo mezi venkovskými obyvateli v seniorském věku v rámci Jihomoravského kraje. Na základě zjištěných výsledků navrhneme v závěrečné diskuzi mj. i další možné výstupy uplatnitelné v praxi.

4 Vlastní výzkumné šetření

Empirická část práce je zaměřena na zjištění aktuální situace vzdělávání seniorů ve venkovských oblastech Jihomoravského kraje. Původní myšlenkou bylo zaměřit se na více krajů České republiky a provést šetření většího rozsahu, které by bylo součástí mezinárodního komparativního šetření o situaci seniorů na venkově v Polsku, v České republice a na Slovensku. Tento podnět vzešel z polské strany, konkrétně od Zemědělské univerzity v Krakově, která je zároveň tvůrcem dotazníku, jenž byl k průzkumu použit.

Bohužel toto výzkumné šetření bylo přerušeno nástupem pandemie Covid-19 v první polovině roku 2020 a projekt byl prozatím pozastaven. Nicméně data nasbíraná do jara 2020 mohou reprezentovat alespoň vzorek seniorské populace žijící na venkově, a sice v lokalitě Jihomoravského kraje, kde proběhlo šetření ve čtyřech ze sedmi, respektive šesti (okres Brno-město nespadá do našeho zájmu) okresů. Konkrétně se jedná o okresy Brno – venkov, Blansko, Vyškov a Břeclav (na mapě zeleně, modře, oranžově a žlutě).

Obr. 3 – Mapa okresů Jihomoravského kraje (Pracovní skupiny KPSS v JMK , 2021, online)

4.1 Formulace výzkumného problému, cíle výzkumného šetření a hypotéz

Formulace výzkumného problému:

Vzdělávání seniorů jako součást konceptu celoživotního učení má v našich podmínkách již pevnou pozici. Seniori v České republice mohou využívat nabídky řady vzdělávacích institucí či volnočasových aktivit. V rámci měst jsou nositeli vzdělávání pro seniory především univerzity třetího věku, které mají díky virtuální univerzitě třetího věku své pobočky také v menších městech. V tomto kontextu zjišťujeme, jaká je současná situace vzdělávání seniorů na venkově. Předmětem našeho výzkumného šetření je otázka, zda se poptávka seniorů po vzdělávacích a volnočasových aktivitách na venkově setkává s nabídkou, respektive, zda mají seniori o vzdělávání vůbec zájem, jaké jsou jejich motivace a bariéry, a zda v prostředí venkova existuje dostatečně atraktivní vzdělávací nabídka, která odpovídá aktuálním potřebám seniorů, kteří zde žijí.

Formulace cíle výzkumného šetření:

Hlavní cíl:

Zjistit, zda mají seniori, kteří žijí na venkově v Jihomoravském kraji, o další vzdělávání zájem.

Dílčí cíle:

DC 1: Zjistit, o jaké vzdělávací nabídky mají seniori na venkově především zájem.

DC 2: Zjistit, jaké vzdělávací nabídky mohou seniori využívat přímo v místě svého bydliště.

DC 3: Zjistit, jaké jsou zejména motivace a bariéry ve vzdělávání seniorů na venkově.

DC 4: Zjistit, zda jsou o vzdělávacích akcích na venkově seniori dostatečně efektivně informováni.

Formulace hypotéz:

H1: Většina dotazovaných seniorů žijících na venkově má o další vzdělávání zájem.

Hypotéza 1 vychází z domněnky, že zájem seniorů o další vzdělávání je vzrůstajícím trendem také ve venkovských oblastech. Vycházíme z předpokladu, že vývojový trend např. u nárůstu práce s informačními technologiemi, vzrůstá celoplošně, venkovské oblasti nevyjímaje. S ohledem na požadavky doby si také seniori na venkově pořizují např. výpočetní techniku, či tzv. „chytré telefony“, ať již pro účely dalšího vzdělávání,

nebo pro komunikaci s rodinou. Možnost vzdělávání v blízkosti domova by tak mohla být významnou motivací pro jejich další vzdělávání. Pokud většina respondentů, tj. více než 50 % projeví o další vzdělávání zájem, je možné považovat hypotézu za potvrzenou.

H2: Většina dotazovaných seniorů se účastní vzdělávacích aktivit, které se konají v místě jejich bydliště.

Hypotéza 2 vychází z předpokladu, že ve venkovském prostředí není dosud systematicky vybudovaná síť vzdělávacích aktivit, ze kterých by si senioři mohli vybírat, jako je tomu např. ve městě, a proto senioři ocení jakoukoli možnost vzdělávací aktivity, která je jim nabídnuta. Primárním důvodem účasti tedy není akutní vzdělávací potřeba, ale využití nabízené možnosti zaplnění volného času. Zároveň může být účast na vzdělávacích aktivitách efektivním prostředkem k eliminaci pocitů izolace a prevencí osamělosti a sociální deprivace, jak konstatují Špatenková a Smékalová (2015, 41). Předpokladem pro potvrzení hypotézy je to, aby se konkrétní vzdělávací akce v místě pro seniory konaly, aby o nich senioři věděli a aby se jich následně účastnili v nadpoloviční většině odpovědí.

H3: Motivace seniorů ke vzdělávání souvisí s potřebou sociálního kontaktu s jinými lidmi.

Hypotéza 3 vychází ze závěrů výzkumného šetření Český venkov 2004, kde se v kapitole Ochota k sebevzdělávání uvádí, že v menším společenství venkovských komunit jsou lepší podmínky pro vzájemnou výpomoc nejen v rámci rodiny, ale i mezi vrstevníky. (...) Staří lidé přes všechny vymoženosti civilizace a zdravotní péče, nejvíc potřebují kontakt se svými blízkými (Majerová a Blažek, 2004, s. 124). Jako potvrzení hypotézy jsme určili kladnou odpověď nadpoloviční většiny respondentů.

H4: Nejčastějším důvodem neúčasti respondentů na vzdělávacích aktivitách je nedostatečná informovanost o těchto akcích.

Hypotéza 4 předpokládá, že většina seniorů má problém se způsobem získávání informací o vzdělávacích akcích, což je důvodem, proč se jich neúčastní. Vycházíme z předpokladu, že některé venkovské oblasti mohou mít např. stále nedostatečné internetové připojení a v kombinaci s malou nebo žádnou počítačovou gramotností u některých (zejména osamělých) seniorů zcela vypadá internetová komunikace jako informační kanál. Je potom zcela na možnostech organizátora vzdělávací akce, zda a jak se informace k cílovému účastníkovi dostane.

4.2 Způsob výzkumného šetření, cílová skupina a technika sběru dat

Způsob výzkumného šetření

Realizovaný výzkum proběhl formou **kvantitativního šetření**. Jak je z názvu zřejmé, kvantitativní šetření pracuje s číselnými údaji. Gavora uvádí: „*Hlavním cílem kvantitativního výzkumu je třídění údajů a vysvětlení příčin existence nebo změn jevů*“ (2010, s. 36). Nedílnou součástí kvantitativního výzkumu je formulace výzkumného problému a hypotéz.

Výzkumná metoda je všeobecný název pro proceduru, se kterou se získávají data v terénu. V rámci každé výzkumné metody je možno vytvořit konkrétní výzkumný nástroj (Gavora, 2010, s. 85). V našem případě je tímto nástrojem dotazník v tištěné formě, který je součástí této práce v seznamu příloh. **Dotazník** je tvořen převážně uzavřenými otázkami, tj. takovými, které nabízejí hotové odpovědi, z nichž respondent vybírá ty, které uzná za vhodné. V několika případech je použito polouzavřených otázek, které nabízejí alternativní odpověď a navíc možnost otevřené odpovědi (možnosti „jiné“). Dotazník je anonymní, skládá se ze dvou částí a obsahuje celkem 24 otázek. V tištěné verzi má dotazník 5 stran.

Jak již bylo řečeno v úvodu kapitoly, k šetření byl využit již vyhotovený dotazník, vytvořený Zemědělskou univerzitou v Krakově. Tento dotazník se skládá ze dvou částí. První část je zcela převzata od polské univerzity. Druhá část je potom částečně přizpůsobena pro české podmínky (každá ze zúčastněných zemí si mohla upravit část svých otázek dle svých potřeb). Některé údaje v druhé části byly ponechány (věk, pohlaví, vzdělání), ale některé otázky byly vynechány a jiné naopak doplněny. Zatímco polská Zemědělská univerzita měla v této části dotazníku otázky směřující k práci seniorů v zemědělství, česká verze byla doplněna např. o otázky týkající se dobrovolnictví seniorů a o pracovní aktivity seniorů.

Jelikož do první části průzkumu nesmělo být zasahováno, zůstala například v otázce č. 4 jako jedna z možností odpovědí Sociální banka jako forma vzdělávacích aktivit. Tento pojem není v našich podmínkách obecně znám, proto byla odpověď po pilotním šetření doplněna krátkým vysvětlením, co přesně tento pojem znamená (vzájemná výpomoc).

Dotazník byl vzhledem k cílové skupině (senioři žijící na venkově) a technice sběru dat (rozdávání na vzdělávacích seminářích) respondenty vyplňován výhradně v písemné podobě (ne v digitální). Čas na vyplnění nebyl stanoven.

Cílová skupina výzkumného šetření

Cílovou skupinou našeho šetření jsou senioři nad 60 let věku, žijící na venkově v Jihomoravském kraji. Tato věková hranice byla nastavena již ve výchozím dotazníku polskou stranou, zároveň ale odpovídá i členění dle chronologického věku podle Světové zdravotnické organizace (in Múhlpachr, 2004, s. 21), která věk 60 – 74 let pojmenovává jako časně stáří. Horní věková hranice nebyla v dotazníku stanovena.

Již v předešlých kapitolách byla upřesněna pro účely šetření definice venkova (ČSÚ, 2009, s. 15), ze které vycházíme. Toto šetření tedy probíhalo mezi seniory, kteří trvale žijí v obcích s počtem obyvatel do 2000. Konkrétně naše šetření proběhlo ve čtyřech okresech Jihomoravského kraje (Brno-venkov, Blansko, Vyškov a Břeclav). V původním dotazníku byla v otázce počtu obyvatel stanovena i varianta obce s více než 2000 obyvatel, kterou jsme ponechali, ale dotazníky, ve kterých byla zaškrtnuta tato možnost, jsme z šetření vyřadili. Výzkumný soubor tedy tvoří celkem 145 respondentů, přičemž dohromady jsme rozdali 157 dotazníků, z nichž 12 bylo vyřazeno. Výzkumný soubor tvořilo 113 žen a 32 mužů. Věkové rozložení respondentů bylo ve skupině 60-70 let 41 %, ve skupině 70-80 let 47 % a ve skupině 80+ 12 %. Rodinný stav respondentů byl v 60 % případů ženatý/vdaná, 10 % rozvedený/á, a 30 % vdovec/vdova. Dosažené vzdělání respondentů bylo následující: základní vzdělání 13 % osob, učební obor 30 % osob, středoškolské vzdělání bez maturity 12 %, středoškolské vzdělání s maturitou 34 % osob, vyšší odborné vzdělání 1 % osob a vysokoškolské vzdělání 10 % osob.

Technika sběru dat

Výzkumné šetření probíhalo od září 2019 do února 2020, kdy muselo být z důvodu nastupující pandemie Covid-19 pozastaveno. Jak již bylo řečeno v úvodu této kapitoly, podnět k šetření vzešel ze strany Zemědělské univerzity v Krakově, přičemž záměrem projektu bylo komparativní šetření o vzdělávacích možnostech seniorů na venkově v České republice, v Polsku a na Slovensku. Z důvodu předčasného ukončení projektu vycházíme z podkladů, které se nám podařilo v daném období shromáždit, celkem se tedy jedná o 145 respondentů.

V přípravné fázi byl dotazník nejprve přeložen z anglického jazyka a poskytnut k tzv. pilotnímu šetření skupince seniorů v brněnském klubu seniorů. Na základě tohoto pilotního šetření byla velmi stručně upravena výše zmíněná informace vysvětlující pojem Sociální banka a mírně upravena formulace několika dalších otázek. Dále bylo zvětšeno písmo tak, aby bylo pro seniory čitelné, ale zároveň, aby dotazník neměl příliš mnoho stran, a to čistě z praktického hlediska. Dotazníky byly mezi seniory distribuovány výhradně v tištěné podobě, takže počet kopií by byl neúměrně vysoký.

Samotný sběr dat probíhal mezi účastníky vzdělávacích seminářů, které pořádá organizace, pro kterou pracuji. Jelikož se zabýváme mj. vzděláváním seniorů na venkově, velmi často se pohybují v obcích do 2000 obyvatel. V rámci těchto seminářů jsem vždy na jejich konci požádala přítomné seniory o účast na výzkumném šetření zaměřeném na vzdělávání seniorů na venkově. Díky tomu všichni účastníci vyplnili dotazníky na místě a návratnost dotazníků tak byla 100%. Bohužel tyto vzdělávací semináře (a tím i sběr dat) probíhaly pouze v září – listopadu 2019 a v lednu – únoru 2020, kdy byly pozastaveny a jejich činnost nebyla do této chvíle obnovena. V dalším šetření tak nebylo možné pokračovat.

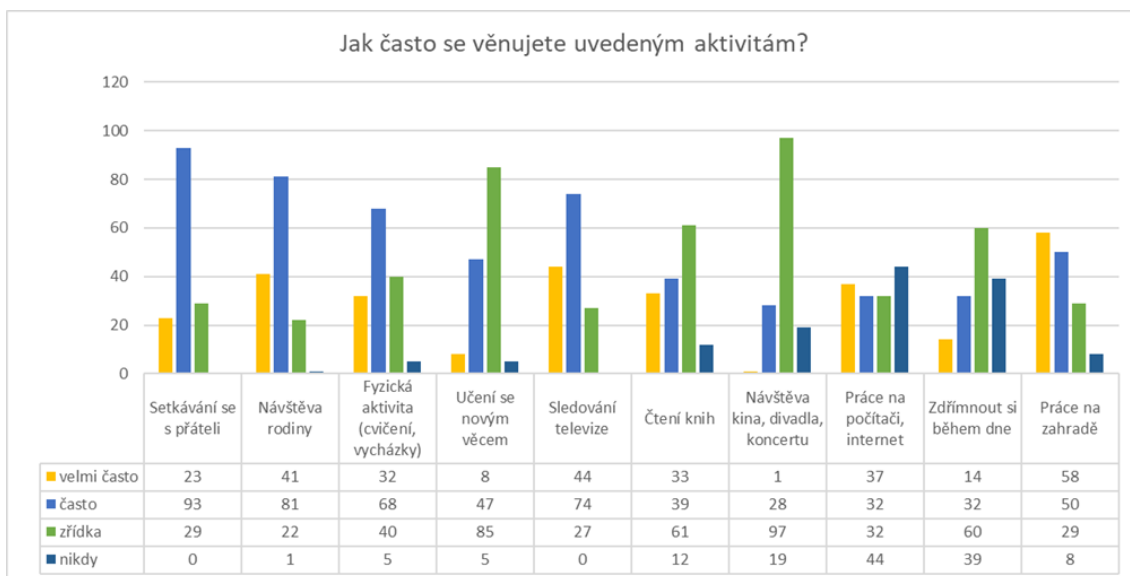
4.3 Interpretace výsledků

V následující kapitole jsou uvedeny odpovědi na všechny otázky z dotazníku, prostřednictvím grafického znázornění a krátkého slovního komentáře. Následuje celková analýza výzkumného šetření, vyhodnocení výzkumných cílů, verifikace hypotéz a závěrečná diskuze.

Otázka č. 1: Jak často se věnujete níže uvedeným aktivitám?

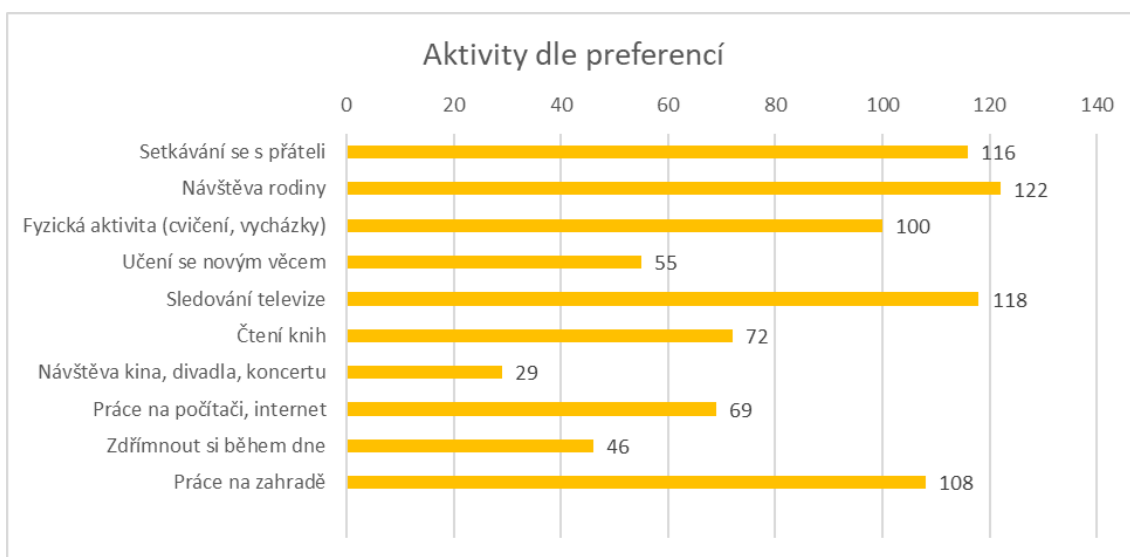
Z grafu je patrné, že nejčastěji se senioři věnují ve volném čase setkávání s přáteli a s rodinou, sledování televize a fyzické aktivitě (cvičení a vycházky). Zřídka navštěvují kino, divadlo a koncerty, učí se novým věcem, zdřímnou si během dne a čtou knihy. Nejčastější odpověď „nikdy“ byla uvedena u práce na počítači (44 osob, tj. 30 %) (Graf 3).

V nabídce byla i varianta odpovědi „jiné aktivity“, u kterých uváděli respondenti následující: ruční práce (7x), jízda na kole (6x), luštění křížovek (5x), plavání (4x), cestování (4x), hlídání vnoučat (4x) a po jedné odpovědi měly následující aktivity: vaření, chov králíků, chov psa, rybaření, dobrovolný hasič, sudoku, péče o blízkou osobu, pletení, ping-pong, pěstování bylinek, U3V, houbaření chůze, psaní, hra na hudební nástroj, šití.

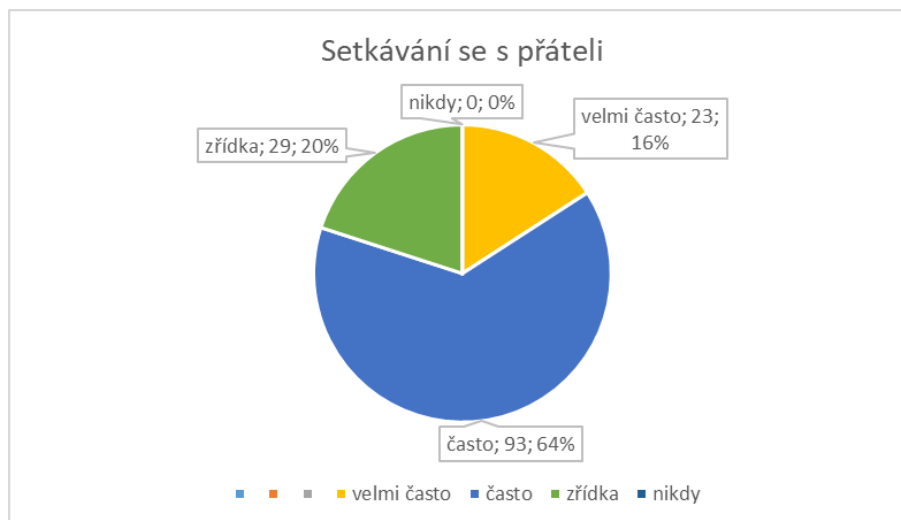
Graf 3 – Jak často se věnujete uvedeným aktivitám? (Vlastní zpracování)

Jelikož první otázka je značně obsáhlá, jednotlivé aktivity jsme rozpracovali podrobněji dle jejich preferencí. Sečtením odpovědí „velmi často“ a „často“ jsme zjistili, jaké volnočasové aktivity jsou mezi seniory nejoblíbenější. Jsou to: návštěva rodiny, sledování televize, setkávání se s přáteli a práce na zahradě (Graf 4).

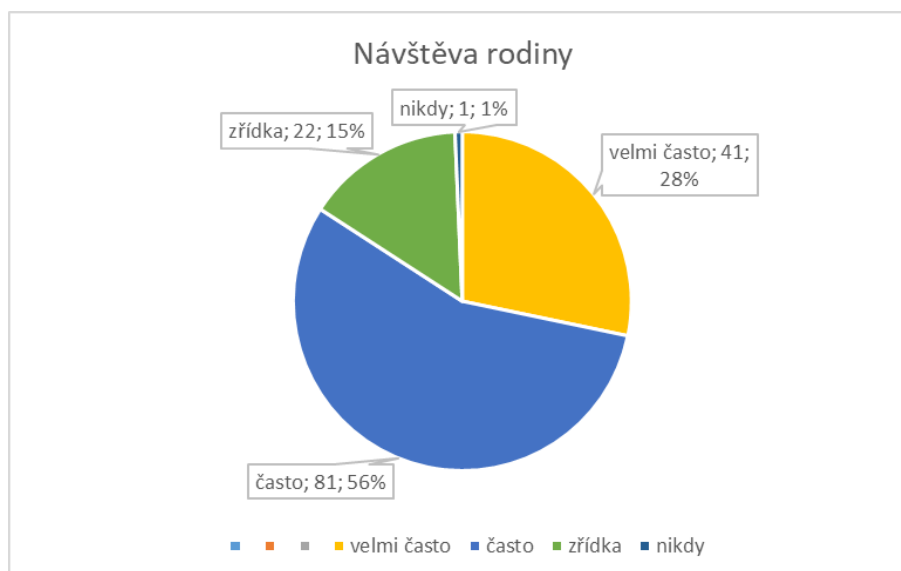
Graf 4 – Aktivity dle preferencí (Vlastní zpracování)

Jednotlivé aktivity, které byly nabídnuty jako odpovědi v otázce č. 1, jsme rozpracovali podrobněji dle toho, jak často se jim senioři věnují. U odpovědi setkávání se s přáteli uvedlo 16 % respondentů velmi často a 64 % často (Graf 5).

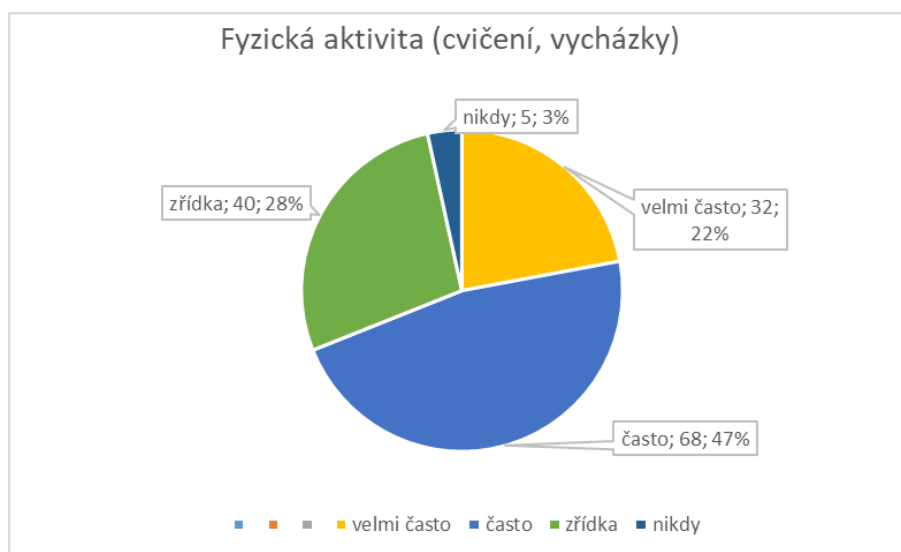
Graf 5 – Setkávání se s přáteli (Vlastní zpracování)

Návštěvu rodiny jako velmi častou aktivitu uvedlo 28 % respondentů a jako častou aktivitu 56 % respondentů, zatímco 1 % uvedlo odpověď nikdy.

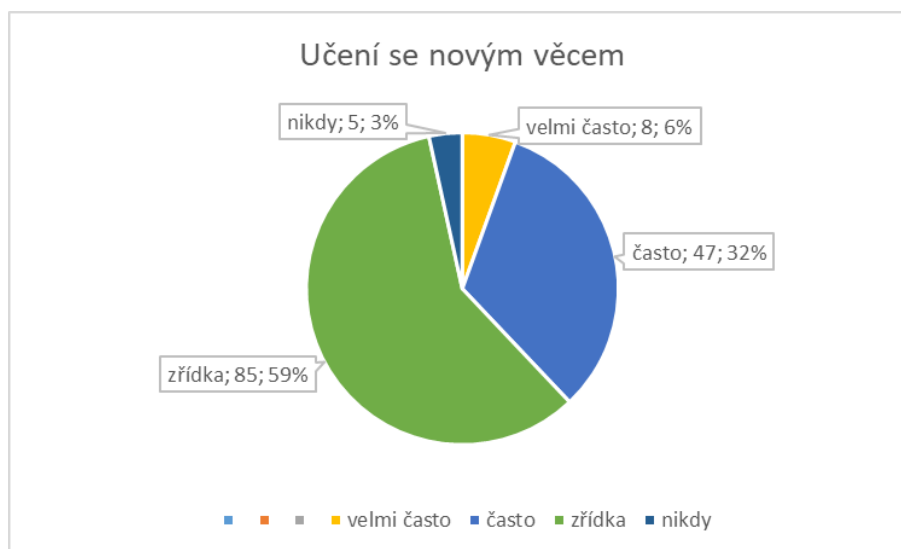
Graf 6 – Návštěva rodiny (Vlastní zpracování)

Fyzickou aktivitu ve formě cvičení a vycházek velmi často vykonává 22 % a často 47 % respondentů. Zajímavým údajem jsou také 3 % u odpovědi nikdy (Graf 7).

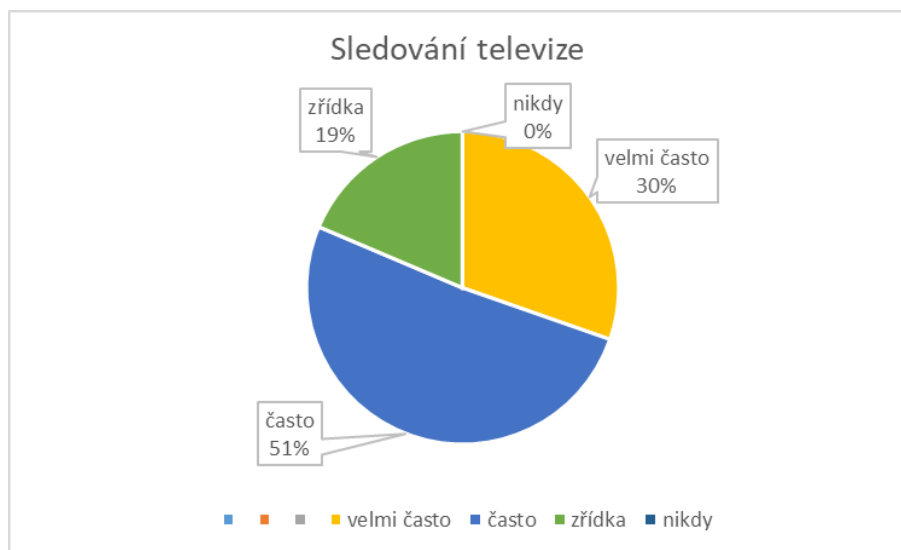
Graf 7 – Fyzická aktivita (Vlastní zpracování)

Učení se novým věcem preferuje 6 % velmi často, 32 % respondentů často, zatímco zřídka uvádí 59 % respondentů a 3 % uvádí nikdy (Graf 8).

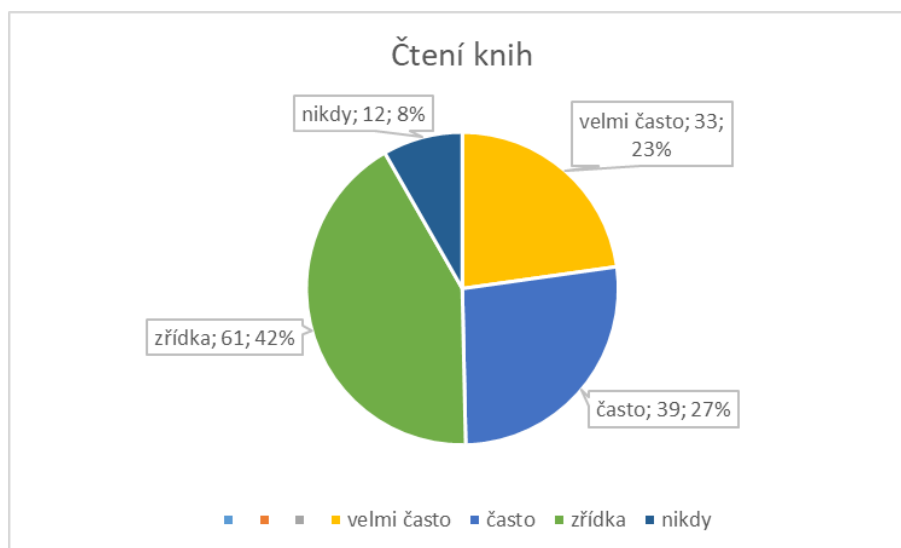
Graf 8 – Učení se novým věcem (Vlastní zpracování)

Sledování televize uvádí jako velmi častou aktivitu 30 % respondentů, 51 % jako častou (Graf 9).

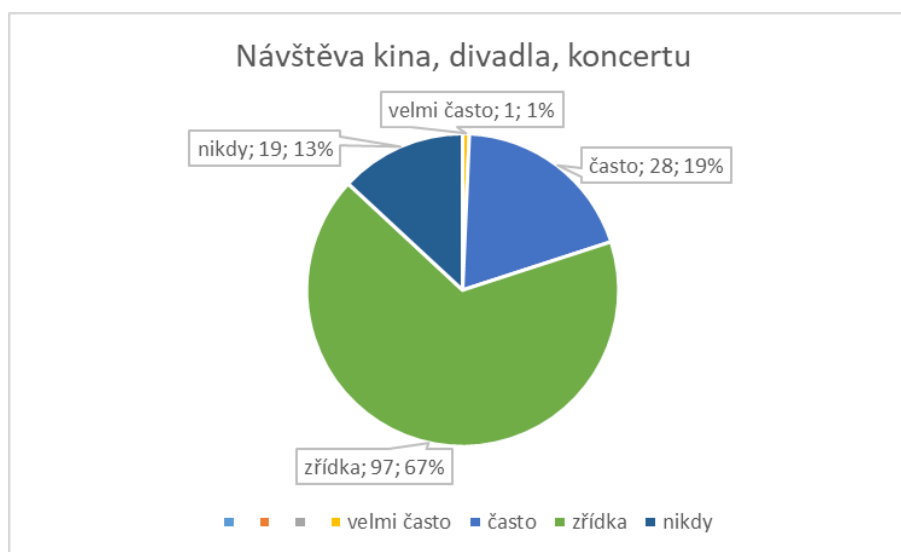
Graf 9 – Sledování televize (Vlastní zpracování)

Čtení knih vychází přesně 50:50 v poměru velmi často a často oproti zřídka a nikdy (Graf 10).

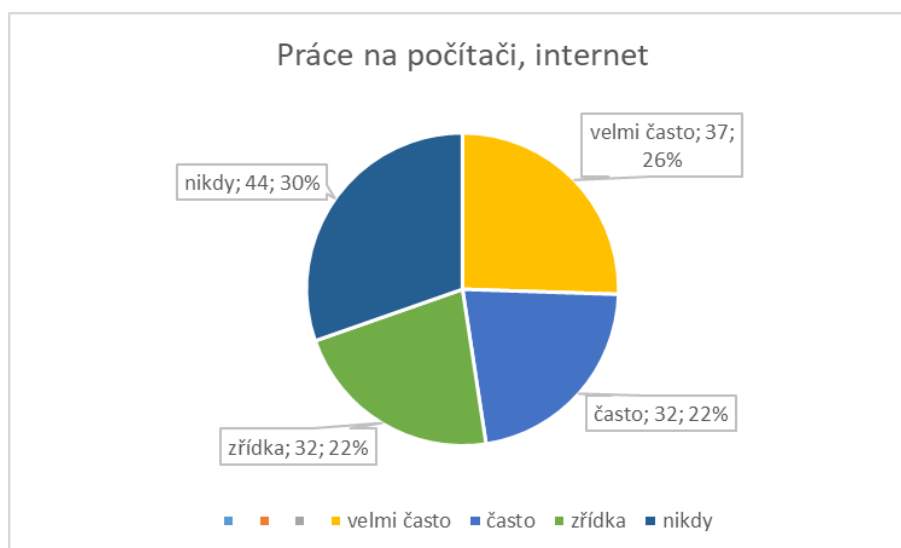
Graf 10 – Čtení knih (Vlastní zpracování)

Celých 67 % respondentů uvádí, že kino, divadlo či koncert navštíví zřídka, 13 % dokonce nikdy (Graf 11).

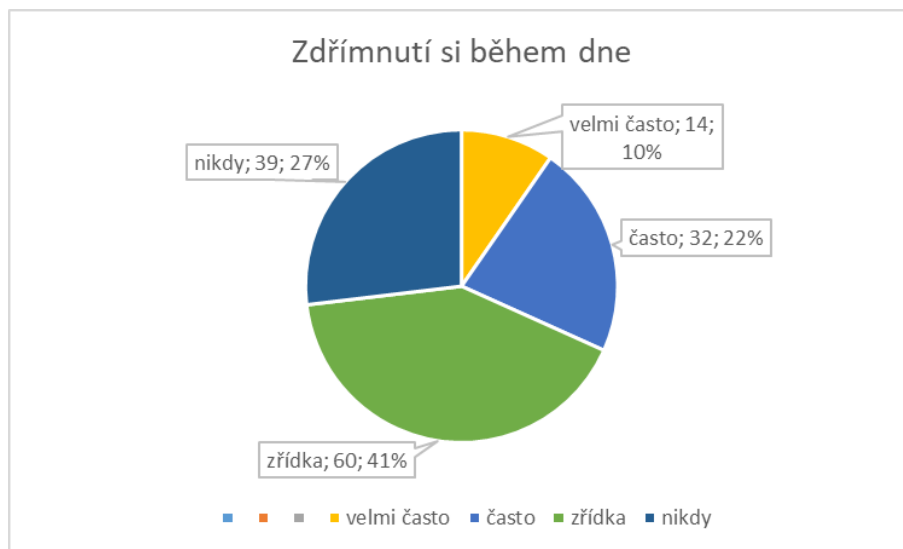
Graf 11 – Návštěva kina, divadla, koncertu (Vlastní zpracování)

Práci na počítači se velmi často věnuje 26 % respondentů, často 22 % respondentů, zřídka 22 %, tj. jako počítačově gramotných můžeme označit 70 % respondentů (Graf 12).

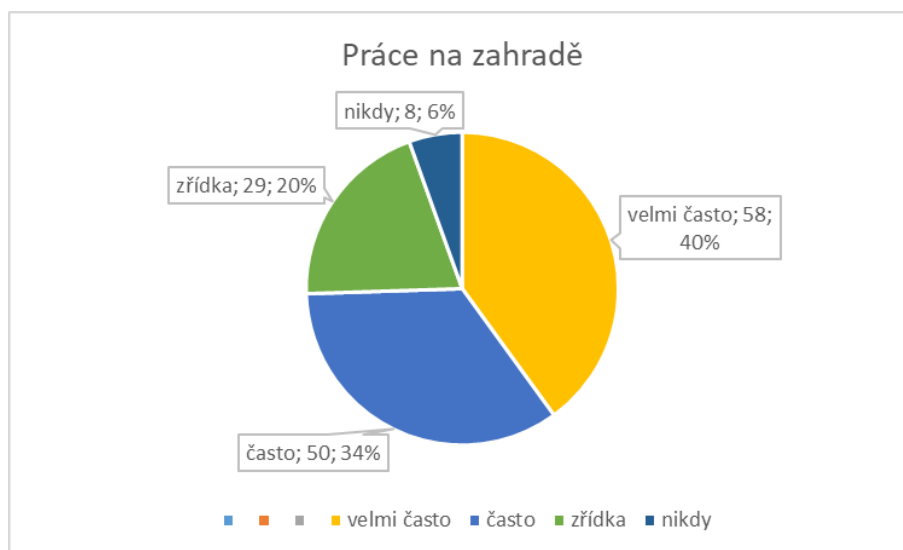
Graf 12 – Práce na počítači, internet (Vlastní zpracování)

Během dne si velmi často zdřímne 10 % respondentů, 27 % nikdy (Graf 13).

Graf 13 – Zdřímnutí si během dne (Vlastní zpracování)

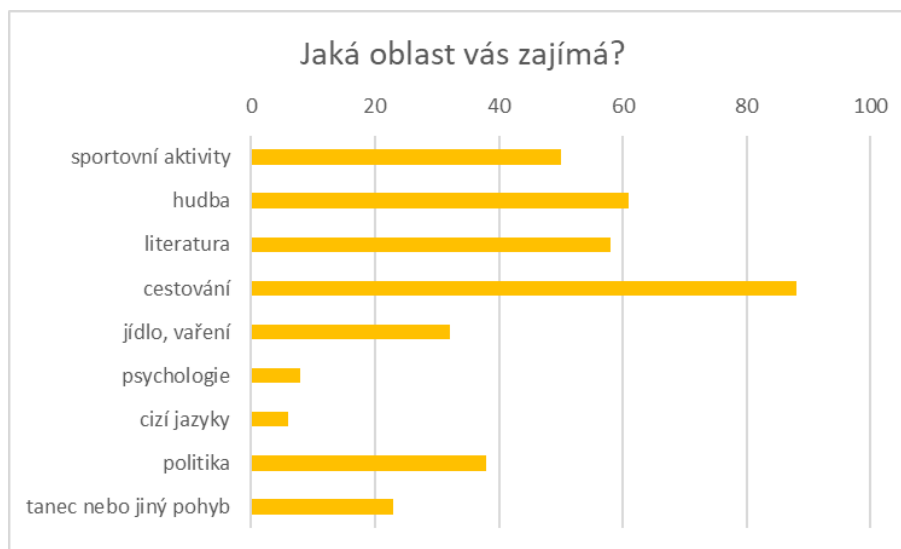
40 % respondentů se věnuje práci na zahradě velmi často, 34 % respondentů často a 6 % nikdy (Graf 14).

Graf 14 – Práce na zahradě (Vlastní zpracování)

Otázka č. 2 - Jaká oblast vás asi nejvíce zajímá? (maximálně tři odpovědi)

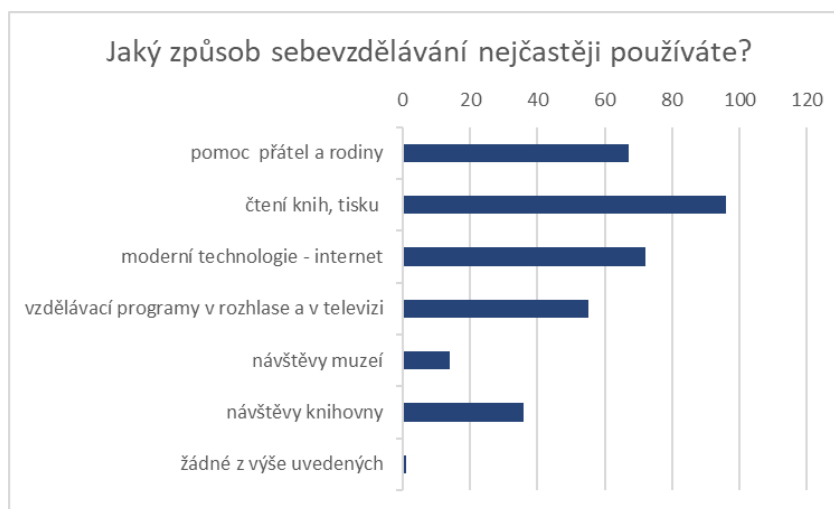
Z nabízených aktivit nejvíce respondentů uvedlo, že jejich oblastí zájmu je cestování, dále hudba a literatura. Nejmenší zájem z nabídky možností byl o cizí jazyky a psychologii (Graf 15). V nabídce „jiné“ se objevovaly odpovědi: zahrada (2x), ochrana životního prostředí, vzdělávací přednášky, luštění křížovek.

Graf 15 – Jaká oblast vás zajímá? (Vlastní zpracování)

Otázka č. 3 - Uved'te, jaký způsob sebezvzdělávání nejčastěji používáte. (maximálně tři odpovědi)

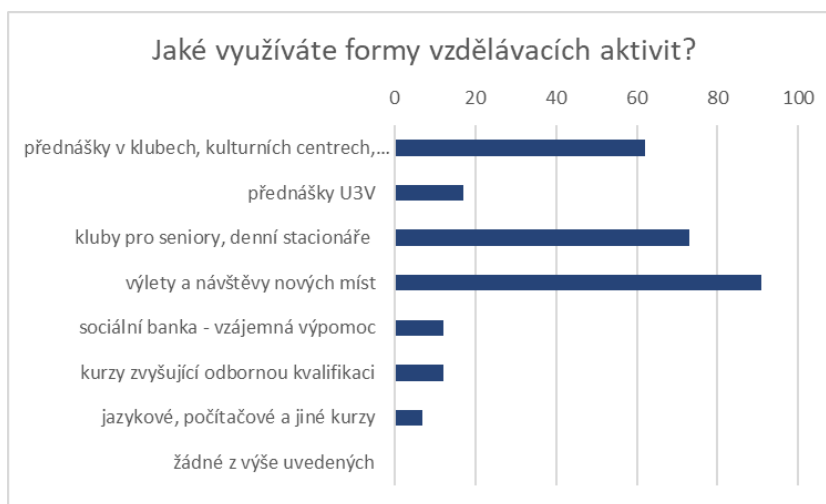
Jako nejčastější způsob sebezvzdělávání, tj. informálního učení, vybírali senioři z nabídek čtení knih a tisku (96x), moderní technologie – internet (72x) a pomoc přátel a rodiny (67x). Nabídku odpovědi „jiné“ nikdo nevyužil (Graf 16).

Graf 16 – Jaký způsob sebezvzdělávání nejčastěji používáte? (Vlastní zpracování)

Otázka č. 4 - Jaké formy vzdělávacích aktivit využíváte nejčastěji? (maximálně tři odpovědi)

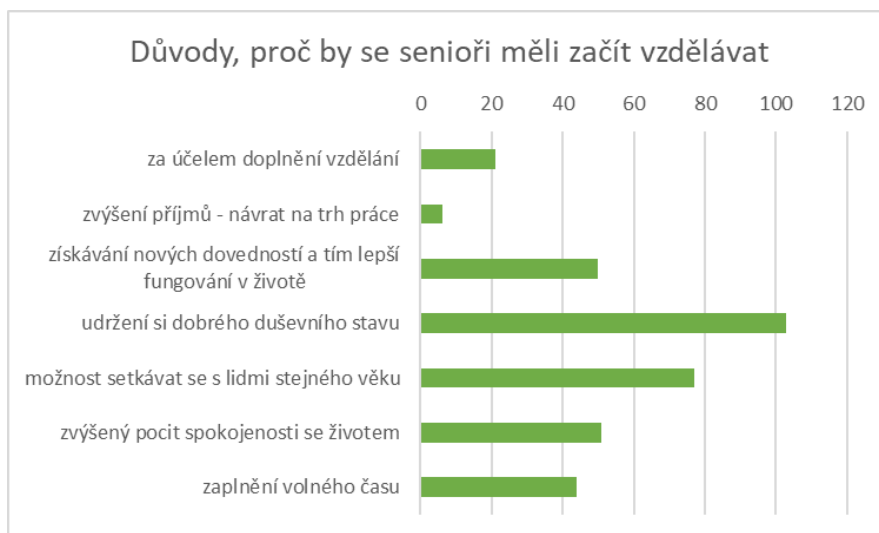
Respondenti uváděli, že se nejčastěji účastní těchto vzdělávacích aktivit: výlety a návštěvy nových míst (91x), návštěva klubů pro seniory a denních stacionářů (73x) a přednášky v klubech či kulturních centrech (62x). Účast na přednáškách U3V uvedlo 17 respondentů. V možnosti „jiné“ nikdo další varianty vzdělávání neuvedl (Graf 17).

Graf 17 – Jaké využíváte formy vzdělávacích aktivit? (Vlastní zpracování)

Otázka č. 5 - Jaké jsou důvody, proč by se měli senioři začít vzdělávat? (maximálně tři odpovědi)

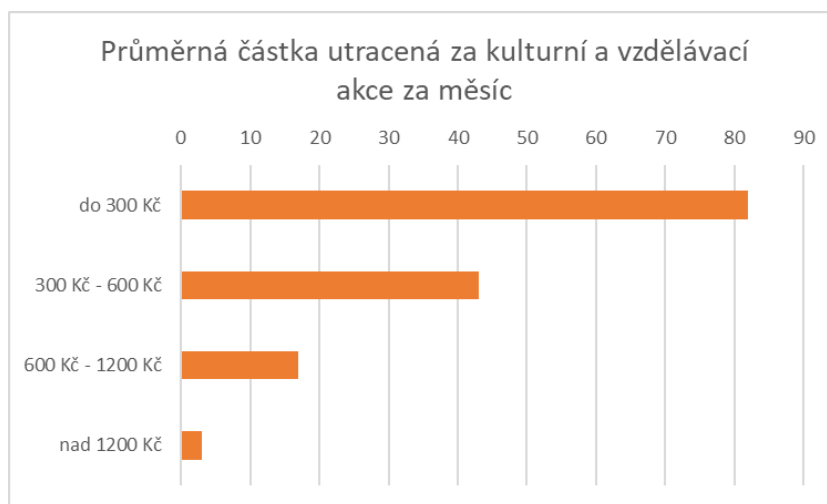
Zajímavým zjištěním byl názor seniorů na potřebu vlastního vzdělávání, jinými slovy na **motivaci ke vzdělávání**. Naprosto jednoznačnou převahu (103x) mělo udržení si dobrého duševního stavu, následováno možností setkávat se s lidmi stejného věku (77x), s mírným odstupem poté zvýšený pocit spokojenosti se životem (51x) a získávání nových dovedností a tím lepší fungování v životě. Varianty „jiné“ opět nikdo nevyužil (Graf 18).

Graf 18 – Důvody, proč by se senioři měli začít vzdělávat (Vlastní zpracování)

Otázka č. 6 - Jaká je průměrná částka, kterou utratíte měsíčně za účast na kulturních, vzdělávacích a rozvojových aktivitách?

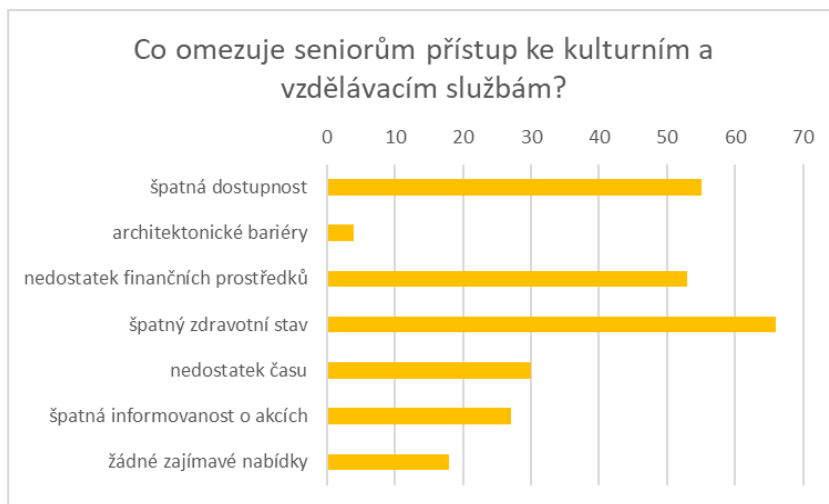
V tomto případě výrazně dominovala odpověď do 300 Kč (82x), odpověď nad 1200 Kč uvedli 3 respondenti (Graf 19).

Graf 19 – Průměrná částka utracená za kulturní a vzdělávací akce za měsíc (Vlastní zpracování)

Otázka č. 7 - Co podle vás nejvíce omezuje přístup seniorům ke kulturním a vzdělávacím službám? (maximálně tři odpovědi)

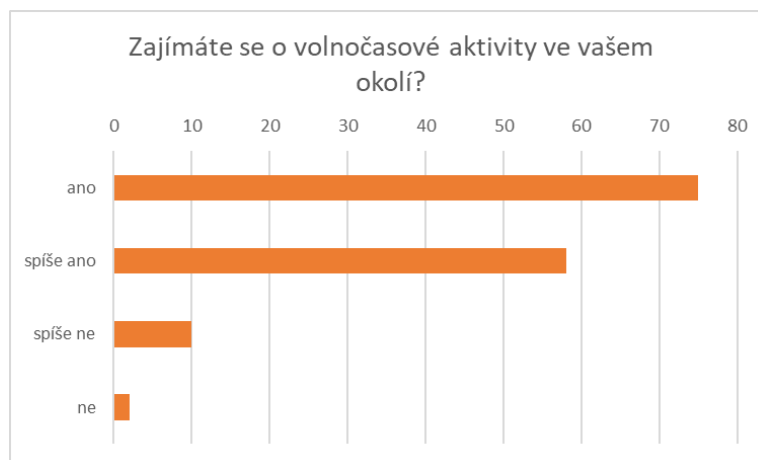
Další otázka se týká **bariér** seniorů v přístupu ke vzdělávání. V tomto případě nejvíce seniorů odpovědělo, že největším omezením je zhoršený zdravotní stav, dále špatná dostupnost a nedostatek finančních prostředků. Variantu „jiné“ nikdo z respondentů nevyužil (Graf 20).

Graf 20 – Co omezuje seniorům přístup ke kulturním a vzdělávacím službám (Vlastní zpracování)

Otázka č. 8 - Zajímáte se o dění ve vašem okolí (ve smyslu nabídky volnočasových aktivit)?

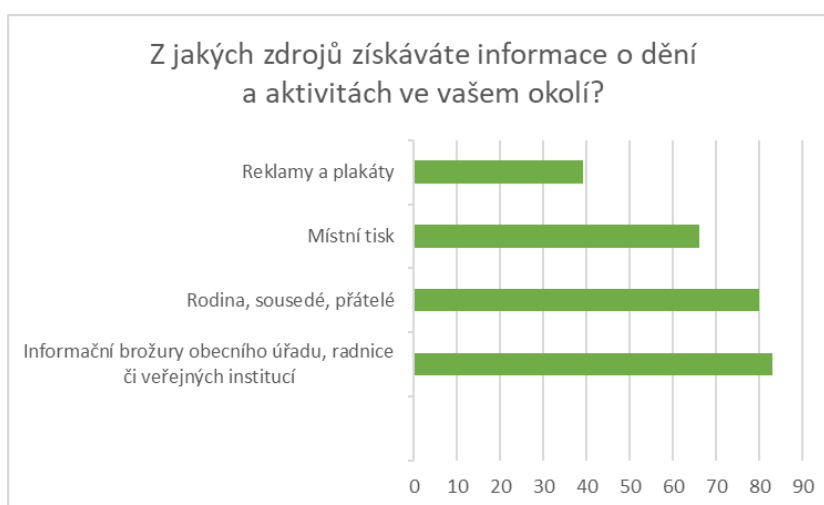
Převážná většina respondentů uvedla ano (75x) a spíše ano (58x). Odpověď ne zvolili pouze dva respondenti (Graf 21).

Graf 21 – Zajímáte se o volnočasové aktivity ve vašem okolí? (Vlastní zpracování)

Otázka č. 9 - Z jakých zdrojů získáváte informace o dění a aktivitách ve vašem okolí? Uved'te všechny zdroje, ze kterých získáváte informace.

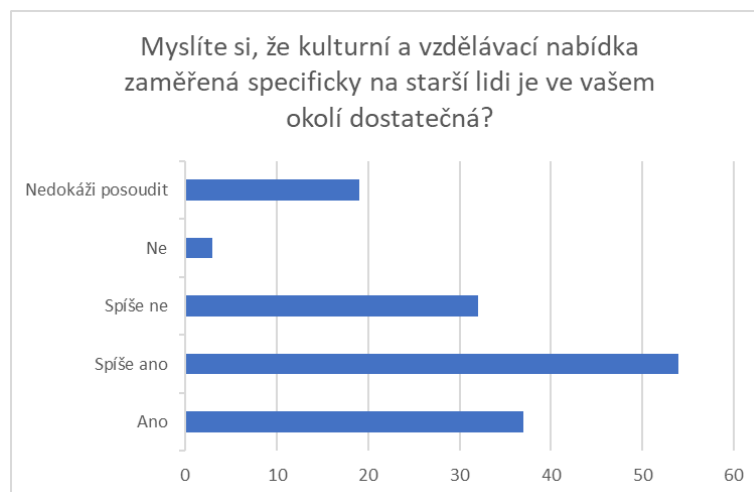
Z těchto odpovědí bychom se měli dozvědět odpověď na otázku, jakým způsobem probíhá nejčastěji propagace vzdělávacích akcí pro seniory na venkově. Většina respondentů uvádí, že se o akcích dozvídají prostřednictvím informačních brožur obecního úřadu či radnice, zároveň od rodiny, sousedů a přátel a z místního tisku. V možnosti „jiné“ uvedli dva účastníci odpověď: z internetu (Graf 22).

Graf 22 – Z jakých zdrojů získáváte informace o dění a aktivitách ve vašem okolí (Vlastní zpracování)

Otázka č. 10 - Myslíte si, že kulturní a vzdělávací nabídka zaměřená specificky na starší lidi je ve vašem okolí dostatečně atraktivní/ pro vás zajímavá?

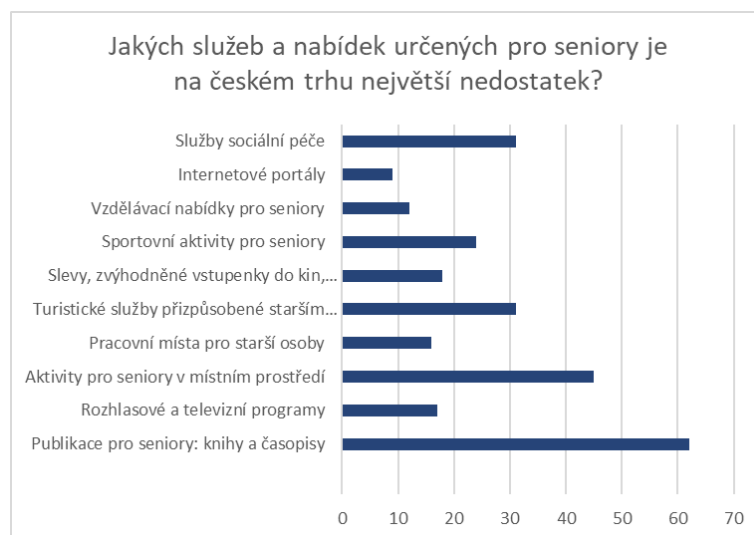
V následující otázce senioři uvádějí odpověď spíše ano (54x) ano (37) a ne (3x) (Graf 23).

Graf 23 – Myslíte si, že kulturní a vzdělávací nabídka zaměřená specificky na starší lidi, je ve vašem okolí dostatečná? (Vlastní zpracování)

Otázka č. 11 – Jakých služeb a nabídek určených pro seniory je na českém trhu největší nedostatek? (maximálně tři odpovědi)

Respondentům podle následujících odpovědí nejvíce chybí publikace pro seniory – knihy a časopisy (62x), dále aktivity pro seniory v místním prostředí (45x), služby sociální péče (31x) a turistické služby přizpůsobené seniorům (31x). V rámci možnosti „jiné“ dále respondenti uvedli: doprava k lékaři, necítím se dosud jako senior a nedokáži posoudit (Graf 24).

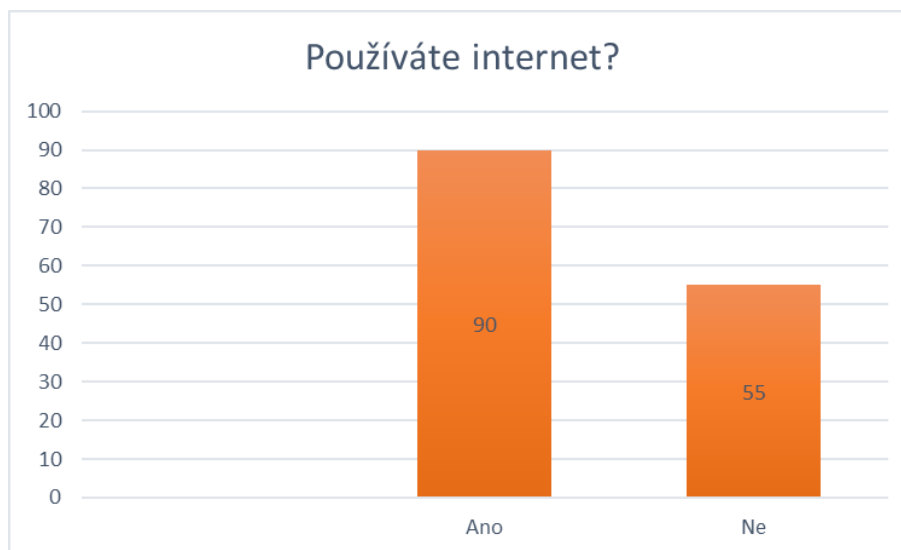

Graf 24 – Jakých služeb a nabídek určených pro seniory je na českém trhu největší nedostatek? (Vlastní zpracování)

Otázka č. 12 - Používáte Internet?

Ohledně používání internetu respondenti odpovídali následovně: ano (90x), ne (55x).

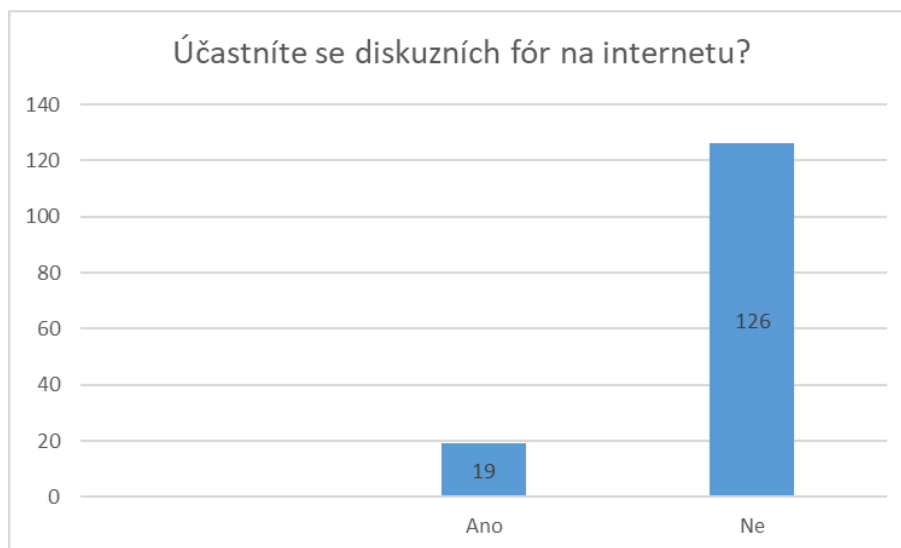
Celkem používá internet 62 % respondentů a 38 % ne (Graf 25).

Graf 25 – Používáte internet? (Vlastní zpracování)

Otázka č. 13 - Účastníte se diskuzních fór na internetu?

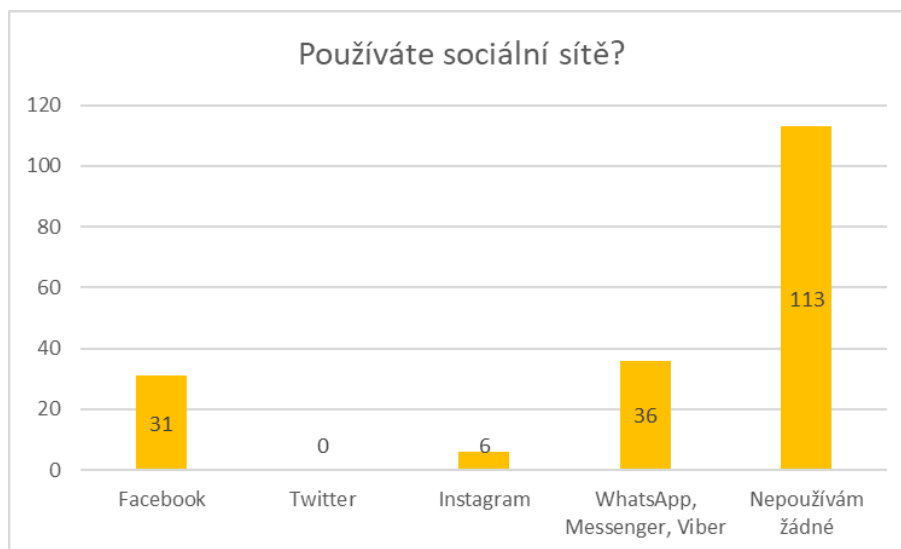
Převážná část se diskuzních fór na internetu neúčastní. Odpověď ano uvedlo 19 respondentů, ne 126 respondentů (Graf 26).

Graf 26 – Účastníte se diskuzních fór na internetu? (Vlastní zpracování)

Otázka č. 14 - Používáte sociální síť? (označte vše, co využíváte)

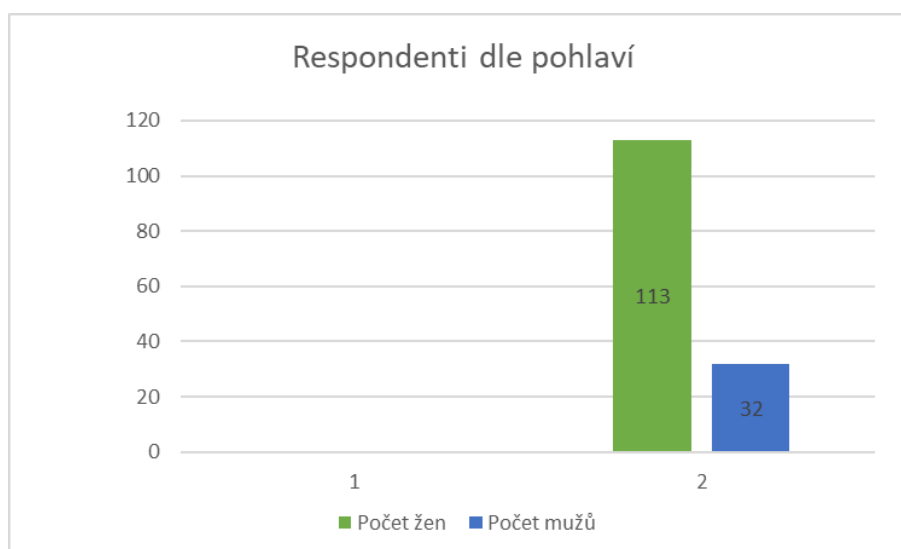
Většina účastníků (113x) sociální síť nevyužívá. Pokud ano, tak Facebook (31x). Pozn.: oproti původnímu dotazníku jsme mezi sociální sítě přidali i komunikační platformy WhatsApp, Messenger, Viber, jejichž užívání potvrdilo 36 seniorů (Graf 27).

Graf 27 – Používáte sociální síť? (Vlastní zpracování)

Následuje druhá část dotazníku, ve které podrobněji definujeme výzkumný soubor dle pohlaví, věku, vzdělání atd. a získáme odpovědi na některé doplňkové otázky.

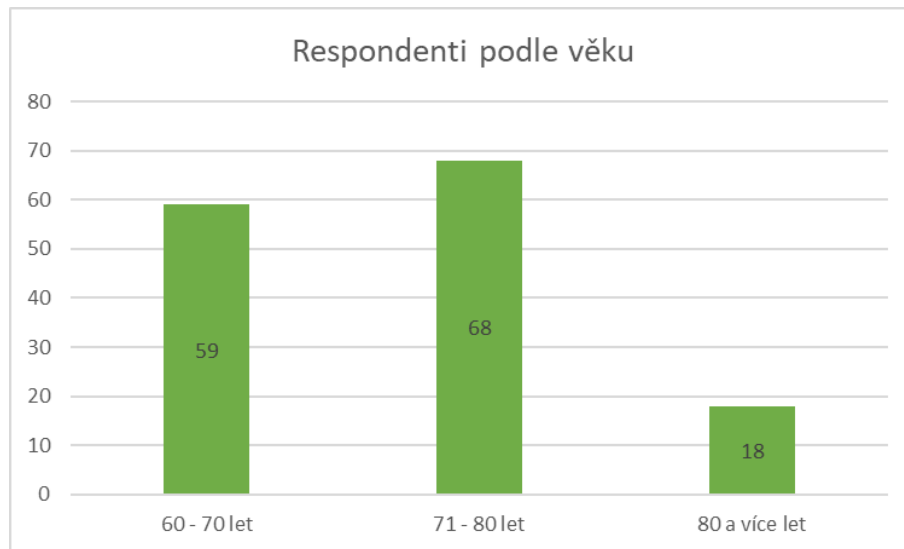
1. Respondenti dle pohlaví:

Graf 28 – Respondenti dle pohlaví (Vlastní zpracování)

2. Respondenti dle věku:

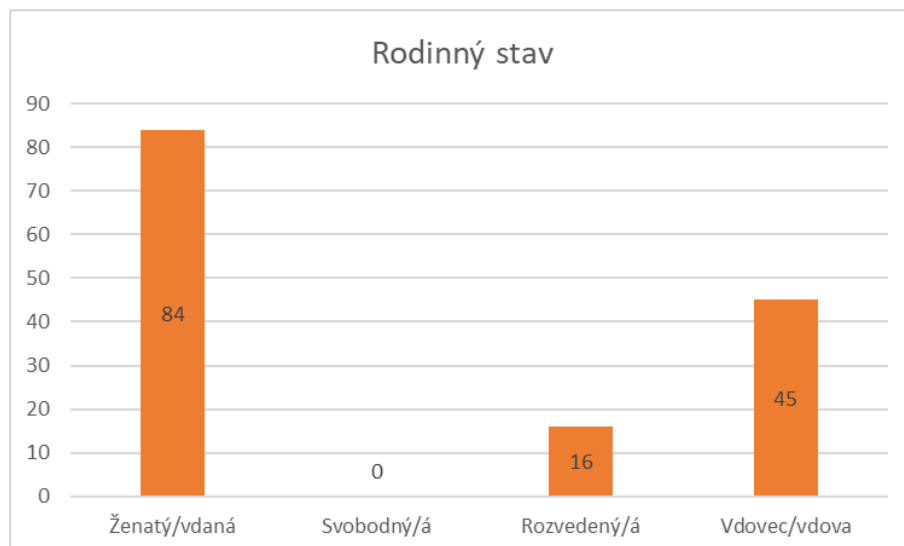
Našeho šetření se účastnilo nejvíce respondentů ve věku 71 – 80 let (68x), dále 60 – 70 let (59x) a 80 a více let (18x).

Graf 29 – Respondenti podle věku (Vlastní zpracování)

3. Respondenti dle rodinného stavu:

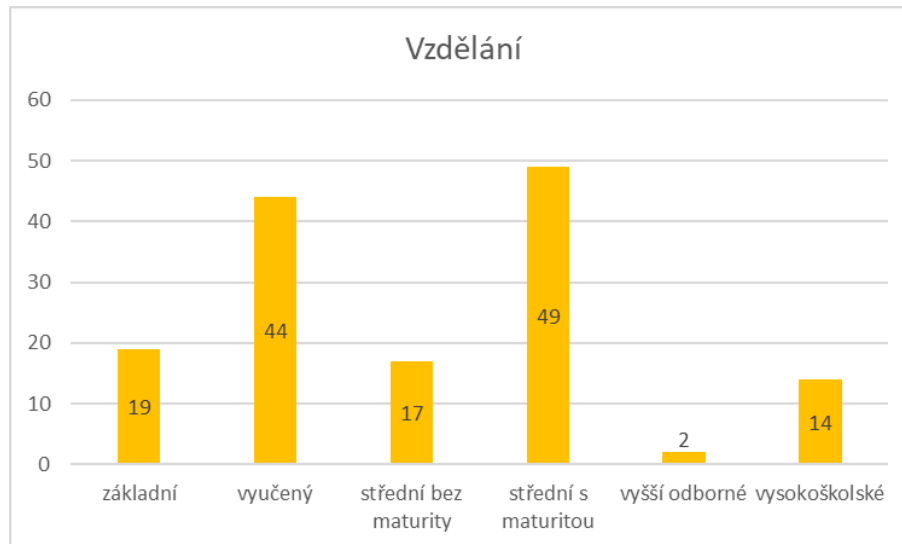
Ženatých nebo vdaných bylo 84 respondentů, vdovců/vdov bylo 45 a 16 respondentů bylo rozvedených.

Graf 30 – Rodinný stav (Vlastní zpracování)

4. Respondenti dle dosaženého vzdělání:

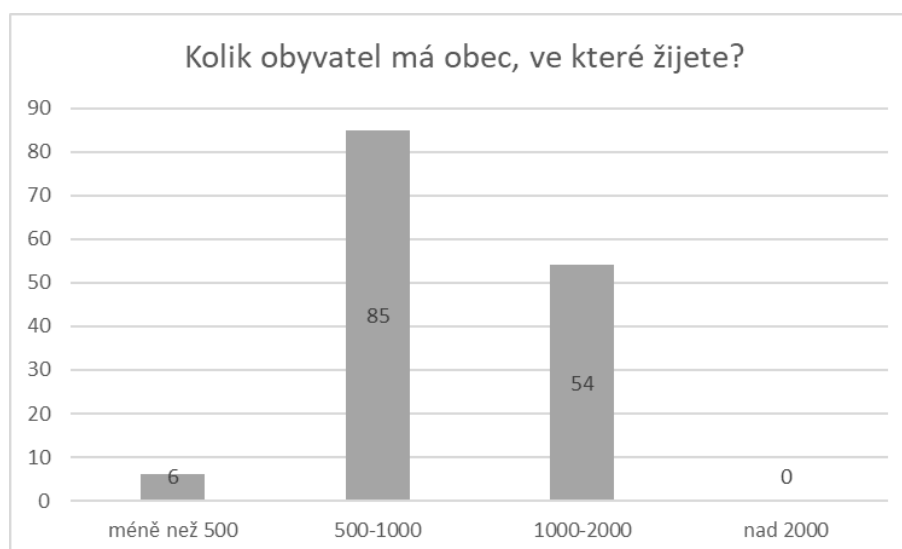
49 respondentů mělo středoškolské vzdělání s maturitou, 44 respondentů bylo vyučených, 19 mělo základní vzdělání, 17 středoškolské vzdělání bez maturity, 14 vysokoškolské vzdělání a 2 vyšší odborné vzdělání.

Graf 31 – Vzdělání (Vlastní zpracování)

5. Kolik obyvatel má obec, ve které žijete?

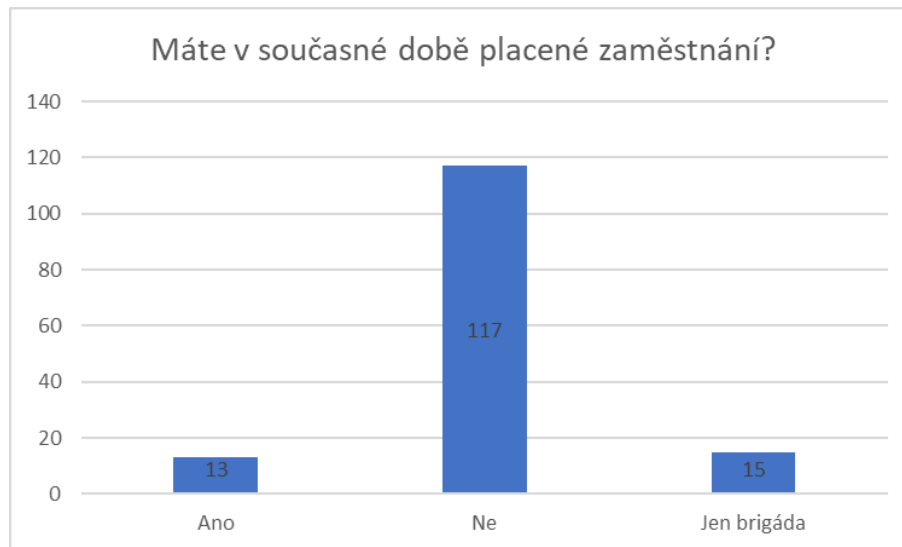
Pozn.: byla ponechána i odpověď více než 2000 obyvatel, ale respondenti, kteří ji vyplnili, byli vyřazeni z šetření, proto je u odpovědi uvedeno 0.

Graf 32 – Kolik obyvatel má obec, ve které žijete? (Vlastní zpracování)

6. Pracujete v současnosti za nějakou odměnu či mzdu?

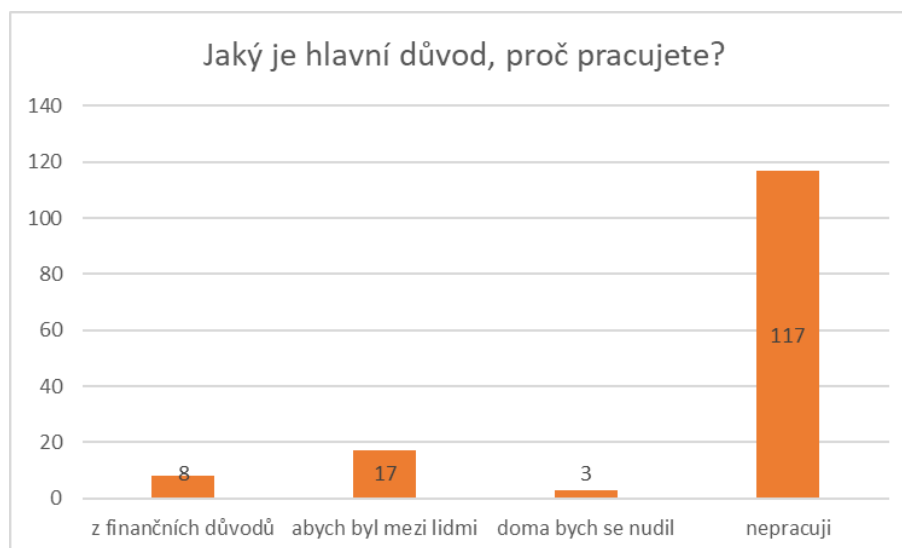
Většina účastníků již nepracuje (117 x), 15 respondentů má brigádu a 13 má placené zaměstnání.

Graf 33 – Máte v současné době placené zaměstnání? (Vlastní zpracování)

7. Pokud pracujete, jaký je hlavní důvod?

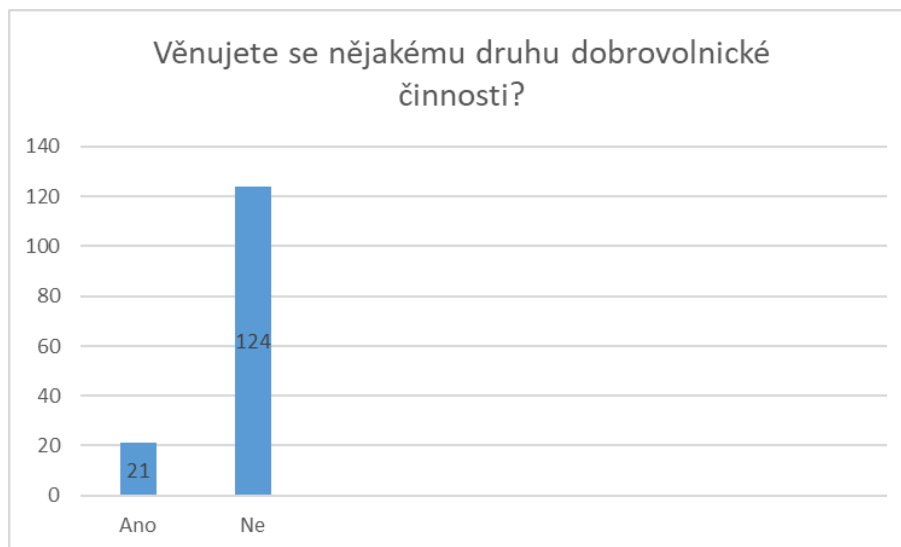
17 respondentů pracuje, aby byli mezi lidmi, 8 z finančních důvodů a 3 z důvodu, aby se doma nenudili.

Graf 34 – Jaký je hlavní důvod, proč pracujete? (Vlastní zpracování)

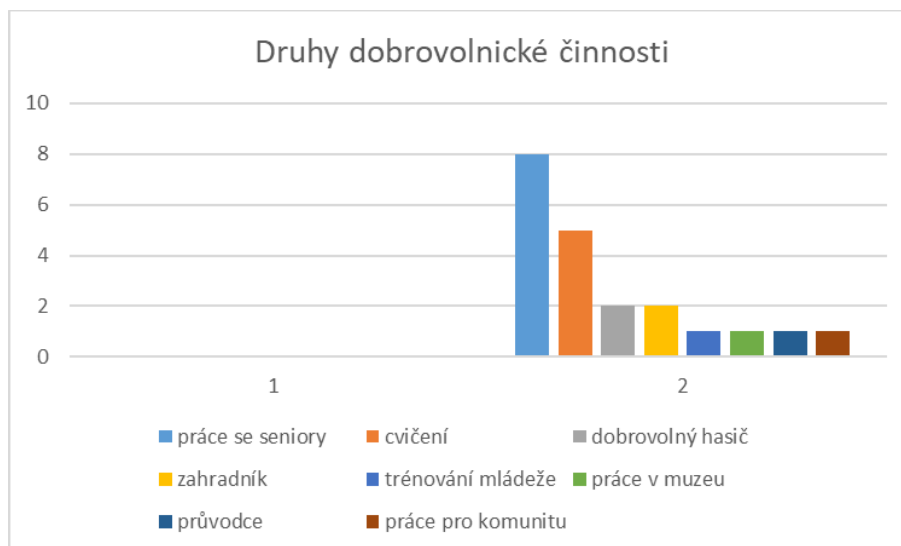
8. Zabýváte se ve svém volném čase dobrovolnickou činností či jakoukoli prací bez nároku na finanční ohodnocení?

Z odpovědí na tuto otázku jsme zjistili, že téměř 17 % seniorů se věnuje nějaké dobrovolnické činnosti (Graf 35).

Graf 35 – Věnujete se nějakému druhu dobrovolnické činnosti? (Vlastní zpracování)

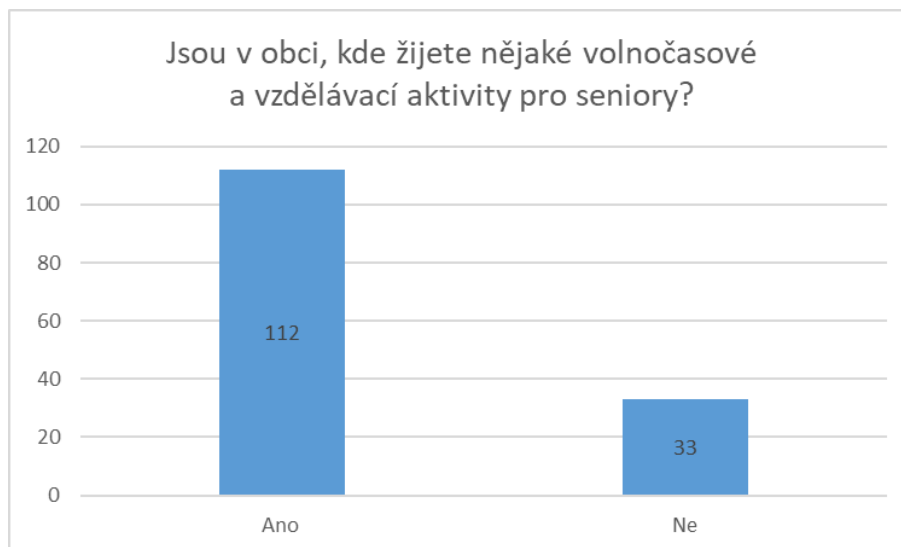
Jednotlivé dobrovolnické aktivity, které respondenti uváděli: práce se seniory (8x), cvičení (5x), dobrovolný hasič (2x), zahradník (2x) (Graf 36).

Graf 36 – Druhy dobrovolnické činnosti (Vlastní zpracování)

9. Jsou nějaké volnočasové a vzdělávací aktivity pro seniory dosažitelné v obci, ve které žijete?

Dle většiny zúčastněných respondentů (112) jsou v obci, kde žijí, volnočasové a vzdělávací aktivity pro seniory.

Graf 37 – Jsou v obci, kde žijete, nějaké volnočasové a vzdělávací aktivity pro seniory? (Vlastní zpracování)

10. Pokud byste museli za volnočasovými/ vzdělávacími aktivitami dojíždět, nebo již dojíždíte, jak daleko jste ochotni?

Graf 38 – Jak daleko jste ochotni dojíždět za volnočasovými/vzdělávacími aktivitami? (Vlastní zpracování)

4.4 Analýza výsledků šetření

Výzkumné šetření bylo zaměřeno na vzdělávání seniorů ve venkovském prostředí. Jako výzkumný nástroj byl použit předem vytvořený dotazník s uzavřenými a s polouzavřenými otázkami. V předchozí kapitole jsme uvedli odpovědi na všechny otázky ze zmíněného dotazníku. V analýze výsledků šetření vyhodnotíme zformulované cíle a provedeme verifikaci hypotéz.

Vyhodnocení cílů

Výzkumné šetření si stanovilo jeden hlavní cíl a čtyři dílčí cíle. **Hlavním cílem** našeho zkoumání bylo zjistit, **zda mají senioři, kteří žijí na venkově v Jihomoravském kraji, o další vzdělávání zájem.**

Na přímou otázku, zda se respondenti zajímají o dění ve svém okolí (ve smyslu nabídky volnočasových aktivit), převážná většina respondentů uvedla, že ano (75x) a spíše ano (58x), celkem tedy 133 kladných odpovědí ze 145 respondentů. Odpověď ne zvolili pouze dva respondenti (Graf 21).

Na otázku, zda jsou nějaké volnočasové a vzdělávací aktivity pro seniory dosažitelné v obci, ve které senioři žijí, odpovědělo kladně 112 respondentů a záporně 33 respondentů (Graf 37). Na otázku, zda je kulturní a vzdělávací nabídka zaměřená specificky na starší lidi v okolí dostatečně atraktivní/zajímavá, odpovídali senioři následovně: ano (37x), spíše ano (54x), spíše ne (32x), ne (3x) a nedokáží posoudit (19x) (Graf 23). To znamená, že nabízené aktivity jsou zajímavé pro 63 % respondentů.

Pokud by senioři museli za volnočasovými/ vzdělávacími aktivitami dojíždět, byli by ochotni: do 5 km 64x, do 10 km 46x do 20 km 28x a od větší vzdálenosti prakticky není ochota dojíždět (Graf 38).

Na otázku, jak často se věnujete učení novým věcem, odpovědělo 6 % respondentů „velmi často“ a 32 % respondentů „často“, zatímco 59 % zřídka a 3 % nikdy (Graf 8). Jako nejčastější formy informálního učení senioři uváděli čtení knih a tisku (96x), moderní technologie - internet (72x) a pomoc přátel a rodiny (67x) (Graf 16). Respondenti dále uváděli, že se nejčastěji účastní těchto vzdělávacích aktivit: výlety a návštěvy nových míst (91x), kluby pro seniory a denní stacionáře (73x) a přednášky v klubech či kulturních centrech (62x) (Graf 17).

Na základě těchto odpovědí můžeme konstatovat, že **hlavní cíl šetření byl splněn**. Již z první odpovědi je patrné, že senioři o vzdělávání výraznou převahou kladných odpovědí (téměř 92 %) zájem mají. Dále jsme dospěli ke zjištění, že ve svém místě bydliště ve většině případů nabídku volnočasových a vzdělávacích aktivit senioři mají. Na otázku, zda jsou tyto nabídky dostatečně zajímavé, už nedochází k výrazné převaze kladných odpovědí, tj. některým respondentům (24 %) se nabízené aktivity nezdají dostatečně atraktivní. Pokud by měli senioři za těmito aktivitami dojíždět, většina je toho ochotna do vzdálenosti 5 km a se zvětšující se vzdáleností zájem opadá.

Nejčastěji se senioři ve volném čase věnují četbě knih a moderním technologiím, výletům, účasti v klubech pro seniory či denních stacionářích a přednáškám. Zajímavým zjištěním v tomto kontextu je, že „učení se novým věcem“ se věnuje zřídka nebo nikdy 62 % respondentů, zatímco velmi často uvedlo jen 6 % respondentů. Motivací pro další vzdělávání u většiny dotazovaných seniorů je tedy spíše než snaha o nabývání nových vědomostí, udržení si duševní pohody a celková životní spokojenost.

Vyhodnocení dílčích cílů:

DC 1: Zjistit, o jaké vzdělávací nabídky mají senioři na venkově především zájem.

Z nabízených volnočasových aktivit nejvíce respondentů uvedlo, že jejich oblastí zájmu je cestování, dále hudba, literatura a sportovní aktivity. V nabídce byla i varianta odpovědi „jiné“, kdy se objevovaly např. odpovědi: zahrada, ochrana životního prostředí, vzdělávací přednášky (Graf 15). Na otázku, které aktivity skutečně využívají, odpovídali, že se nejčastěji účastní těchto vzdělávacích aktivit: výlety a návštěvy nových míst (91x), návštěva klubů pro seniory a denních stacionářů (73x) a přednášky v klubech či kulturních centrech (62x) (Graf 17).

Seniorům nejvíce chybí publikace pro seniory – knihy a časopisy (62x), dále aktivity pro seniory v místním prostředí (45x), turistické služby přizpůsobené seniorům (31x) a sportovní aktivity pro seniory (24x) (Graf 24).

Tento dílčí cíl šetření **byl splněn** konstatováním, že jsme se dozvěděli, o jaké služby mají senioři na venkově zájem. V souvislosti s předešlým zjištěním, že nabídka aktivit pro seniory v místě je dostatečná, se jeví zajímavá odpověď, že některým seniorům chybí více aktivit v místním prostředí. Opakovaně se setkáváme s odpovědí, že zájem je především o turistiku, cestování a výlety a také o knihy a literaturu.

DC 2: Zjistit, jaké vzdělávací nabídky mohou senioři využívat přímo v místě svého bydliště.

Na otázku, zda jsou nějaké volnočasové a vzdělávací aktivity pro seniory dosažitelné v obci, ve které senioři žijí, odpovědělo kladně 112 respondentů a záporně 33 respondentů (Graf 37). Na otázku, zda je kulturní a vzdělávací nabídka zaměřená specificky na starší lidi v okolí dostatečně atraktivní/zajímavá, odpovědělo ano (37x), spíše ano (54x), spíše ne (32x), ne (3x) a nedokáží posoudit (19x) (Graf 23). To znamená, že nabízené aktivity jsou zajímavé pro 63 % respondentů. Hned v následující otázce „Jakých služeb a nabídek určených pro seniory je na českém trhu nedostatek?“, uvedlo 31 % respondentů odpověď aktivity pro seniory v místním prostředí.

Respondenti uváděli, že se nejčastěji účastní těchto vzdělávacích aktivit: výlety a návštěvy nových míst (91x), kluby pro seniory a denní stacionáře (73x) a přednášky v klubech či kulturních centrech (62x), ale také U3V (17x), kurzy zvyšující odbornou kvalifikaci (12) a jazykové, počítačové a jiné kurzy (7x). V možnosti „jiné“ nikdo další varianty vzdělávání neuvedl.

Zjistili jsme, že množství vzdělávacích nabídek pro seniory v obci, kde žijí, je dostatek (77 %), pro část seniorů (24 %) ovšem nejsou dostatečně zajímavé. Dílčí výzkumný cíl **byl splněn**. Zjistili jsme, jaké aktivity převážně senioři využívají, ale vzhledem k formulaci otázky není patrné, zda se všechny z nich odehrávají v místě bydliště.

DC 3: Zjistit, jaké jsou zejména motivace a bariéry ve vzdělávání seniorů na venkově.

Otázka č. 5 zjišťuje motivace seniorů: Jaké jsou důvody, proč by se měli senioři začít vzdělávat? Nejvíce respondentů (103x) zvolilo odpověď udržení si dobrého duševního stavu, následováno možností setkávat se s lidmi stejného věku (77x), s mírným odstupem poté zvýšený pocit spokojenosti se životem (51x) a získávání nových dovedností a tím lepší fungování v životě, zaplnění volného času (44x), za účelem doplnění vzdělání (21x) a za účelem návratu na trh práce a tím zvýšení příjmů (6x). Varianty „jiné“ opět nikdo nevyužil (Graf 18).

Otázku bariér ve vzdělávání řeší otázka č. 7: Co podle vás nejvíce omezuje přístup seniorům ke kulturním a vzdělávacím službám? V tomto případě nejvíce seniorů odpovědělo, že největším omezením je špatný zdravotní stav (66x), dále špatná dostupnost (55x) a nedostatek finančních prostředků (53 %). Další odpovědi byly nedostatek času (30x), špatná informovanost o akcích (27x), žádné zajímavé nabídky (18x) a architektonické bariéry (4x). Variantu „jiné“ nikdo z respondentů nevyužil. (Graf 20) S financemi souvisí otázka č. 6 „jaká je průměrná částka, kterou utratíte měsíčně za účast na kulturních, vzdělávacích a rozvojových aktivitách?“ V tomto případě výrazně dominovala odpověď do 300 Kč (82x), do 600 Kč (43x), do 1200 Kč (17x), odpověď nad 1200 Kč uvedli 3 respondenti (Graf 19).

Tento cíl byl splněn. Dozvěděli jsme se, jaké jsou motivace a bariéry vzdělávání z pohledu seniorů. Zajímavým výsledkem je především oblast motivace, kdy výraznou převahu měla odpověď udržení si dobrého duševního stavu a až na předposledním místě byl důvod doplnění si vzdělání. U bariér není tak výrazný rozdíl, ale po zdravotním stavu je patrný téměř stejný počet odpovědí špatná dostupnost a nedostatek finančních prostředků. Špatná dostupnost velmi výrazně koresponduje s tím, že se pohybujeme ve venkovských oblastech, kde bariéry nejsou jen osobního charakteru, ale i situačního. S dostupností souvisí i odpověď nedostatek finančních prostředků, neboť i při ochotě dojíždět za vzdělávacími akcemi mimo obec je nutné vynaložit finanční prostředky na dopravu, což většinu respondentů limituje.

Zajímavými údaji jsou i odpovědi nedostatek času a špatná informovanost o akcích. Zatímco nedostatek času může vypovídat o venkovské „činorodosti“, o které mluví Vidovičová, špatná informovanost je problémem, který má řešení a je důležitou zprávou pro organizátory vzdělávacích akcí.

DC 4: Zjistit, zda jsou o vzdělávacích akcích na venkově senioři dostatečně efektivně informováni.

V souvislosti se závěry v předchozím odstavci jsme již konstatovali, že část seniorů má pocit, že je o akcích nedostatečně informována (18 %).

Na otázku „z jakých zdrojů získáváte informace o dění a aktivitách ve vašem okolí? Uveďte všechny zdroje, ze kterých získáváte informace“, odpovídali senioři následovně: Většina respondentů uvádí, že se o akcích dozívají prostřednictvím

informačních brožur obecního úřadu či radnice (83x), zároveň od rodiny, sousedů a přátel (80x), z místního tisku (66x) a z reklam a plakátů (39x). V možnosti „jiné“ uvedli dva respondenti odpověď z internetu (Graf 22).

V tomto případě jsme zjistili, z jakých zdrojů se senioři o akcích dozvídají. Jedná se o tradiční informační kanály v rámci obcí. Překvapivý je poměrně nízký počet respondentů, kteří uvedli odpověď internet, i vzhledem k tomu, že obce využívají poměrně často aplikaci Mobilní rozhlas, případně rozesílají e-maily či SMS zprávy. Nikdo z účastníků neuvedl ani poměrně tradiční informační kanál na venkově – obecní rozhlas. Zda informovanost o akcích probíhá dostatečně efektivně, nemůžeme z těchto odpovědí zcela vyvodit. Jediným údajem, který nám částečně odpovídá na tuto otázku je, že 18 % seniorů má pocit, že není o akcích dostatečně informováno. Tento údaj je ale spíše „vedlejším produktem“ jiné otázky - z jakého důvodu se neúčastní vzdělávacích akcí. Tento dílčí cíl lze považovat **za splněný**.

Verifikace hypotéz

H1: Většina dotazovaných seniorů žijících na venkově má o další vzdělávání zájem.

Respondenti, kteří se již účastní vzdělávacích aktivit, nejčastěji volí návštěvy nových míst (91x), návštěvy klubů pro seniory a denních stacionářů (73x) a přednášky v klubech či kulturních centrech (62x). Převážná většina respondentů uvádí, že se o aktivity v místě bydliště zajímá (133 ze 145) a výrazně více respondentů si také myslí, že je vzdělávacích nabídek v místě dostatek (112 ze 145). Senioři projevili v nadpoloviční většině odpovědi zájem o další vzdělávání.

Tato hypotéza byla potvrzena.

H2: Většina dotazovaných seniorů se účastní vzdělávacích aktivit, které se konají v místě jejich bydliště.

Většina respondentů (77 %) uvedla, že vzdělávacích nabídek v místě bydliště je dostatek, přičemž pro 63 % respondentů jsou také dostatečně zajímavé. Jedná se tedy o nadpoloviční většinu respondentů. Potvrdilo se, že vzdělávací akce v místě bydliště respondentů se konají, senioři o nich vědí a také se jich účastní.

Tato hypotéza byla potvrzena.

H3: Motivace seniorů ke vzdělávání souvisí s potřebou sociálního kontaktu s jinými lidmi.

Nejvíce respondentů (103x) uvedlo jako důvod účasti na vzdělávacích aktivitách udržení si dobrého duševního stavu, následováno možností setkávat se s lidmi stejného věku (77x), s mírným odstupem poté pro zvýšený pocit spokojenosti se životem (51x). Tzn., že pro 53 % respondentů je zásadní během vzdělávacích akcí, setkávat se s jinými lidmi. **Tato hypotéza byla potvrzena.**

H4: Nejčastějším důvodem neúčasti respondentů na vzdělávacích aktivitách je nedostatečná informovanost o těchto akcích.

Pouze 18 % ze všech respondentů má pocit, že je o vzdělávacích akcích nedostatečně informováno. Nejčastějšími důvody neúčasti na vzdělávacích aktivitách jsou tyto (seřazené dle počtu kladných odpovědí): špatný zdravotní stav, špatná dostupnost, nedostatek finančních prostředků a nedostatek času. Z uvedených údajů vyplývá, že nedostatečná informovanost není hlavním důvodem neúčasti seniorů na vzdělávacích akcích.

Tato hypotéza nebyla potvrzena.

4.5 Závěrečná diskuze

V závěrečné diskuzi uvedeme některé limity šetření, které se vyskytly v průběhu naší práce, porovnáme výsledky našeho průzkumu s některými předešlými výzkumy podobného obsahu a na závěr uvedeme několik možných doporučení pro praktické využití v oblasti vzdělávání seniorů na venkově, vycházejících z výsledků výzkumného šetření.

Limity výzkumného šetření

Výzkumné šetření probíhalo od podzimu 2019 do jara 2020 ve čtyřech ze šesti okresů Jihomoravského kraje (vyjma okresu Brno - město). **Prvním limitem** je tedy to, že jsme nepokryli celý Jihomoravský kraj, přičemž nám chybí okresy Znojmo a Hodonín, kde je míra venkovských obcí zastoupena velmi výrazně. Bohužel výzkumné šetření muselo být ukončeno z důvodu pandemie Covid-19.

Podle ČSÚ žilo v námi zkoumaných čtyřech okresech (Brno – venkov, Blansko Břeclav a Vyškov) v roce 2019 celkem 137 003 obyvatel ve věku 60+ (Demografická ročenka okresů, 2020, online). Vzhledem k tomu, že náš výzkumný soubor obsahuje 145 respondentů, nedá se fakticky hovořit o reprezentativním vzorku, neboť jeho rozsah není ani 1 % vzorku zkoumané populace. Tato skutečnost je **druhým limitem** našeho výzkumného šetření. Také v tomto případě jsme nebyli schopni shromáždit větší množství dotazníků z důvodu pandemie Covid-19.

Třetím limitem je skutečnost, že dotazníky byly distribuovány v rámci vzdělávacích seminářů mezi seniory, kteří se těchto seminářů účastnili. Je tedy pravděpodobné, že se jednalo právě o vzorek těch seniorů, kteří mají výraznější zájem o další vzdělávání, kterého se také již aktivně účastní. V případě, že by výzkumné šetření mohlo pokračovat, bylo by potřeba se zamyslet nad možnostmi, jakým způsobem směřovat dotazníky i mezi seniory, kteří se vzdělávacích aktivit aktivně neúčastní, a zjistit také jejich postoje.

Ve všech výše uvedených bodech navrhujeme pokračování v dalším zkoumání tak, abychom dosáhli kompletních a reprezentativních výsledků, které by nám ukázaly reálný stav vzdělávání seniorů na jihomoravském venkově.

Srovnání výsledků s obdobnými výzkumy

Vzhledem k tomu, že dosud nebyl proveden souhrnný výzkum zaměřený výhradně na vzdělávání seniorů ve venkovských oblastech České republiky, vybrali jsme pro naše srovnání několik výzkumů, které se alespoň v některé své části věnují tématu vzdělávání seniorů, volnočasovým aktivitám seniorů nebo životu seniorů na venkově.

1) V letech 2004 - 2008 proběhl výzkumný projekt s názvem „**Vzdělávání dospělých v různých fázích životního cyklu: priority, příležitosti a možnosti rozvoje.**“ Hlavní řešitelkou tohoto projektu byla Milada Rabušicová z Filozofické fakulty Masarykovy univerzity a její tým spolupracovníků, spoluřešitelem byl Ladislav Rabušic z Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity. Výstupem tohoto rozsáhlého výzkumu, je publikace Učíme se po celý život? O vzdělávání dospělých v České republice.

Součástí této publikace je poměrně skromná, ale ve své době ojedinělá, kapitola Senioři a jejich vzdělávání. Autor této kapitoly Ladislav Rabušic sice nedělá rozdíly mezi seniory na venkově a ve městě, ale uvádí pro nás některé zajímavé údaje. Například prezentuje fakt, že nějaké formy vzdělávací aktivity se účastní pouze 12 % osob ve věku 60+ (in Rabušicová a Rabušic, 2008, s. 275). Dále dospěl ke zjištění, že míra dosaženého vzdělání ovlivňuje ochotu po dalším vzdělávání, tedy čím vyšší je vzdělání jedince, tím vyšší je jeho participace na dalším vzdělání v seniorském věku.

Rabušic uvádí, že 67 % respondentů se domnívá, že vzdělávací aktivita pro ně již nemá smysl, druhou bariérou je nedostatek finančních prostředků (51 %) a třetí bariérou jsou obavy z nezvládnutí kurzu (48 %). Pozitivním zjištěním je, že respondenti nemají dojem, že by bariérou v účasti byl nedostatek nabízených vzdělávacích možností nebo jejich nízká kvalita (in Rabušicová a Rabušic, 2008, s. 283).

Komentář: Výzkum Rabušicové a Rabušice patří k nejvýznamnějším výzkumům o vzdělávání dospělých u nás. Vůbec poprvé se v něm samostatně hodnotí i vzdělávání seniorů. Je zřejmé, že od doby, kdy tento výzkum probíhal, jsme se významně posunuli v mnoha oblastech, tedy i ve vzdělávání seniorů. Je pravděpodobné, že v současnosti by byla míra účasti seniorů na vzdělávacích aktivitách vyšší. Zajímavý je pohled na souvislost mezi dosaženým vzděláním a zájmem o další vzdělávání. Tyto souvislosti jsme v rámci našeho šetření nezohledňovali, především vzhledem k velikosti výzkumného souboru. Nemůžeme potvrdit ani Rabušicův závěr, že většina respondentů se domnívá, že pro ně již vzdělávací aktivita nemá smysl. Tuto variantu odpovědi jsme v našem dotazníku neměli a ani ji žádný z respondentů neuvedl v dalších možnostech. Možná to svědčí o zlepšení ve vnímání vzdělávání seniorů komplexně a také o větším sebevědomí seniorů, kteří jsou více otevřeni novým výzvám. Na čem se shodneme, je jistě bariéra v podobě nedostatku finančních prostředků, u které jsme v našem šetření na hodnotě 53 %, což se velmi blíží výsledku Rabušice (51 %).

2) Průzkumem českého venkova se ve větší míře u nás zabývala autorka Věra Majerová. V letech 2000 – 2008 provedla několik rozsáhlých výzkumů, jejichž výstupy jsou publikace s názvem Český venkov. Z nich vybíráme dvě následující:

V roce 2004 to byla publikace s názvem **Český venkov 2004: život mladých a starých lidí**. V kapitole Společenský život seniorů se uvádí, že jako nejdostupnější aktivity označují senioři plesy, bály, akce na udržování tradic a obyčejů a sportovní akce. Nejhůře v tomto srovnání dopadlo kino, chovatelské a pěstitelské výstavy či burzy a přednášky, kurzy a školení. Zasportovat nebo do veřejné knihovny si zajde, když má tu

možnost, 30 % seniorů. V kapitole Ochota k sebevzdělávání se potom uvádí, že v menším společenství venkovských komunit jsou lepší podmínky pro vzájemnou výpomoc nejen v rámci rodiny, ale i mezi vrstevníky. Tato výhoda by se měla zachovat i při rozšiřování služeb typických v současnosti spíše pro anonymní městské prostředí. Staří lidé přes všechny vymoženosti civilizace a zdravotní péče nejvíc potřebují kontakt se svými blízkými (Majerová a Blažek, 2004, s. 124).

Komentář: Na námi položenou otázku, kterých služeb pro seniory je u nás největší nedostatek, uváděli senioři knihy a časopisy pro seniory (62x), dále aktivity pro seniory v místním prostředí (45x), služby sociální péče (31x), turistické služby přizpůsobené seniorům (31x) a sportovní aktivity pro seniory (24x). V rámci možnosti „jiné“ dále respondenti uvedli např. dopravu k lékaři. Nějaké fyzické aktivitě se velmi často a často věnuje 69 % respondentů a knihy čte velmi často a často 50 % respondentů, tedy výrazně více, než uvádí Majerová a Blažek.

V roce 2005 byla vydána publikace **Český venkov 2005: rozvoj venkovské společnosti**. I když záběr publikace je poměrně široký, zabývá se také problematikou stárnutí: „*Velký prostor představuje problematika péče o staré lidi. V důsledku poklesu tradičních forem každodenní komunikace mezi lidmi (při nákupu vzájemné vypomáhání při sezónních zemědělských pracích) bude sociální integrace starých lidí stále těžší. Obslužná a sociální infrastruktura na venkově však není na takové výši, aby byla schopna pokrýt rostoucí požadavky. Stále se spoléhá na neformální vazby sousedské a příbuzenské výpomoci, avšak vznik nových forem mimo rodinné péče je žádoucí*“ (Majerová a Čmejrek, 2005, s. 131).

V kapitole s názvem Fenomén nestátní neziskové organizace se uvádí, že spolupráce nestátních organizací se státní sociální správou je na venkově nejen možná, ale i nutná: „*Neziskové organizace tak vyplňují prostor mezi státem a státní správou a mezi občanem, který tyto služby potřebuje. Současně umožňují občanům podílet se na veřejném působení a veřejné politice i jinak než pouze přes svou účast ve volbách nebo přes činnost v politických stranách. Umožňují také občanům dobrovolnictví, což je významnou potřebou pro mnohé osobnosti, a sami se touto formou účastní na řešení řady sociálních problémů*“ (Majerová a Čmejrek, 2005, s. 135).

Komentář: Existence neformálních vazeb a vzájemné výpomoci je mezi seniory na venkově stále přítomná, jak potvrdila otázka „jaké formy sebevzdělávání nejčastěji používáte“. Naši respondenti uvedli ve 46 % pomoc přátel a rodiny. Vícekrát uvedli jen čtení knih a tisku (66 %) a moderní technologie – internet (50 %). K dobrovolnické činnosti se přihlásilo 17 % námi dotazovaných respondentů.

3) V roce 2015 vydal Český statistický úřad publikaci **Senioři v Jihomoravském kraji 2015**. Jednalo se do té doby o první komplexnější statistický obraz postavení seniorů v Jihomoravském kraji a jeho vývoje v posledních letech. V kapitole vzdělávání je zde podrobněji rozebrána především problematika vzdělávání seniorů v oblasti informačních a komunikačních technologií. Dle ČSÚ ještě v roce 2010 použilo počítač v posledních 3 měsících 15 % seniorů, zatímco v roce 2014 se jejich podíl zvýšil na téměř 24 %. Obdobně mezi seniory v kraji vzrostl i podíl seniorů používajících internet, zvýšením ze 13 % v roce 2010 na 25 % v roce 2014. V tomto průzkumu nebylo zohledňováno, zda senioři žijí na venkově nebo ve městě (ČSÚ, 2015, 2015, s. 8).

Komentář: Vyrůstající trend počítačové gramotnosti je patrný také mezi seniory na venkově. Potvrzuje to také naše výzkumné šetření. 26 % respondentů uvedlo, že na počítači pracuje velmi často, 22 % potom zvolilo odpověď často a 22 % zřídka. Můžeme tedy konstatovat, že 70 % respondentů je počítačově gramotných (Graf 12). 62 % respondentů potom odpovědělo kladně na otázku, zda používá internet (Graf 25).

4) Posledním výzkumem, který se dotýká naší problematiky, je průzkum zabývající se výhradně seniory ve venkovském prostředí, a sice publikace **Stárnutí na venkově: podoby aktivního stárnutí a kvalita života v rurálních oblastech**, která je výstupem projektu „Stárnutí na venkově: nezodpovězené otázky environmentální gerontologie“, jež proběhl v letech 2016-2018. Ani tato kniha se nezabývá vzděláváním seniorů přímo, ale dotýká se mj. i oblasti volnočasových aktivit, kdy mezi nejčastější aktivity respondenti uváděli péči o zahradu, malé nákupy, posezení a popovídání si se sousedy, péči o domácí a hospodářská zvířata návštěvu u rodiny a přátel. Až poté následují kutilství a ruční práce a sportovní a rekreační aktivity. Hlavním informačním zdrojem se zdá být pro seniory a seniorky žijící na venkově diskuze o dění s přáteli a známými (56 %) a sledování lokálních médií (56 %) (Vidovičová et al., 2018, s. 132).

Komentář: Výsledky našeho šetření volnočasových aktivit seniorů na venkově jsou v některých ohledech srovnatelné s výše uvedeným výzkumem. Kromě návštěvy rodiny a setkávání s přáteli, které jsou nejčastěji uváděné, jsou jako další v pořadí tyto aktivity: sledování televize (81 %), práce na zahradě (74 %), čtení knih (50 %). Z aktivit, které vybírali senioři jako možnosti „jiné“, jsou to: ruční práce, jízda na kole, luštění křížovek, cestování či hlídání vnoučat. Hlavními informačními zdroji jsou v našem případě také na prvních dvou místech informace z obecního úřadu (57 %) a rodina, sousedé a přátelé (55 %).

Návrhy řešení

Venkovské prostředí má svoje specifika, zároveň se však nejedná o jeden homogenní prostor (neexistuje jeden venkov, ale množství různých prostředí). Stejně tak je tomu, i co se týče struktury obyvatelstva, a tím i seniorů. Každá obec má svoje unikátní podmínky (dostupnost infrastruktury, počet obyvatel, personální obsazení obecních úřadů). Na jiných místech této práce již bylo řečeno, že nelze uplatňovat obsahy strategických dokumentů plošně, bez ohledu na místní specifika konkrétních oblastí. U uplatňování seniorské problematiky to platí dvojnásobně.

Většina menších obcí se snaží především zajistit základní služby, které senioři potřebují, tj. služby sociální péče, dovoz obědů atd. Rozvoj volnočasových a vzdělávacích aktivit pro seniory se často dostává na okraj zájmu. O jejich fungování či nefungování rozhoduje zejména to, zda je v místě aktivní některá z neziskových organizací, případně spolků či občanských sdružení, případně zda se obec spoléhá na pomoc dobrovolníků.

Jen zřídka je na tuto činnost vyčleněn konkrétní pracovník, tzv. koordinátor seniorské (případně rodinné) politiky, jak o něm hovoří i strategie Jihomoravského kraje Koncepce rodinné politiky pro všechny generace 2020/2030.

Na základě výsledků našeho šetření a také s ohledem na specifikum života na venkově navrhujeme některá možná opatření, se kterými by mohli pracovat v rámci vzdělávání seniorů představitelé samospráv.

Ať již má obec jakékoli finanční a personální možnosti, je důležitá v této oblasti konkrétní **komunikace se seniory**. V případě menších obcí se zdá být tento úkol o to jednodušší, že se lidé vzájemně dobře znají. Ale i ve větších obcích je komunikace zásadním výchozím bodem nejen pro vytvoření plánu vzdělávacích aktivit. Je totiž důležité nejprve zjistit konkrétní požadavky seniorů a reagovat na jejich **aktuální potřeby**. Jak již bylo řečeno, ideálním případem by bylo personální obsazení **koordinátora** pro seniorské záležitosti. Ten by měl být schopen zajistit i depistáž těch seniorů, kteří jsou osamělí a mají omezené možnosti sledovat komunikační kanály obce.

Požadavky seniorů mohou být shromažďovány pomocí anket či dotazníků, na jejichž základě by měla být provedena SWOT analýza. V rámci ankety je také důležité zjistit, jaké **informační zdroje** jsou pro seniory nejdostupnější a ty pak v další komunikaci používat. Ukazuje se totiž, že část seniorů má o vzdělávací aktivity zájem, ale nedostane se k nim včas informace o jejich konání. Je na zvážení každé obce individuálně, jaké aktivity pro seniory jsou pro její občany zajímavé (nezakládat klub seniorů, pokud o něj nejeví nikdo zájem atd.) Jako inspiraci uvádíme některé možné nástroje k využití v praxi.

1) Využití potenciálu dobrovolníků a NNO – jak se ukázalo na několika místech naší práce, využití potenciálu dobrovolníků je nejen podporovaným cílem strategických dokumentů, ale i stále častěji fungující praxí. Je možné využívat dobrovolníky pro práci se seniory, např. jako výpomoc ve formě osobní asistence, pro seniory, kteří se bojí sami vycházet z domu. Samostatnou kapitolou je práce dobrovolníků v seniorském věku, např. jako vedoucí klubů seniorů. Stejným způsobem lze využít potenciál NNO, které se zabývají vzděláváním seniorů a mnohdy poskytují svoje služby zdarma díky grantovému financování (např. KLAS nebo Mobilní centrum pro seniory, uvedené v kapitole příklady dobré praxe). Obvykle disponují zkušenostmi a kompetentními zaměstnanci, což je v otázce vzdělávání jistě důležitý předpoklad. Úkolem obce je potom zprostředkovat takové aktivity.

2) Využití strategických nástrojů v rámci kraje – ať už se jedná o soutěž Obec přátelská k rodině a seniorům nebo o audit Family friendly community, o kterých jsme se zmiňovali v kapitole Příklady dobré praxe, každé zapojení do podobného projektu je pro obec zkušeností, která může obohatit životy jejích obyvatel. Obec tak získá pohled „zvenčí“ a zkušenosti, jak využít svůj potenciál tak, aby byl výsledek užitečný pro všechny zúčastněné.

3) Zapojení se do sítě klubů aktivních seniorů KLAS® – není vždy jediným cílem vymýšlet nové možnosti, někdy může být výhodnější (a to i finančně), převzít osvědčené postupy, které již fungují dobře jinde. Takovým případem je i další příklad naší dobré praxe, síť klubů aktivních seniorů KLAS®. Pro samosprávu znamená zapojení se do projektu jen zajištění vhodných prostor a osoby (ideálně dobrovolníka z řad seniorů), pověřené vedením klubu. Proškolení, metodické materiály, pravidelné supervize a další podporu potom poskytne organizace Spokojený senior, která tento program v Jihomoravském kraji zajišťuje. Samospráva má jistotu určité prokazatelné kvality (je možno navštívit jakýkoli již fungující KLAS® a zjistit, jak funguje) a může případné problémy řešit s iniciátorem projektu.

4) Využití potenciálu knihoven – v teoretické části jsme již pojednávali o potenciálu knihoven, který spočívá především v bohaté síti jejich poboček. Každá obec, která disponuje vlastní knihovnou, by měla maximálně dbát na to, aby sloužila všem svým účelům a ne jen k půjčování knih. Knihovny jsou také často místem konání kurzu virtuální univerzity třetího věku, což je varianta vzdělávání pro ty zájemce, pro které není dostupná možnost navštěvovat klasické U3V. Je to jedna z cest, jak přiblížit vzdělávání seniorům i do menších obcí.

5) Komunikace pomocí kabelové televize – jak jsme zjistili v rámci našeho šetření, jednou z nejčastějších činností seniorů v domácím prostředí je sledování televize. I když postupně přibývá počet seniorů, kteří používají počítač a internet, jako zdroj informací o organizovaných akcích v obci jej uvedli v našem šetření jen dva respondenti. Nejčastějším způsobem je stále ústní podání (přátelé, rodina, sousedé) nebo tradiční formy – zpravodaj, plakáty. Řešením by v místech, kde je možnost kabelové televize mohlo být vysílání pro seniory touto formou, a to především pro ty seniory, kteří žijí tzv. na okraji a jsou v podstatě nedohledatelní a informace se k nim dostávají složitě.

6) Zajištění dopravy na kulturní akce – jako nejméně navštěvované aktivity se v našem šetření ukázaly návštěvy divadla, kina a muzeí. Na druhou stranu velmi vyhledávanou aktivitou je cestování, výlety a poznávání nových míst. Předpokládáme, že návštěva kulturních akcí nespočívá tolik v nezájmu o ně, jako spíše v jejich nedostupnosti z hlediska infrastruktury.

Řešením by mohly být organizované zájezdy za kulturními akcemi se zajištěním dopravy, případně zřízení tzv. senior taxi i pro kratší vzdálenosti a individuální cesty (knihovna, nákup, cvičení, lékař). Je logické, že pro všechny menší obce není realizace takové dopravy finančně možná. V takovém případě by se mohlo spojit několik obcí a zakoupit vozidlo pro tyto účely, případně najmout dopravní firmu, která by tuto činnost prováděla. Pokud ani toto by nebylo možné, existují již neziskové organizace, které tuto službu zprostředkovávají, úspěšně tak funguje například služba taxík Maxík (Konto bariéry, 2018, online).

Domníváme se, že ve spojení je síla, což platí i pro malé venkovské obce. Spojení více obcí pro jednu věc (sítování) by mohlo být jednou z cest, jak přiblížit vzdělávání seniorům na venkově. Například je možná organizace přednášek pro seniory z více obcí a převoz části z nich organizovanou dopravou, případně zajištění akcí VU3V v některé z knihoven a následný svoz zájemců z okolních obcí. V neposlední řadě je to možnost připojení se k již fungující síti (např. klubu seniorů) a využívání jejich zkušeností a podpory. Totéž by se mohlo týkat i osoby koordinátora seniorských aktivit, který by mohl pracovat v případě velmi malých obcí pro více z nich.

Závěr

Jihomoravský kraj je ve svém plánování politiky stárnutí často dáván jiným krajům za vzor a může se v tomto směru pochlubit několika unikátními projekty. Snad díky blízkosti Rakouska můžeme najít mezi příklady dobré praxe některé, které kraj převzal na základě dobrých zkušeností právě z této země (například audit Family friendly community nebo Síť KLAS KLUB AKTIVNÍCH SENIORŮ®). I přesto se dá říct, že strategické plánování politiky stárnutí je teprve na začátku a jeho dosah až do menších venkovských obcí je takřkajíc „v plenkách“. Konstatuje to i Vidovičová et al., v první publikaci vydané v našich podmínkách, zaměřené výhradně na průzkum stárnutí na venkově: *„Je symptomatické, že Česká republika ve svých strategických dokumentech z oblasti stárnutí nevěnuje specifickou pozornost různým typům prostředí vlastně vůbec“* (Vidovičová et al., 2018, s. 26).

Zároveň se ale nedá říci, že by se senioři na venkově společensky neangažovali, nebo že by nějak výrazně v tomto směru strádali. Jen forma jejich aktivit je odlišná, k čemuž by mělo být při strategickém plánování pro seniory žijící na venkově nahlíženo. V několika ohledech vyšla míra spokojenosti v různých oblastech vyšší na venkově, než ve stejných oblastech ve městech – například v míře pocitu bezpečí či náležitosti ke komunitě (Vidovičová et al., 2018, s. 98). Samozřejmě, asi vždy bude nižší procento účasti u kulturních akcí typu návštěva divadel, muzeí či výstav, což pravděpodobně souvisí s možností infrastruktury jednotlivých obcí a dostupností těchto akcí.

Je důležité zdůraznit, že plánování politiky stárnutí na venkově má svoje specifika. Stejně jako se odlišuje životní styl na venkově a ve městě, nelze uplatnit „městské“ metody strategického plánování na venkově. Vidovičová et al. to shrnuje následovně: *„Zatímco městské pojetí aktivního stárnutí je prvoplánově spojeno s představou univerzity třetího věku, kavárnou v secesním stylu, holemi pro severskou chůzi a pokračující ekonomickou aktivitou na pracovních pozicích typu „uvaděčka v divadle“, v kontextech venkovských je to spíše intenzivní péče o dům, zahradu a domácí zvířata, neformální setkávání, sousedská angažovanost (nezřídká neformalizovaná, neinstitucionalizovaná), péče o veřejný/obecní zájem“* (2018, s. 98).

Ale i na venkově existují příklady dobré praxe, fungují dobře a senioři je hodnotí kladně. O takovýchto obcích říkáme, že to tam „umí“ a dáváme je za vzor. V čem tedy spočívá to, že někde se práce se seniory ve smyslu celoživotního učení daří a někde ne?

Platí zde snad to, co uvádí Špatenková a Smékalová? „*Sociální potřebnost celoživotního učení a rozvoje celoživotního vzdělávání je sice všeobecně uznávána, nicméně toto uznání má v praxi spíše podporu deklarativní („Ano, dobře to děláte, dělejte to dál“), než podobu konkrétní finanční podpory – pobídky, dotace či grantu“* (2015, s. 40).

Odpověď by mohla spočívat v osobě organizátora vzdělávacích aktivit, respektive koordinátora aktivit pro seniory. Jak již bylo řečeno dříve, i samy obce volají po vytvoření pozice, která by měla na starost seniorskou problematiku. Problém nemusí být totiž pouze ve financích, ale právě v osobnosti takového člověka. Dá se říci, že osob s vhodnými předpoklady pro tuto práci je všeobecně málo, a ve venkovských oblastech tomu pravděpodobně nebude jinak.

Venkov je specifický mimo jiné tím, že se zde lidé více znají a mnohem více než ve městě dají na osobní vztahy. Člověk na této pozici musí být důvěryhodný, ale zároveň má splňovat příslušné kompetence. V ideálním případě by to měl být někdo „místní“. Jednou z cest by mohla být podpora samotných seniorů k dobrovolnictví v této oblasti. Mohli by se stát prostředníky mezi skupinou seniorů v obci a samosprávou, tlumočit jejich problémy, názory a požadavky, provádět depistáže osamělých seniorů a v neposlední řadě být nositeli vzdělávacích akcí v obci.

Již v současné chvíli existují také nástroje pro zvyšování kompetencí těchto osob. Ať již se jedná o metodickou podporu vedoucích klubů pro seniory KLAS, jejichž síť v Jihomoravském kraji již existuje a prokazatelně funguje, nebo o audit Family friendly community, kde součástí je i podpora vyškoleného poradce.

Cílem našeho výzkumného šetření bylo zjistit, zda mají senioři, kteří žijí na venkově v Jihomoravském kraji, o další vzdělávání zájem. Tento cíl se podařilo potvrdit a můžeme konstatovat, že senioři o vzdělávání zájem mají, i přesto, že „vzdělávání“ je pro ně spíše zástupný pojem pro společenské setkávání, a přijímání nových informací berou spíše jako prodlužování duševní svěžesti. Dílčí cíle našeho šetření nám přinesly především následující odpovědi a zároveň další možné podněty:

- senioři na venkově mají zájem především o cestování, literaturu pro seniory a sportovní aktivity, přičemž všechny tyto aktivity jim zároveň nejvíce chybí;
- jejich motivací ke vzdělávání je především udržení si duševní svěžesti a sociální kontakt;
- mezi největší bariéry patří kromě zdravotního stavu, špatná dostupnost a nedostatek finančních prostředků;

- přímo v místě bydliště je ve většině případů dostatek aktivit, ale ne všechny jsou dostatečně zajímavé, ochota dojíždět za aktivitami jinde není velká;
- pokud již nějaké vzdělávací aktivity pro seniory v místě jsou, je o nich ve většině případů dostatečně dobře informováno.

Celkově výsledky našeho šetření výrazně ovlivnila pandemie Covid-19, kvůli níž jsme nemohli pokračovat ve sběru dat a nedosáhli jsme dostatečně reprezentativního vzorku respondentů. Nicméně i vzhledem k této skutečnosti jsme se v mnoha případech shodli s výsledky šetření jiných výzkumů, které se nezabývaly přímo vzděláváním seniorů, ale buď seniory a jejich volnočasovými aktivitami, nebo seniory v kontextu života na venkově nebo seniory v Jihomoravském kraji.

Domníváme se, že průzkum života seniorů na venkově má velmi široký potenciál, ke kterému je dobré se vracet už jen z toho důvodu, že venkov stojí i v současné době stále poněkud na okraji zájmu ať už badatelů, tak, jak bylo vícekrát řečeno, autorů strategických dokumentů, kteří nezohledňují jedinečnost venkova a v mnoha případech uplatňují stejné metodické postupy jako v případě měst.

Závěrem bychom chtěli zdůraznit a vyzdvihnout potenciál především dobrovolnické činnosti, která má na venkově v podobě spolků dlouhou tradici a je z našeho pohledu smysluplným řešením podpory seniorské komunity. Tedy podpora „zevnitř“, prostřednictvím „místních“ občanů, kteří dobře znají místo, zvyklosti a obyvatele dané obce, čímž se konkrétní aktivity stávají pro seniory věrohodnými a přínosnými, takovými, kterých chtějí být součástí.

Seznam použitých zdrojů

100 let knihovního zákona. *Knihovna-vec-verejna* [online]. Svaz knihovníků a informačních pracovníků České republiky, 2018 – 2021 [cit. 2021-01-10]. Dostupné z: <https://www.knihovna-vec-verejna.cz/a100-vyroci-knihovniho-zakona/>.

Akademie třetího věku v Brně - Základní informace. *Akademie třetího věku v Brně*. [online]. A3V Brno, 2014-2019 [cit. 2021-1-7]. Dostupné z: <http://www.a3vbrno.cz/>.

Audit Family Friendly Community. *Audit Family Friendly Community* [online]. 2021. [cit. 2021-03-20]. Dostupné z: <https://www.auditfamilyfriendlycommunity.cz/>.

ČELEDOVÁ, Libuše, KALVACH, Zdeněk a ČEVELA, Rostislav. *Úvod do gerontologie*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016. 152 s. ISBN 978-80-246-3404-3.

ČEPELKOVÁ, Veronika. *Stáří jako inspirace k aktivitě: aktivní participace seniorů na životě církevního společenství - výzva pro současnou pastoraci v naší zemi*. Ústí nad Orlicí: Grantis, 2016. 94 s. ISBN 978-80-86619-53-8.

ČSÚ. *Postavení venkova v Jihomoravském kraji*. Brno: Český statistický úřad, 2009. Souborné informace. Informace o regionech, městech a obcích. 171 s. ISBN 978-80-250-1943-6.

ČSÚ. *Senioři v Jihomoravském kraji 2015*. Brno: Český statistický úřad, 2015. Lidé a společnost. 106 s. ISBN 978-80-250-2664-9.

Demografická ročenka okresů. Jihomoravský kraj. *Český statistický úřad* [online]. 2020 [cit. 2021-04-03]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/jihomoravsky-kraj-yyxou2a6w2>.

GAVORA, Peter. *Úvod do pedagogického výzkumu*. 2., rozš. české vyd. Brno: Paido, 2010. 261 s. ISBN 978-80-7315-185-0.

Geoportál JMK. *Mapy JMK*. [online]. Brno, 2021 [cit. 2021-3-12]. Dostupné z: http://mapy.kr-jihomoravsky.cz/design/2016_spravni-hranice-JMK-okresy-bar_A3.jpg.

E-senior - a. *Konzultační střediska Jihomoravský kraj. Univerzita třetího věku při PEF ČZU v Praze* [online]. 2021 [cit. 2021-3-12]. Dostupné z: <https://e-senior.czu.cz/course/view.php?id=5&ion=2>.

E-senior - b. *Virtuální Univerzita třetího věku*. [online]. 2021 [cit. 2021-03-12]. Dostupné z: <https://e-senior.czu.cz/course/index.php?categoryid=3>.

HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Fenomén stáří*. Vyd. 2., podstatně přeprac. a dopl. Praha: Havlíček Brain Team, 2010. 365 s. ISBN 978-80-87109-19-9.

Historie Sokola. *Česká obec sokolská*. [online]. La Taupe, 2021. [cit. 2021-01-10]. Dostupné z: <https://www.sokol.eu/historie-sokola-pamatky>.

JANDOUREK, Jan. *Sociologický slovník*. Praha: Portál, 2001. 285 s. ISBN 80-7178-535-0.

Jihomoravský kraj. *Výroční zpráva 2019*. [online]. Brno. 2020. [cit. 2020-12-12]. Dostupné z: <https://www.krjihomoravsky.cz/Search.aspx?Phrase=v%20c3%bdro%20c4%8dn%20c3%ad+zpr%20c3%a1va+jihomoravsk%20c3%a9ho+kraje>.

KALVACH, Zdeněk. *Úvod do gerontologie a geriatric: integrovaný text pro interdisciplinární studium, I. díl: Gerontologie obecná a aplikovaná*. Praha: Karolinum, 1997. s. 199. ISBN 80-7184-366-0.

KLAS KLUB AKTIVNÍCH SENIORŮ. *Spokojený senior – KLAS, z.s.* [online]. 2020. [cit. 2021-03-20]. Dostupné z: <https://spokojenysenior-klas.cz/klas/>.

Knihovní zákon č. 257/2001 Sb. In: *Zákony pro lidi - Sbírka zákonů ČR v aktuálním konsolidovaném znění* [online]. AION CS, s.r.o. 2010-2021 [cit. 2021-03-15]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2001-257>.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Didaktika velká*. Brno: Komenium, 1948, s. 230.

Koncepce rodinné politiky pro všechny generace. *Rodinná politika JMK* [online]. 2013-2020. [cit. 2020-12-12]. Dostupné z: https://www.rodinnapolitika.cz/webfiles/soubory/koncepce_rp_jmk_2020_2030_zmenseno.pdf.

Koncepce rozvoje knihoven v České republice. *Knihovna-vec-verejna.cz*. [online]. 2018-2021 [cit. 2021-01-10]. Dostupné z: <https://www.knihovna-vec-verejna.cz/dokumenty/>.

LINHART, Jiří, VODÁKOVÁ, Alena a KLENER, Pavel. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996. sv. 2. 1636 s. ISBN 80-7184-164-1.

Konto Bariéry - Taxík Maxík. *Konto Bariéry - Úvod* [online]. 2018 [cit. 2021-04-05]. Dostupné z: <https://www.kontobariery.cz/Projekty/Firemni-fondy/Fond-Dr-Max>.

MAJEROVÁ, Věra a BLAŽEK Petr. *Český venkov 2004: život mladých a starých lidí*. Praha: Česká zemědělská univerzita, Provozně ekonomická fakulta, 2005. s. 124. ISBN 80-213-1281-5.

MAJEROVÁ, Věra a ČMEJREK, Jaroslav. *Český venkov 2005: rozvoj venkovské společnosti*. V Praze: Česká zemědělská univerzita, Provozně ekonomická fakulta, 2005. 163 s. ISBN 80-213-1274-2.

Mobilní centrum pro seniory – MCS. *Moudrá sovička, z.s.* [online]. 2021. [cit. 2021-03-20]. Dostupné z: <https://www.moudrasovicka.cz/mcs/>.

MÚHLPACHR, Pavel. *Gerontopedagogika*. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2004. 203 s. ISBN: 80-210-3345-2.

MÚHLPACHR, Pavel. *Základy gerontologie*. Brno: MSD, 2008. 203 s. ISBN 978-80-7392-072-2.

Národní akční plán podporující pozitivní stárnutí. MPSV. [online]. 2019. [cit. 2021-03-13]. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/372809/NAP_311214.pdf/0cc270fa-dbf9-fcd5-93d6-5e7b0e9376b2.

Obec přátelská rodině a seniorům 2021. MPSV. [online]. 2021. [cit. 2021-03-20]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/web/cz/obec-pratelska-rodine-a-seniorum-2021>.

ONDRÁKOVÁ, Jana et al. *Vzdělávání seniorů a jeho specifika*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2012. 168 s. ISBN 978-80-7465-038-3.

Orel.cz. *Orel.cz* [online]. 2009-2012 [cit. 2021-1-10]. Dostupné z: http://www.orel.cz/?ukaz=profil_orla

PETROVÁ KAFKOVÁ, Marcela. *Šedivější hodnoty?: aktivita jako dominantní způsob stárnutí*. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, 2013. EDIS : ediční řada disertačních prací Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity. 181 s. ISBN 978-80-210-6310-5.

Podpora aktivního stárnutí. *Seniorská politika JMK*. [online]. 2021. [cit. 2021-03-13]. Dostupné z: <https://www.seniorskapolitika.cz/webfiles/soubory/podpora-aktivniho-starnuti-web.pdf>.

Pracovní skupiny KPSS v JMK. *Webový portál komunitního plánování sociálních služeb v Jihomoravském kraji*. [online]. 2021. [cit. 2021-03-31]. Dostupné z: <https://socialnisluzby-jmk.kr-jihomoravsky.cz/Articles/6101-2Pracovni+skupiny+KPSS%20+v%20+JMK.aspx>.

RABUŠICOVÁ, Milada, ed. a RABUŠIC Ladislav, ed. *Učíme se po celý život?: o vzdělávání dospělých v České republice*. Brno: Masarykova univerzita, 2008. 339 s. ISBN 80-210-4779-2.

SAK, Petr a KOLESÁROVÁ, Karolína. *Sociologie stáří a seniorů*. Praha: Grada, 2012. Sociologie. 225 s. ISBN 978-80-247-3850-5.

SEKANINA, Bořivoj. *Činnost koordinátorů rodinné politiky při městských či obecních úřadech*. [přednáška]. Praha: MPSV, Senioři v krajích – Projekt implementace politiky stárnutí na krajskou úroveň MPSV, ČR, Kulatý stůl. 18. 3. 2021.

Senioři sobě. *Úvodní strana - Policie České republiky* [online]. 2021. [cit. 2021-03-20]. Dostupné z: <https://www.policie.cz/clanek/seniori-sobe-627170.aspx>.

Senioři v krajích. *Analytická zpráva* [online]. 2020 [cit. 2021-03-13]. Dostupné z: <https://seniorivkrajich.mpsv.cz/wp-content/uploads/2020/12/Analyticka-zprava.pdf>.

SIEGEL, Jacob. *Reviewed Work: A Fresh Map of Life: The Emergence of the Third Age*. *Population and Development Review* [online]. 1990. s. 363-367 [cit. 2020-12-28]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/1971596>.

SimA[®] Akademie. *Was ist SimA[®]? SimA[®] Akademie*. [online]. 2021. [cit. 2021-03-20]. Dostupné z: <https://www.sima-akademie.de/simar/was-ist-simar/>.

Simeon. *Simeon – webové stránky pro aktivní třetí věk*. [online]. 2018. [cit. 2021-03-20]. Dostupné z: www.simeon.cz.

Strategie přípravy na stárnutí společnosti 2019-2025. *Hospodářská komora ČR* [online]. 2017 [cit. 2021-02-12]. Dostupné z: <https://www.komora.cz/legislation/72-19-strategie-pripravy-na-starnuti-spolecnosti-2019-2025-t-6-6-2019/>.

Strategie rozvoje Jihomoravského kraje 2006. *Jihomoravský kraj*. [online]. 2012. [cit. 2020-12-14]. Dostupné z <https://www.kr-jihomoravsky.cz/Default.Asp?PubID=16119&TypeID=2>.

ŠERÁK, Michal. *Zájmové vzdělávání dospělých*. Praha: Portál, 2009. 207 s. ISBN 978-80-7367-551-6/78-80-210-7940-3.

ŠERÁK, Michal. Vzdělávání seniorů v České republice – současnost a budoucnost. In: *Současná role celoživotního učení v životě seniorů z multidisciplinární perspektivy: sborník příspěvků ke konferenci konané u příležitosti 25. výročí založení Univerzity třetího věku na Masarykově univerzitě dne 16. září 2015*. Brno: Masarykova univerzita, 2015. ISBN 978-80-210-7940-3.

ŠPATENKOVÁ, Naděžda a SMÉKALOVÁ, Lucie. *Edukace seniorů: geragogika a gerontodidaktika*. Praha: Grada, 2015. Pedagogika. 232 s. ISBN 978-80-247-5446-8.

TOMEŠ, Igor a ŠÁMALOVÁ, Kateřina. *Sociální souvislosti aktivního stáří*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2017. 254 s. ISBN 978-80-246-3612-2.

Trénování paměti. *ČSTPMJ*. [online]. 2021. [cit. 2021-1-9]. Dostupné z: <http://www.trenovanipameti.cz/index.php?lang=cz>.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie II.: dospělost a stáří*. Praha: Karolinum, 2007. 461 s. ISBN 978-80-246-1318-5.

VIDOVIČOVÁ, Lucie. *Stárnutí, věk a diskriminace - nové souvislosti*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2008. EDIS : ediční řada disertačních prací Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity. 233 s. ISBN 978-80-210-4627-6.

VIDOVIČOVÁ, Lucie, PETROVÁ KAFKOVÁ Marcela, HUBATKOVÁ Barbora et al. *Stárnutí na venkově: podoby aktivního stárnutí a kvalita života v rurálních oblastech*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2018. Studie. 141 s. ISBN 978-80-7419-280-7.

Seznam obrázků

Obr. 1 – Správní členění JMK	27
Obr. 2 – Relativní změna počtu seniorů mezi lety 2009 a 2019	28
Obr. 3 – Mapa okresů Jihomoravského kraje.....	46

Seznam grafů

Graf 1– Projekce vývoje obyvatelstva ČR ve věkových kategoriích 0-64, 65-79, 80+ v % (2000-2050)	17
Graf 2 – Kandidáti v Jihomoravském kraji podle věku a pohlaví ve volbách do obecních zastupitelstev v letech 2006, 2010 a 2014	40
Graf 3– Jak často se věnujete uvedeným aktivitám?	52
Graf 4 – Aktivity dle preferencí	52
Graf 5 – Setkávání se s přáteli	53
Graf 6 – Návštěva rodiny	53
Graf 7 – Fyzická aktivita	54
Graf 8 – Učení se novým věcem	54
Graf 9 – Sledování televize	55
Graf 10 – Čtení knih	55
Graf 11 – Návštěva kina, divadla, koncertu	56
Graf 12 – Práce na počítači, internet	56
Graf 13 – Zdřímnutí si během dne	57
Graf 14 – Práce na zahradě	57
Graf 15 – Jaká oblast vás zajímá?	58
Graf 16 – Jaký způsob sebevzdělávání nejčastěji používáte?	58
Graf 17 – Jaké využíváte formy vzdělávacích aktivit?	59
Graf 18 – Důvody, proč by se senioři měli začít vzdělávat	60
Graf 19 – Průměrná částka utracená za kulturní a vzdělávací akce za měsíc	60
Graf 20 – Co omezuje seniorům přístup ke kulturním a vzdělávacím službám	61
Graf 21 – Zajímáte se o volnočasové aktivity ve vašem okolí?	61
Graf 22 – Z jakých zdrojů získáváte informace o dění a aktivitách ve vašem okolí	62
Graf 23 – Myslíte si, že kulturní a vzdělávací nabídka zaměřená specificky na starší lidi, je ve vašem okolí dostatečná?	63
Graf 24 – Jakých služeb a nabídek určených pro seniory je na českém trhu největší nedostatek?	63
Graf 25 – Používáte internet?	64
Graf 26 – Účastníte se diskuzních fór na internetu?	64
Graf 27 – Používáte sociální sítě?	65
Graf 28 – Respondenti dle pohlaví	65

Graf 29 – Respondenti podle věku	66
Graf 30 – Rodinný stav	66
Graf 31 – Vzdělání	67
Graf 32 – Kolik obyvatel má obec, ve které žijete?	67
Graf 33 – Máte v současné době placené zaměstnání?	68
Graf 34 – Jaký je hlavní důvod, proč pracujete?	68
Graf 35 – Věnujete se nějakému druhu dobrovolnické činnosti?	69
Graf 36 – Druhy dobrovolnické činnosti	69
Graf 37 – Jsou v obci, kde žijete, nějaké volnočasové a vzdělávací aktivity pro seniory?	70
Graf 38 – Jak daleko jste ochotni dojíždět za volnočasovými/vzdělávacími aktivitami?	70

Seznam příloh

Příloha 1 – Dotazník „Vzdělávání seniorů ve venkovských oblastech Jihomoravského kraje“

DOTAZNÍK

„Vzdělávání seniorů ve venkovských oblastech Jihomoravského kraje“

Žádáme Vás o vyplnění tohoto dotazníku, který bude použit pouze pro výzkumné účely a poskytnuté odpovědi budou považovány za důvěrné. Označte nebo podtrhněte vybranou odpověď. Pokud zvolíte možnost „jiné“, zadejte svou odpověď do tečkovaného pole. V některých otázkách můžete označit více než jednu odpověď (bude uvedeno v zadání).

I. Vzdělávání

1. Jak často se věnujete níže uvedeným aktivitám?

(Do okénka v každém řádku vepište „x“. V každém řádku vyberte pouze jednu odpověď.)

AKTIVITA	VELMI ČASTO	ČASTO	ZŘÍDKA	NIKDY
Setkávání se s přáteli				
Návštěva rodiny				
Fyzická aktivita (cvičení, procházky)				
Učení se novým věcem				
Sledování televize				
Čtení knih				
Návštěva kina, divadla, koncertu				
Práce na počítači, internet				
Zdřímnout si během dne				
Práce na zahradě				
Jiné aktivity (uved'te příklad)				

2. Jaká oblast vás asi nejvíce zajímá? (vyberte maximálně 3 odpovědi)

a) sportovní aktivity	f) psychologie
b) hudba	g) cizí jazyky
c) literatura	h) politika
d) cestování	i) tanec nebo jiné pohybové aktivity
e) jídlo, vaření	j) jiné (prosím upřesněte)

.....
.....

3. Uvedte, jaký způsob sebevzdělávání nejčastěji používáte (vyberte maximálně 3 odpovědi)

- a) využívání pomoci a rad přátel, rodiny
- b) čtení knih, tisku a jiných tištěných materiálů za účelem rozšíření znalostí
- c) využívání moderních technologií, jako je internet
- d) využití vzdělávacích programů vysílaných v rozhlasu a televizi
- e) návštěvy muzeí
- f) návštěvy knihovny
- g) žádný
- h) jiné, uveďte prosím příklad.....

4. Jaké formy vzdělávacích aktivit využíváte nejčastěji? (vyberte maximálně 3 odpovědi):

- a) účast na přednáškách v klubech, kulturních centrech, farnostech
- b) účast na přednáškách univerzit třetího věku (U3V)
- c) účast na aktivitách organizovaných v rámci Klubů pro seniory, Denní stacionáře pro seniory apod.
- d) účast na výletech a návštěvami zajímavých míst
- e) tzv. Sociální banka – vzájemná výpomoc (např. student mě učí pracovat na PC)
- f) účast na kurzech zvyšujících odbornou kvalifikaci
- g) účast na jazykových, počítačových kurzech a jinak specializovaných kurzech
- h) žádné z uvedených

i) jiné, uveďte prosím

.....

5. Jaké jsou důvody, proč by se měli senioři začít vzdělávat? (vyberte maximálně 3 odpovědi)

- a) za účelem doplnění vzdělání
- b) zvýšení příjmů, což souvisí s návratem na trh práce a nástupem do zaměstnání
- c) získávání nových dovedností umožňujících lepší fungování v životě
- d) za účelem udržení si dobrého duševního stavu
- e) možnost setkávat se s lidmi podobného věku
- f) učení se pro vlastní potěšení - zvýšený pocit spokojenosti se životem
- g) zaplnění volného času
- h) jiné, uveďte prosím

.....

6. Jaká je průměrná částka, kterou utratíte měsíčně za účast na kulturních, vzdělávacích a rozvojových aktivitách?

- a) do 300 Kč, b) 300– 600 Kč, c) 600–1 200 Kč, d) nad 1 200 Kč

7. Co podle vás nejvíce omezuje přístup seniorům ke kulturním a vzdělávacím službám? (vyberte maximálně 3 odpovědi)

- a) špatná dostupnost
- b) architektonické bariéry
- c) nedostatek finančních prostředků
- d) špatný zdravotní stav
- e) nedostatek času
- f) žádné informace o událostech, které by mohly být zajímavé
- g) žádné zajímavé nabídky
- h) jiné, uveďte prosím

8. Zajímáte se o dění ve vašem okolí (ve smyslu nabídky volnočasových aktivit)?

- a) ano, b) spíše ano, c) spíše ne, d) ne

9. Z jakých zdrojů získáváte informace o dění a aktivitách ve vašem okolí? Uveďte všechny zdroje, ze kterých získáváte informace.

- a) informační brožury obecního úřadu nebo radnice, veřejných institucí
- b) rodina, sousedé, přátelé,
- c) místní tisk
- d) reklamy a plakáty
- e) jiné, uveďte prosím

10. Myslíte si, že kulturní a vzdělávací nabídka zaměřená specificky na starší lidi je ve vašem okolí dostatečně atraktivní/ pro vás zajímavá?

- a) ano, b) spíše ano, c) spíše ne, d) ne, e) nedokáží posoudit

11. Jakých služeb a nabídek určených pro seniory je na českém trhu největší nedostatek? (vyberte maximálně 3 odpovědi)

- a) Publikace pro seniory: knihy, časopisy
- b) Rozhlasové a televizní programy
- c) Aktivity pro seniory v místním prostředí
- d) Pracovní místa pro starší osoby
- e) Turistické služby přizpůsobené starším osobám
- f) Slevy, zvýhodněné vstupenky pro seniory do kin, divadel, muzeí
- g) Sportovní aktivity pro seniory
- h) Vzdělávací nabídky pro seniory
- i) Internetové portály
- j) Služby sociální péče
- k) Jiné, uveďte prosím

12. Používáte Internet?

- a) ano, b) ne

13. Účastníte se diskusních fór na internetu?

- a) ano, b) ne

14. Používáte sociální síť? (označte vše, co využíváte)

- a) Facebook, b) Twitter, c) Instagram, d) Komunikační kanály typu WhatsApp, Messenger, Viber e) nepoužívám žádné

II. Údaje o Vás:

1. Jste:

- a) žena b) muž

2. Jaký je váš věk:

- a) 60 – 70 b) 71 – 80 c) 81 a více

3. Jaký je váš rodinný stav:

- a) ženatý/vdaná, b) svobodný/á, c) rozvedený/á, d) vdovec/vdova

4. Vzdělání:

- a) základní, b) vyučený, c) střední bez maturity,
d) střední s maturitou, e) vyšší odborné f) vysokoškolské

5. Kolik obyvatel má obec, ve které žijete?

- a) méně než 500 obyvatel, b) 500–1 000 obyvatel, c) 1 000–2 000 obyvatel
d) nad 2000 obyvatel

6. Pracujete v současnosti za nějakou odměnu či mzdu?

- a) ano, b) ne, c) jen brigáda

7. Pokud pracujete, jaký je hlavní důvod?

- a) z finančních důvodů, b) abych byl mezi lidmi, c) doma bych se nudil,
d) nepracuji, e) jiný důvod (jaký?)
-

8. Zabýváte se ve svém volném čase dobrovolnickou činností či jakoukoli prací bez nároku na finanční ohodnocení?

- a) ano, a to v

oboru.....

- b) ne

9. Jsou nějaké volnočasové a vzdělávací aktivity pro seniory dosažitelné v obci, ve které žijete?

- a) ano, b) ne

10. Pokud byste museli za volnočasovými/ vzdělávacími aktivitami dojíždět, nebo již dojíždíte, jak daleko jste ochotni?

- a) do 5 km, b) do 10 km, c) do 20 km, d) do 30 km, e) dál než 30 km

Děkujeme Vám za Váš čas věnovaný vyplňování tohoto dotazníku.